

SÁROSPATAKI FÜZETEK

REFORMÁCIÓ 500

CSORBA DÁVID

Debreceni Ember Pál
kéziratok prédikációinak tanulságai

BOLVÁRI-TAKÁCS GÁBOR

Adatok a Pataki Diákok Országos Szövetségéhez
debreceni fiókegyesületének történetéhez
(1930–1944)

NAGY RÉKA

Szabó Miklós (1907–1982) kéziratok hagyatékának
egyháztörténeti vonatkozásai

ENGHY SÁNDOR

Ábrahám elhívása, mint a nagy kezdet:
Az 1Móz 12, 1-3 grammatikai elemzése
a Massorah fényében

MERÉNYI-METZGER GÁBOR

Az utolsó Rákóczi
„felesége”: Marguerite
Suzanne Pinthereau de
Boislisle életrajzi adatai

Sárospataki
Füzetek
Alapítva:1857

KIADJA: A Sárospataki Református Teológiai Akadémia

FELELŐS KIADÓ/PUBLISHER:

Füsti-Molnár Szilveszter, PhD

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG / EDITORIAL BOARD:

Elnöke / Editor-in-Chief:

Dienes Dénes, PhD

Tagjai:

Csorba Dávid, PhD

Fodor Ferenc, PhD

Füsti-Molnár Szilveszter, PhD

Kustár György

Nagy Károly Zsolt, PhD

Rácsok Gabriella, PhD

Szathmáry Béla, PhD

KORREKTŰRA: Lapis József, PhD

NYOMDAI ELŐKÉSZÍTÉS ÉS

BORÍTÓTERV: Asztalos József

KÉSZÜLT: A Kapitális Nyomdában,

Ügyvezető Igazgató:

Kapusi József

ISSN 1416-9878

Szerkesztőség címe:

Sárospataki Református Teológiai Akadémia

3950 Sárospatak, Rákóczi út 1.

Tel/Fax: +36 47 312 947

e-mail: gracsok@tirek.hu

PÉLDÁNYONKÉNTI ÁRA: 500 Ft

ÉVES ELŐFIZETÉSI DÍJ: 2000 Ft

CÍMLAPKÉP:

Hans Schwyzer (1625-1670): *Effigies praecipuorum illustrium atque praestantium aliquot theologorum.*

Allegorikus kép a reformáció és a katolikus egyház párbeszédéről. Az asztal bal oldalán Luther, Zwingli,

Kalvin, Melanchthon, Bugenhagen és Oecolampadius.

TARTALOM

Oktass, hogy éljek!	6
Egeresi Gábor: Reformáció – 499	7
Tanulmányok	9
Enghy Sándor: Ábrahám elhívása, mint a nagy kezdet: Az 1Móz 12, 1-3 grammatikai elemzése a Massorah fényében	11
Merényi-Metzger Gábor: Az utolsó Rákóczi „felesége”:	
Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle életrajzi adatai	31
Nagy Réka: Szabó Miklós (1907–1982) kéziratok hagyatékának egyház történeti vonatkozásai	43
Közlemények	61
Csorba Dávid: Debreceni Ember Pál kéziratok prédikációinak tanulságai	63
Bolvári-Takács Gábor: Adatok a Pataki Diákok Országos Szövetsége debreceni fiókegyesületének történetéhez (1930–1944)	93
Sándor Endre: A temetési prédikációkról Csikesz Sándor és Darányi Lajos igehirdetései tükrében	101
Recenzió	107
Bába Szilvia: Református egyházak a diaszpóra szolgálatában. Kihívások és válaszok	109
Szerzőink	116

CONTENTS

Teach Me That I May Live!	6
Gábor Egeresi: Reformation – 499	7
Articles	9
Sándor Enghy: Abraham's Calling as the Great Beginning – A Grammatical Analysis of Genesis 12:1-3 in Light of the Massorah	11
Gábor Merényi-Metzger: The Wife of the Last Rákóczi. Biographical Data of Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle	31
Réka Nagy: TChurch Historical Aspects of MiklósSzabó's (1907-1982) Manuscripts	43
Miscellaneous	61
Dávid Csorba: The Lessons of PálDebreceniEmber's Manuscript Sermons	63
Gábor Bolvári-Takács: Data to the History of the Debrecen Section of the National Association of Patak Students	93
Endre Sándor: On Funeral Sermons in Light of SándorCsikesz' and Lajos Darányi's Sermons	101
Reviews	107
Szilvia Bába: A Reformed Churches Serving the Diaspora – Challenges and Responses	109
Authors	116

Pennacchi Gerolamo de Pier-Marie (1497-1544): A Protestantizmus allegóriája, 1542-1544

A Sárospataki Füzetek jelen számában a reformáció időszakában megjelent, a reformáció folyamatával és tanításával kapcsolatos allegorikus képekből válogattunk.

OKTASS, HOGY ÉLJEM!

„üldöztettünk, de el nem hagytunk;
tiportattunk, de el nem veszítettünk”
(2Kor 4,9)

„Az Úr hűségét magasztalom, az Úr dicső tetteit: mindazt, amit értünk tett az Úr, jótéteményeinek sorát Izráel háza iránt, mert irgalmasan bánt velünk, nagyon hűségesen.” (Ézs 63,7)

Egeresi
Gábor

REFORMÁCIÓ

– 499

A jeles, fél évezredes megemlékezésekre készülve joggal merül fel a kérdés sokakban: mire valók az évfordulók, miért ennyire fontosak a kerek jubileumok? A válasz megfogalmazásánál körültekintőnek kell lennünk, legalább két okból.

Egyfelől azt már az anyaszentegyház középkori története is jól mutatja, hogy a jubileumi évek tetemes anyagi bevételhez juttatták a korabeli, kereszténynek mondott vallási szervezetet a bűnbocsánat kiárusítása révén. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a jól jövedelmező, az Újkor hajnalára szabályos üzletgá váló fejlődött vállalkozás volt éppen az egyik fő ok, ami kirobbantotta a reformációt. Már csak ezért is óvatossá kell lennünk, amikor református szempontból kell megfogalmaznunk a kerek, jövő ilyenkor 500 éves évforduló jelentőségét.

Másrészt azért is óvatossá kell lennünk, mert a figyelem érezhetően egyre inkább ránk szegeződik. Ez praktikusán azt jelenti, hogy nekünk, a magyarországi reformátusoknak kényszerűen ki kell lépniünk abból a szerepből, ami az utóbbi évtizedekben jellemző volt ránk, és amit tömören így jellemezhetnénk: másodhegedűs. Hiszen arra vártunk, hogy a legfontosabb ügyekben először a katolikusok lépjenek, tárgyaljanak, kössenek egyezményeket, gyakran nélkülünk, s a létünket és mozgásterünket leginkább meghatározó tényezővel, a magyar állammal. Így jutottunk el oda, hogy reformátusságunk megélésének szervezeti kereteit a 21. század elején nem Debrecen szabja meg, de még csak nem is Budapest. Hála a történelem Urának már nem is Moszkva, egyelőre még nem is Brüsszel, hanem egy másik politikai központ: a Vatikán, illetve a vatikáni szerződések. Emberileg szólva ez egy

kiváló taktika, hiszen egy nálunk sokszorosan erősebb, nemzetközi szinten is jelentős szervezet, a Katolikus Egyház nyilvánvalóan jobb alkupozícióból indul, mint mi. Ugyanakkor kérdés, mennyire karakterromboló számunkra ez a helyzet? Ha ebből a „másodhegedűs” szerepből szeretnénk kitörni (sajnos ez nem költői kérdés, hanem valóságosan eldöntendő), akkor ez a felfokozott figyelem számunkra ebben a tekintetben egy lehetőség arra, hogy odafigyeljenek ránk. Ennek a felfokozott figyelemnek vannak máris apró jelei. Talán nem csak én éreztem bántónak, amikor még néhány évvel ezelőtt is (már a „narancssárga” kormány idejében) az állami média, jelesül a Kossuth Rádió október 31-én reggel felhívta hallgatói figyelmét a takarékoság világnapjára, de a reformációt meg sem említette. Ez a helyzet mára – hála Istennek – megváltozott.

Visszatérve a kiinduló kérdéshez, amit ha körületekintően is, de meg kell válaszolnunk: mire jó egy 500 éves jubileum? Röviden: lehetőség és kötelesség. A lehetőség talán éppen az, hogy karakteresebben, hitelesebben jelenítsük meg reformátori örökségünket, biblikus gyökereinket, mindazt, amitől mi reformátusok vagyunk. Másfelől kötelesség, amint arra a fenti, Ézsaiástól származó ige emlékeztet. Az emlékezés sokféle szempontból lehet hasznos. Reneszánszát éli a családfakutatás szerte a világban, mert az emberek rádöbbenek arra, hogy nem ismerhetik meg önmagukat, nem értelmezhetik jól életüket kizárólag a jelen összefüggéseiben. Ma már a természettudomány is segítségünkre van ebben, többek között a genetika révén minden eddiginél mélyebbre tekinthetünk múltunk feneketlennek tűnő kútjában. A múlt megismerése tehát fontos, mert általa jobban értjük a jelenünket is. Ez igaz akkor is, ha magát a reformációt vizsgáljuk. Az újabb kutatások révén egyre árnyaltabb képet kapunk magukról a reformátorokról, illetve a korról is, amiben éltek, harcoltak. Ez természetesen óriási segítség számunkra abban, hogy pontosabban megfogalmazzuk saját helyünket a világban. De az emlékezés számunkra nem maradhat egy hasznos, jelenünk értelmezését segítő ismeretszerzés vagy ismeret-bővítés szintjén. Ennél sokkal fontosabb ez: isteni parancs.

Az általános kijelentés részeként a történelem arra irányítja a figyelmünket, AKI irgalmasan és kegyelmesen cselekedett velünk. Ennek az irgalomnak és kegyelemnek a csúcsa volt a Golgota eseménye, Krisztus váltságshalála a maga történelmi valóságában. Erre kell nekünk leginkább emlékeznünk, és főleg levonni az abból eredő következményeket saját életünkre nézve, valamint közösségeink, így egyházunk életére nézve is. Amikor valami, bármi más ennél fontosabbá válik, akkor van szükség az egyház vagy a személyes életünk reformációjára. Ez történt 499 évvel ezelőtt, és ennek kell megtörténnie ma is. Emlékezni, előttünk járó nemzedékeket megismerni, becsülni, életük példájából tanulni fontos, ám még fontosabb meglátni azt, AKI velük is hatalmas dolgokat cselekedett. Ünnepejünk, emlékezzünk, legyünk büszkék arra, hogy itt vagyunk, hiszen Pál apostollal együtt mi, magyar reformátusok is elmondhatjuk: *„üldöztettünk, de el nem hagytattunk; tiportattunk, de el nem veszttünk”* (2Kor 4,9). De egy pillanatra se feledkezzünk el arról, AKI nem hagyott el, és AKI nem hagyott elveszni minket, és ŐT kövessük.

TANULMÁNYOK

ENGHY SÁNDOR
MERÉNYI-METZGER GÁBOR
NAGY RÉKA

Andreas Göding (1570k – 1625k) és Heinrich Göding (1531k – 1606k)
Az 1554-es Naumburgi szerződés allegóriája, 1561

Enghy Sándor

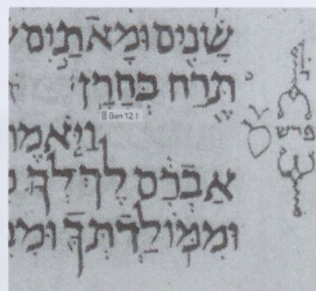
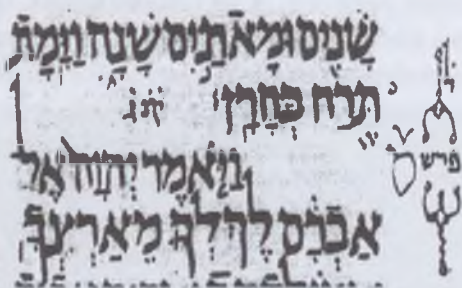
ÁBRAHÁM ELHÍVÁSA MINT A NAGY KEZDET: AZ 1MÓZ 12, 1-3 GRAMMATIKAI ELEMZÉSE A MASSORAH FÉNYÉBEN

Az 1Móz 12,1 olyan értelmi egység kezdete, mely kezdetet egyértelműen jelöli a Héber Biblia, nem is egyféle módon. Az egyik az 1Móz 11,32 és 12,1 között álló ם, mely az utána következő szakasz zárt voltát jelöli,¹ a másik pedig a ם. A jel tulajdonképpen egy ם és a felette álló elválasztó hangsúlyjel összetétel, melyet egyéb betűk felett olykor pázérként is értelmezhetünk (ם – פִּזֵּר), noha ez az ornamentika nem mindig egyértelműn pázér.²

¹ Ezeket a zárt, tartalom alapján elkülönülő kezdeteket akkor használták a szövegben, amikor nem pontosan a sor elején akarták elkezdni a szakaszt, hanem a sor közepén, vagy egy bekezdéssel. „setumot’ (from סָתַם ‘to blockade’)” – J. H. A. van BANNING, S. J.: *Reflections upon the Chapter Divisions of Stephan Langton*, in KORPEL, M. – OESCH, J. – PORTEL, S. (eds.): *Method in Unit Delimitation*, Leiden, Boston, Brill, 2007, 144.; „M^L the Leningrad Codex... M^{SS} manuscript Sassoon 507.; 11:32-12:1 M^L ם... M^{SS} ם...” – TAL, A. (Prepared): *בראשית Genesis*, (Biblia Hebraica Quinta 1), Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2015, X, 12.; ם Abbreviation for סתומא... „closed”... Closed paragraphs... had to commence at a point other than the beginning of a new line... (separated by a by a brief space), or written after an indentation on the next line.” – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia, Introduction and Annotated Glossary*, Grand Rapids, MI [etc.], Eerdmans, 1998, 155.; OESCH, J. M.: *Skizze einer formalen Gliederungshermeneutik der Sifre Tora*, in KORPEL, M. – OESCH, J. (eds.): *Unit Delimitation in Biblical Hebrew and Northwest Semitic Literature*, Assen, Koninklijke van Gorcum, 2003, 162–203.; „...Abschnitte im Sinn von Texteinheiten... meist vom Zusammenhang her klar ist...” – OESCH, J. M.: *Petucha und Setuma Untersuchungen zu einer überlieferten Gliederung im hebräischen Text des Alten Testaments*, Freiburg, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1979, 43.; „used to delimit sense units...” KORPEL, M. C. A. – MOOR, J. C. de: *The structure of classical Hebrew poetry*, Isaiah 40-55, Leiden [etc.] : Brill, 1998, 2.

² „often with some ornamentation” – YEIVIN, I.: *Introduction to the Tiberian Masorah*, Chico, Ca, Missoula, Mt, Scholars Press for the Society of Biblical Literature and the International Organization for

Szövegünkben jól látható a palesztinai olvasás rendjére utaló ם,³ és vele együtt a babiloni olvasás szakaszainak rövidítése: פֶּרֶשׁ.⁴ Nyilván ezeknek a szakaszoknak értelmi egységet kellett képezniük, mely meghatározta a szakasz kezdetét és végét. A Héber Biblia alapjául szolgáló Leningrádi Kódexben jól láthatók a szöveghatárt mutató jelek az 1Móz 12,1-re vonatkozóan:⁵

Ha tartalmilag behatárolható szövegegységről beszélünk, joggal tűnik fel a figyelmes kutatónak, hogy míg a teremtésre összesen két fejezetet szán a kánon alkotója, addig Ábrahám története tizenhárom fejezetet ölel fel úgy, hogy a történet eleje és vége még két másik fejeztben is megvan azok részeként.⁶ Ebben az összefüggésben teljesen egyértelmű az új kezdet:⁷ a korábbi engedetlenséggel szemben Ábrahám engedelmes-

Masoretic studies, 1980, 40.; „פֶּרֶשׁ – Pazer” – LETTINGA, J. P.: *Grammatik des biblischen Hebräisch*, Riehen, Basel, Immanuel-Verlag, 1992, 20.

³ „In Palestine, where...the Torah was divided into 154 or 167 סדרים...The beginning of each is marked by ם.” – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 155.

⁴ Van amikor ם és פֶּרֶשׁ – TAL, A. (Prepared): *Genesis*, i. m., 29., máskor ם és פֶּרֶשׁ – ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (Eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, quae antea cooperantibus ALT, A.... ed. KITTEL, R., adjuvantibus BARTKE, H.... ed., Textum masoreticum curavit RÜGER, H. P., Masoram elaboravit WEIL, G. E., EDITIO QUINTA EMENDATA OPERA SCHENKER, A., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1997. 17.; „In Babylonia...the Thorah's being divided into 54 larger sections...(see פֶּרֶשׁ) – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 155.

⁵ FREEDMAN, D. N. (General Editor): *The Leningrad Codex*, a facsimile edition, managing editor Astrid B. Beck, associate editors Bruce E. Zuckerman and Marilyn J. Lundberg, publication editor James A. Sanders, photographers Bruce E. Zuckerman, Kenneth A. Zuckerman, Marilyn J. Lundberg and Garth I. Moller, Grand Rapids, Mi., Eerdmans Publishing Company, 1998; https://ia800709.us.archive.org/12/items/Leningrad_Codex/Leningrad.pdf 2016. nov. 7.; [https://openlibrary.org/works/OL16105687W/The_Leningrad_Codex_\(Codex_Leningradensis\)](https://openlibrary.org/works/OL16105687W/The_Leningrad_Codex_(Codex_Leningradensis)), letöltve: 2016. nov. 7.

⁶ „Only two chapters are devoted in the opening book of the Bible to the story of creation, and the narration of the fall of humankind from sinless into sin is limited to one. Yet the story of Abraham covers thirteen chapters in Genesis, as well as parts of two other chapters.” – HAMILTON, V. P.: *Handbook on the Pentateuch*, Grand Rapids, Mi., Baker Academic, 2005, 81.

⁷ „If our analysis of 12:1-3 and our emphasis on 12:3b in connection with Genesis 2-11 have been correct so far, then it must be possible to read everything which the Yahwist compiles and presents, in what follows, in terms of his thematic question : How does the blessing come in Abraham to the peoples? How can they attain a free, productive life? Chapters 2:4b—12:3

sége jelent majd áldást, nem csupán korlátozott értelemben, hanem minden nép számára. Úgy, ahogy az őstörténetben,⁸ a teremtés összefüggésében az emberiség ott volt YHWH tervében, ugyanúgy az új teremtés távlataiban is.⁹ Ennek az új teremtesnek a kezdetét jelölik a palesztinai és babyloni olvasat rendjének jelei a 12,1 előtt.

Talán ennek a szövegghatárnak a fontosságát igazolja az a szempont is, hogy Ábrámot az események folytatásaként, apja halálát követően szólítja meg YHWH. Vagyis a történet véghelyzetben megy tovább: Táré, Ábrám apja halála után. Ebben az értelemben nem véletlen, hogy a 12,1 kezdetén álló ו-ot (וַיֵּאמֶר), amely YHWH szavát vezeti be, a Táré haláláról tudósító ו-os igealak előzi meg közvetlenül az eseménysorban: וַיָּמָת תָּרָח – 1Móz 11,32; וַיֵּאמֶר יְהוָה אֶל-אַבְרָם – 1Móz 12,1. A ו-os szerkezetek azt is mutatják, hogy YHWH tulajdonképpen Nóé óta most beszél először úgy, mint aki kifejezetten egy emberre koncentrálna szólal meg.¹⁰ Megszólalásának kontextusa a 12,1-ben tehát Táré halála. Ez abból a szempontból érdekes, hogy Ábrám tíz elődje esetében egyszer sem említi a szöveg azok halálát.¹¹ Ezt Mandelkern¹² is megerősíti, aki szerint a מוֹת semmilyen formája nem fordul elő a 11,32 és a 9,29 között Ábrám őseire vonatkozóan. Az egyetlen מוֹת alak a 12,1 és 9,29 között a 11,28-ban van, de itt Hárán haláláról van szó, aki nem Ábrám őse, hiszen neki Táré az 1Móz 11,26 szerint ugyanúgy apja, mint Ábrámnak: וַיָּמָת הָרָן עַל-פְּנֵי תָרָח אָבִיו – 1Móz 11,28. Nóé halála után tehát Ábrám ősei közül már csak Táré halálára történik utalás.

have stated that all peoples are meant, and they tell to what extent they need the blessing.” – WOLFF, H. W.: *Kerygma of the Yahwist, in Interpretation, a Journal of Bible and Theology* Richmond, VA, 20, no. 2, Apr, 1966, 147.

⁸ „Gn 12,1-4a ist ein von J so geformter Introitus in die Vätergeschichte, der zugleich die Vätergeschichte mit der Urgeschichte verbindet (V. 3b: »alle Geschlechter der Erde«)...” WESTERMANN, C.: *Genesis, 2. Teilband, Genesis 12-36*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1981, 168.

⁹ „(Gen. 12:1). Dit lijkt bijna wel een tweede scheppingsverhaal. In Genesis 1 riep God de wereld en de mensheid tevoorschijn met een krachtig bevel. Nu de band tussen God en mens is verbroken, spreekt Hij opnieuw tot Abraham en creëert als het ware een nieuw volk om zijn zegen te ontvangen.” – LONGMAN, T.: *Genesis lezen*, Barneveld, Uitgeverij de Vuurbaak, 2007, 149.

¹⁰ Ezt igazolja Even-Shoshan is, aki a 2719–2574 számozás alatt említi a וַיֵּאמֶר előfordulásait: יֵאֵר 17,12,8 – EVEN-SHOSHAN, A. (ed.): *A new concordance of the Bible, thesaurus of the language of the Bible, Hebrew and Aramaic roots, words, proper names, phrases and synonyms*, Jerusalem, „Kiryat Sefer” Publishing House LTD, 1992, 88.; A 12,1-ben szól YHWH Ábrámhoz, a 11,6-ban a Bábel tornya építésével kapcsolatban úgy szólal meg YHWH, hogy nincs egy külön személyre irányuló üzenet. A 9,25. 26. is tartalmazza a וַיֵּאמֶר szerkezetet, melyet szándékosan nem említ itt Even-Shoshan, hiszen ezeken a helyeken Nóé beszél. Listájában a 12,1 előtti, közvetlenül egy személyre irányuló kommunikáció YHWH részéről a 9,17. Itt mondja el Nőének, hogy mi lesz a szövetség jele: וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים אֲלֵינָהּ.

¹¹ „en Terah stierf te Haran, onmiddelijk gevolgd door het goddelijk bevel aan Abram om weg te trekken. Van geen der tien voorouders van Abram wordt de dood vermeld. 12:1 In de dagen van rouw na zijn vaders dood komt tot Abram een bevel van de Here, het eerste spreken van God tot een mens na de dagen van Noach.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel I., Nijkerk, Callenbach, 1984, 176.

¹² MANDELKERN, S.: *Veteris Testamenti concordantiae Hebraicae atque Chaldaicae*, Tel-Aviv, Schocken Publishing House LTD, MCMLXXVIII, 663.

Ha ezek után is még a szakasz kezdetének jelölésénél maradunk, az is szóba jöhet a szöveg vizsgálatakor az indokokat keresve, hogy YHWH Abrámmal annak a konkrét szabadításnak a megvalósítását kezdhette el, melynek üzenete az 1Móz 3,15-ben szólalt meg. A Nőé utáni nemzedékek számára a világ megromlása után, Abrámmal tulajdonképpen a bűn szövetségben megígért büntetésének elkerülésére nyílt lehetőség (ולא יהיה עוד הקים למבול לשחת כל בשר) – és nem lesz többé a víz vízőzönné minden test elpusztítására – 1Móz 9,15), vagyis az áldásra

(ונברכו בך כל משפחת האדמה:) – és áldást nyer benned a föld minden nemzetsége – 1Móz 12,3), annak konkretizálására a bűn büntetése helyett.¹³ Természetesen aki tempus kategóriaként érti a ונברכו perfektumát, az azon csodálkozik, hogy miként állhat az imperfektumi formák után a perfektum, ami azt jelentené, hogy Abrám a jövőre vonatkozó ígéretet tekintve, annak megvalósulásához, visszafelé megy.¹⁴ Ha azonban a hagyományos perfektumi formát nem tempusként fogjuk fel, hanem a kommunikáció hangsúlyos elemeként, háttereként, akkor annak meghatározó¹⁵ szerepe van: YHWH áldásnak szánja Abrámot és mindazt, ami vele történik, és mindent e szándéka befolyásol, irányít döntően a történelemben.

Ebben az irányban visz előre bennünket az 1Móz 12,1 első két szavának hangsúlyjele: ויאמר יהוה. A ויאמר egyetlen hangsúlyjele a mehuppak.¹⁶ Az összekötő hangsúlyjellel arra figyelmeztet a szöveg írója, hogy nem akármilyen kommunikációról van szó, hanem maga YHWH szól itt Abrámhoz. Ő mutat utat apja halála után. Ezt a gondolatot foglalja egységbe a következő szó hangsúlyjele, a pastá, mely elvász-

¹³ „De schrijver van het boek Genesis laat nu zien, hoe Jahwe ervoor zorgt, dat de belofte van 3:15 niet in vergetelheid geraakt, maar hoe Hij zonder weer tot een algemenene straf over de mensheid te besluiten, een andere weg inslaat, om zijn reding aan de mensheid te geven.” – GISPEN, W. H.: *Genesis, II., Genesis 11:27 - 25:11*, Kampen, Kok, 1979, 23.

¹⁴ „I will make... I will bless... I will make great... I will bless... I will curse... It is interesting, that a promise for the future is put in the perfect. Is one's future ahead or behind? Does one walk into or back into the future?” – HAMILTON, V. P.: *Handbook on the Pentateuch*, i. m., 82.; Ez a magyarázat abból indul ki, hogy a szövegben először van az öt imperfektumi alak (és teszlek – ואעשה; és megáldalak – ואברכה és nagygyá teszem – ואגדלה és megáldom – ואברכה; és megátkozom – ואאזר – 1Móz 12,2-3) és azután az egyetlen perfektum: ונברכו – 1Móz 12,3.

¹⁵ „...QATAL do not express tense...” – JOOSTEN, J.: *The verbal system of Biblical Hebrew, a new synthesis elaborated on the basis of classical prose*, Jerusalem, Simor Ltd., 2012, 25.; Joosten sem azt mondja, hogy nem fejezhet ki a qtl forma valamilyen időbeli viszonyt, de állítja, hogy elsődlegesen nem az a szerepe. Lettinga is felhívja erre a figyelmet: „beim Verbum die sogenannten Tempora primär nicht – wie weithin unsere Tempusformen – dem Ausdruck von relativen Zeitstufen...dinen.” – LETTINGA, J. P.: *Grammatik des biblischen Hebräisch*, i. m., 1.; KUSTÁR Péter: *Az Ószövetség megértése*, Debrecen, A Debreceni Református Theológiai Akadémia Tanulmányi Füzetek, 1988, 16–17.; „Die determinierenden Handlungen werden durch qtl-Formen, die determinierten Handlungen durch jqtl-Formen bezeichnet.” – COOK, A.: *The Biblical Hebrew Verbal System*, A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy, (Hebrew and Semitic Studies), Madison University of Wisconsin, 2002, 129.; https://ancienthebrewgrammar.files.wordpress.com/2010/05/cook-2002_bhvs_uwdiss.pdf 2016. nov 7.

¹⁶ TAL, A. (Prepared): בראשית *Genesis*, i. m., XXXI.

tó.¹⁷ Tehát ami igazán megértendő Ábrám számára, az az, hogy ki áll az események mögött. Ha ezt megérti, tud újat kezdeni, új útra lépni, és lesz meglepetésben¹⁸ része YHWH vezetése mellett. Ez akkor is igaz, ha a szövegből nem derül ki, hogy milyen jellegű volt YHWH kommunikációja, mely lehet látomás, álom, szó, sőt maga a történet is.¹⁹ Ha szem előtt tartjuk azt, amit az 1Móz 20, 7-ben²⁰ olvasunk Ábrahámról, akkor minden olyan módon megkereshette őt YHWH, ahogy a prófétákat szokta, hiszen Abímeleket, Gerár királyát maga Isten győzi meg ott ezzel az érveléssel, hogy adja vissza Ábrahámnak a feleségét, mert próféta: כִּי־נָבִיא הוּא – 1Móz 20,7.

Ha az elmondottak összefüggésében értjük a szöveget, beleértve a szöveghatár jelölését, YHWH új helyzetet teremtő szavával és a hangsúlyjelekkel együtt, akkor már csak a Massorah jelentőségére kell figyelniünk. Az 1Móz 12,1 első Massorah jele az אֶל־הָאָרֶץ-re irányítja a figyelmet. Itt az első circellus:

אֶל־הָאָרֶץ. A Massorah Parva²¹ szerint az אֶל־הָאָרֶץ négyszer fordul elő ebben a könyvben: בְּסֵפֶּךָ.²² Az ide tartozó (בְּ בִסְפָךָ) Massorah Magna (1Mm 79) Weil listájára utal:²³

79

אֶל־הָאָרֶץ בְּסֵפֶרְךָ

אֶל־הָאָרֶץ	Gn. 12,1
לֹא תֵאֱמַר הָאִשָּׁה	Gn. 24,5
בְּ בִּו	Gn. 24,5
וְהַעֲלֵה	Gn. 50,24

Hihetetlen pontossággal erősíti a Massorah az „új” üzenetét. A 12,1 hangsúlyozza, hogy Ábrámnak arra a földre (אֶל־הָאָרֶץ) kell mennie, melyet YHWH mutat neki

(אֶל־הָאָרֶץ). A 24,5 kiemeli, hogy ugyanabban a versben kétszer (בְּ בִּו) is előfordul a kifejezés. A következő vers szerint Ábrahám kifejezetten megtiltotta, hogy Izsák

¹⁷ Uo.

¹⁸ „Az 'אמר' által a héberben mindig csak az információközlés ténye van jelölve, és mindig csak utólag, a közlés tartalmából tudjuk meg, hogy az információ milyen jellegű. Az 'אמר'-nak tehát meglepetést tartogató jellege van.” – KUSTAR, P.: *Az Ószövetség megértése*, i. m., 73.

¹⁹ „[H]erinneren wir uns dat hij in 20:7 een profeet genoemd wordt... Wij kunnen hier dus denken aan het spreken van God tot zijn profeet, dat dikwijls zonder uiterlijke middelen of zelfs een visioen of auditie plaatsvond, een spreken door God tot en in de ziel van de profeet.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel I., i. m., 176–177.

²⁰ „[H]erinneren wir uns dat hij in 20:7 een profeet genoemd wordt... Wij kunnen hier dus denken aan het spreken van God tot zijn profeet, dat dikwijls zonder uiterlijke middelen of zelfs een visioen of auditie plaatsvond, een spreken door God tot en in de ziel van de profeet.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel I., i. m., 176–177.

²¹ ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, 17.;

²² „In this book.” – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 85.

²³ WEIL, G. E.: *Massorah gedolah iuxta codicem leningradensem B 19 a*, Vol. I., Catalogi Romae Pontificii Institutum Biblicum, 1971, 389,10.

ugyanoda menjen vissza, ahonnan ő elindult (24,6). Erre még abban az esetben sem kerülhet sor, ha a feleségnek való lány nem akarna elmenni a szolgálal

(לא תאבה האשה), hogy egybekeljen Izsákkal. A tiltást Ábrahám meg is ismétli:

סָרַחְשִׁיב אֶת־בְּנִי שָׁמָּה – 24,6

אֶת־בְּנִי לֹא תִשָּׁב שָׁמָּה – 24,8.

Vagyis Izsák semmiféleképpen nem térhet vissza apja földjére, a kiindulási pont-ra, mert az ígéretek beteljesedésének tovább kell haladnia a megkezdett úton. A viszsztatérés az ígéretek feladását jelentené, ezért nincs visszaút a történelemben. Minden előre mutat. Ezért maradt életben Izsák, ezért lesz majd felesége is. A kettős, nyomatékos tiltás a visszaútra vonatkozóan ezért olyan fontos, s ebbe az irányba mutat a YHWH által mutatott föld kettős hangsúlyozása is,²⁴ úgy, ahogy arra a Massorah figyelmeztet Weil emlékeztető szavaival.²⁵ Valószínűleg ezt hangsúlyozza a Massorah is, amikor kétszer is odateszi a lapszéli jegyzetbe az információt (דְּבִיפָּה).²⁶ AHéber Biblia ezt a nyomatékosítást úgy oldja meg, hogy az 1Móz 12,1-hez is kiteszi az אֱלֹהֵי־אֲרָץ-re vanaotkozóan a jegyzetet (דְּבִיפָּה), majd az 1Móz 24,5-nél kétszer, ugyanazzal a Massorah Magnával, Weil listájával (דְּבִיפָּה; דְּבִיפָּה; 7Mm 79),²⁷ tehát ugyanazokkal az előfordulási helyekkel, mint az 1Móz 12,1-nél (דְּבִיפָּה; 1Mm 79), melyeket sorra tárgyalunk.

Ezt a gondolatsort koronázza meg Weil listájának utolsó eleme: והעלה Gn. 50,24. József itt a haláláról beszél, de hangot ad meggyőződésének, hogy Isten felviszi (והעלה) népét Egyiptomból „arra a földre, melyet esküvel ígért meg Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak” – 1Móz 50,24. József egyértelművé teszi, hogy számára minden rangban való felemelkedésnél (עלה) fontosabb Isten ígérete. Amikor teteme felől rendelkezik, hogy azt majd vigyék magukkal (עלה - 50,25), akkor minden kétséget kizáróan megvallja hitét: Isten terve megvalósul, sikerrel jár.²⁸ Nem is vezethet máshova ezeknek az ígéreteknek az útja, mint az Újszövetség távlatába, egy fejezetben tárgyalva Ábrahám

²⁴ Bizonyára ezért ismétli a „Diese Hervorhebung der Landverheißung hängt offenbar zusammen mit dem zweimaligen Gebot an den Knecht, Isaac keinesfalls wieder nach Mesopotamien zurückzubringen.” WESTERMANN, C.: *Genesis*, 2. i. m., 472.; „Abrahams hartstochtelijke ontkenning bewijst weer, dat het bij dit alles gaat om Gods belofte Kanaän aan zijn nakroost te geven...Door naar Mesopotamië te verhuizen, zou Isaäk Gods belofte prijsgeven, wordend als Lot of Ismaël.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel II., Nijkerk, Callenbach, 1986, 38.; „God provides Rebekah for Isaac. God provides first a sheep, and then a spouse, and both times Isaac is the beneficiary.” – HAMILTON, V. P.: *Handbook on the Pentateuch*, i. m., 99.

²⁵ A Massorah itt nem használja ezt a jelet (סימן). Mnemonic devices, excerpts, or sign... „their signs” – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., O. 157.), de tudjuk, hogy Weil nem véletlen válogatja össze listája összeállításakor azokat a szavakat, amelyek bizonyos összefüggésre utalnak a szövegből.

²⁶ „This is the second occurrence of the same note...” – TAL, A. (Prepared): *Genesis*, i. m., 58.

²⁷ ELLUGER, K. – RUDOLPH, W. (Eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 34.

²⁸ „There is no reservation, however, in Joseph's mind about whether the divine plan will succeed. About its implementation he is totally convinced.” – HAMILTON, V. P.: *Handbook on the Pentateuch*, i. m., 127.; „Belangrijker dan verhaging in status van gesubordineerde stammen is hem echter Gods belofte...” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel II., i. m., 293.

és József alakját a hit hősei között (Zsid 11,8kk. 22). Ezt az összefüggést erősíti Weil listája nyomán a Zsid 11,8: Hit által engedelmeskedett Ábrahám, mikor elhívott, hogy induljon el arra a helyre (אל-הארץ),²⁹ amelyet örökségül fog kapni. És elindult, nem tudva, hova megy. Joggal gondolhatunk arra, hogy amikor Delitzsch az εἰς τόπον-ε אל-הארץ-cel fordította, tudatosan választotta a kifejezést, mert abban az összefüggésben akart maradni, mely konkrétan utal az ígélet földjére az egyszerűbb, semlegesebb „hely” megfogalmazásnál. Ezzel a fordítással is kifejezésre jut az Ószöverség és Újszövetség kapcsolata az ígéretek beteljesedésének vonatkozásában, fontossá téve egyúttal Ábrahám személyét, s azt a kezdetet, melyet az 1Móz 12,1 jelent.

Az összefüggésből nem hagyható ki a helyes megértéshez az 1Móz 12,1 utolsó Massorah-ja sem, mely szerint az :אֶרֶץ אֲנִי kétszer fordul elő a Héber Bibliában:² אֶרֶץ. A Massorah Magna utal is Weil listájára:² Mm 80:³⁰

80

אֶרֶץ אֲנִי

אל הארץ אשר אראך Gn. 12,1
אני [אראך] מה המה אלה Sach. 1,9

יחד : לך ואראך Jdc. 4,22

YHWH az 1Móz 12,1-ben, amikor megszólítja Abrámot, új útra vezeti őt, de hangsúlyozza, hogy arra a földre kell mennie, melyet Ő mutat (Hif.)³¹ Olyan látásra utal a szöveg, melynek során az információs hangsúly YHWH-ra kerül. Ő áll majd amögött, hogy Abrám megláthatja a YHWH által kijelölt földet. Neki Abrámnak egyetlen dolga lesz, hogy ennek megértésre összpontosítsa minden figyelmét: arra, amit YHWH akar számára mutatni. Ez azért fontos, mert más szempontok mérlegelésére is lehetősége van, amelyek inkább eltérítik a YHWH által kitűzött céltól. Neki, Abrámnak arra a döntésre lesz szüksége minden pillanatban, mely abban segíti őt, hogy a YHWH által mutatott úton maradjon, és ne

²⁹ ALAND, Barbara and others (Hrsg.): *Novum Testamentum Graece* 28. rev. Aufl., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2012, 677.; DELITZSCH, F. (Transl.): *Hebrew New Testament, Translation from the Greek*, Jerusalem, Keren Ahvah Meshihit, 2002, 240.

³⁰ ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 17.; WEIL, G. E.: *Massorah gedolah iuxta codicem leningradensem*, i. m., 11.

³¹ A Hif., a legáltalánosabban elfogadott mai hagyományos felfogás szerint elsődlegesen kauzalitást fejez ki, vagyis ebben az esetben azt, hogy YHWH láttat Abrámmal valamit: „The basic meaning is that of causation...” – JOÜON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, Roma, Editrice Pontificio Istituto Biblico, 2006, 150.; „[T]o let someone see something, show someone, with double acc.; the second acc. comprises things, places, the land...God allows the prophets to see...” – KOEHLER, L. – BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, i. m., 1161.; KUSTÁR, P.: *Az Ószövetség megértése*, i. m., 35.

más szempontok alapján döntsön. Célbaérése csak így garantált YHWH részéről, sehogy másképp.

A következő **אֶרְאֶה** Weil listájában (**אֲנִי אֶרְאֶה מָה הָמָּה אֵלֶּה**) a Zak 1,9. Közvetlenül a fogság utáni állapotokat öleli fel Zakariás könyvének ez a része. A Jeruzsálem pusztulása utáni kerekített számmal³² kifejezett hetven esztendő utáni újrakezdés csodája a fejezetek nagy témája. Ki merné gondolni, hogy 70 évi pusztulásból van felállás, újrakezdés – és mégis ez történik. Amikor YHWH megkeresi Zakariást ezzel az üzenettel, az egy éjszakai látomás, mely önmagában már új kezdet, hiszen itt kezdődik a látomások sora, mely a jelen helyzet ellenére a jövőkép perspektívájába állítja bele az eseményeket: **רְאִיתִי וְהִלֵּילָה** – Zak 1,8. Jóllehet, amit az ember éjszaka lát, az magyarázatra szorul. Ezért kérdezi joggal a próféta: mik ezek, Uram: **מָה אֵלֶּה אֲדֹנָי** – Zak 1,9. A lovasokról szóló látomás természetesen önmagában érthetetlen. A megértésben segít az angyal, aki az Úr küldöttként figyelmezteti Zakariást, hogy Ő mutatja majd meg neki, mik ezek: **אֲנִי אֶרְאֶה מָה הָמָּה אֵלֶּה** – Zak 1,9.³³ A Hif. megint pontosan az Úr küldöttének személyére irányítja a figyelmet, aki a megértés kulcsa a történetben. Őt kell majd megértenie (jqtl forma³⁴) annak, aki tudni akarja, miként alakul Jeruzsálem jövője. Ő pedig jót ígér, bárhogynézzen is ki a jelen: a templom felépül, Jeruzsálem marad választottja (Zak 1,13-17). Ez a jövő azonban csak YHWH látásmódja szerint reális az adott helyzetben, és ezt a jövőt csak az látja, aki tőle tanul látni. Ez a titka az új közösségnek, mely nem az atyák útján jár, hanem YHWH-hoz fordulva, az Ő útján újul meg engedelmességben.

Weil listájának utolsó eleme az **אֶרְאֶה**-hoz, az igének egy 1-os formája, mely egyszer fordul elő a Héber Bibliában: **וַיֵּדָהּ : לֵךְ וְאֶרְאֶה** – Jdc. 4,22. A kontextus szerint Izráel Kánaán felett aratott győzelméről van itt szó. A történet főhőse Jáél, aki megöli Siserát, a kánaáni király hadseregarancsnokát. Nem véletlen állt elő ez a helyzet, hanem azért, mert Izráel vétkezett az Úr ellen, aki ezért adta őket a kánaániak kezébe. Ők azonban

³² „[B]ut the Lord welcomed a renewed relationship with this new generation... Since the destruction of Jerusalem in 586 until the time of the vision in 519, a period of roughly seventy years, they had been in ruins... The number 'seventy' is a rounded figure here...” – CHISHOLM, R. B. Jr.: *Handbook on the Prophets*, Grand Rapids, Mi., Baker Academic, 2002, 456, 457.

³³ „A Kittel kiadású héber Biblia javasol egy másik szöveget is: „הִלֵּילָה וְרָעָה מִדְּרֹשָׁתָא אֵלֶּה” – hát nem tudod, hogy mik ezek – KITTEL, R. (Hrsg.): *Biblia Hebraica*, Textum Masoreticum curavit, КАХЛЕ, P. Stuttgart, Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1952, 958.; Az újabb szakirodalom a Leningrádi Kódexben is felfedezi azt a jegyzetet, mely szerint az **אֲנִי** a **מָה** – között hiányzik az **אֶרְאֶה**. Valószínű Weil is ezért teszi azt zárójelbe: „the word **אֶרְאֶה** has been omitted between **אֲנִי** and **מָה**” – TAL, A. (Prepared): *Genesis*, i. m., 58.; Mintha csak a lényegre törekedne a szöveg: tulajdonképpen én vagyok azokban is, aki a lényeg.

³⁴ Mert döntően érinti a szituáció belső struktúráját, amire az imperfektív aspektus is koncentráll ezzel az igei formával, hiszen azt a külső körülmények határozzák meg: a legközvetlenebb módon az ige személye, maga YHWH. „[T]he imperfective aspect portrays the situation from inside, and as such is crucially concerned with the internal structure of the situation.” – JOOSTEN, J.: *The verbal system of Biblical Hebrew*, i. m., 28.; KUSTÁR, P.: *Az Ószövetség megértése*, i. m., 17.

az Úrhoz kiáltottak, aki tulajdonképpen egy idegen asszony³⁵ által szabadította meg Izráelt, elvéve ezzel a dicsőséget Báráktól, Izráel katonai vezetőjétől.³⁶ Egyértelmű, hogy Weil kapcsolatot lát a Massorah feldolgozásakor az **וַיִּחַדֵּךְ** és a **וַיִּחַדֵּךְ** között, hiszen új kezdetről van szó ebben a történetben is: a szövetséges nép életében történik valami: győznek az ellenség felett. Ezt kell megnéznie (**וַיִּחַדֵּךְ**) Báráknak, amikor Jáél hívja őt, hogy megmutatja, mi történt, és azt is meg kell értenie (jql), hogy mi is történt, mit mutat neki valójában Jáél, aki a helyzet kulcsa, hiszen az ő műve (Hif) Sisera halála. YHWH egy nép életében újat kezd egy asszony által. Nyilvánvalóvá válik, hogy van értelme hozzá kiáltani, az ember pedig a maga módján felválthatja az áldásért mindazt, amit tud. Ezt foglalja így össze Debóra, hangsúlyozva az áldást: Áldott (**חֲבֵרָךְ**) az asszonyok között Jáél, a kéni Héber felesége, a sátorban lakó asszonyok között nincs áldottabb (**חֲבֵרָךְ**) – Bír 5,24. Ez tulajdonképpen Ábrahám szerepe is abban, hogy az áldás eszköze legyen. Felvállalni mindent, amit csak tud, s YHWH fel is használ és beépít tervébe mindent, hogy győzedelmeskedjen minden ellenséges erő fölött az áldás eszközeinek életében. Amiben mégis más Jáél története, ahogy azt a szövegben megjelenő igealak is kifejezi, az talán a kivitelezés mikéntjében mutatkozik meg Jáél részéről. Debóra éneke hallgat is erről, vagy legalábbis nem részletezi Jáél tetteit, igazolva azokban a Lélek inspiráló munkáját. Konkrétan arról lehet szó, hogy Jáél Izráel ellenségét vendégül látja, aki biztonságban érzi magát nála menekülő állapotában, és álmában lesz mégis gyilkosság áldozata.³⁷

A Massorah összefüggései arra figyelmeztetnek, hogy az áldás útján nem biztos, hogy minden eszköz megengedett, és minden automatikusan azonosítható a Lélek vezetésével. YHWH teremő³⁸ munkája halad az újjáteremtés felé, és ezen az úton csak engedelmességgel lehet az Ő eszköze az ember, Ábrahám is. Ez lehet az üzenete

³⁵ „The Kenites are portrayed as a people who were staunch supporters of both Israel and Yahwism...but never fully incorporated into Israelite society.” – McNUTT, P. M.: *The Kenites, the Midianites, and the Rechabites as Marginal Mediators in Ancient Israelite Tradition*, *Semeia*, 67, 1994, 113.

³⁶ „An Israelite military leader...” – FREEDMAN, D. N. (ed.): *Eerdmans Dictionary of the Bible*, MYERS, Allen C. (associate editor), BECK, Astrid B. (managing editor), Grand Rapids, Mi., Cambridge, U. K., William B. Eerdmans Publishing Company, 2000, Electronic text hypertexted and prepared by OakTree Software, Inc. Version 3. 6 149.

³⁷ „God had no doubt so ordered it, that Sisera should meet with his death in Jael's tent, where he had taken refuge; but this divine purpose did not justify Jael in giving to the enemy of Israel a hospitable reception into her tent, making him feel secure both by word and deed, and then murdering him secretly while he was asleep. Such conduct as that was not the operation of the Spirit of God, but the fruit of heroism inspired by flesh and blood; and even in Deborah's song (chap. v. 24 sqq.) it is not lauded as a divine act.” – KEIL, C. F. – DELITZSCH, F.: *Joshua, Judges, Ruth, I & II Samuel*, (Commentary on the Old Testament), Volume VII., Grand Rapids, Mi., Eerdmans, 1986, 306.

³⁸ „From the earliest of times, production of metal from ore (a stone) in the furnace was interpreted as an act of creation of matter... Interestingly, the name Cain derives from the Semitic root (QN) that formerly referred to acts of creation... This initial meaning is mentioned in Gen. 14.19, where the verb *qnh* is used to express the act of creation of the earth and the heaven by El Elyon... The Kenites (the sons of Cain), a small tribe mentioned in the Bible, have been identified for a

az 1Móz 12,1 **וַיְבָרֶךְ**-jához képest a másik összefüggésnek (**וַיִּבְרַךְ**): aki az áldás útján akar járni, YHWH eszközeként, annak könnyű rátévedni egy másik útra, de ki testnek, vérnek engedve akar hősködni, az nem biztos, hogy a jó úton jár.

Az 1Móz 12,2 első Massorah jele is valószínű ebben az összefüggésben koncentrálni az áldás szempontjaira, amikor a **וַיְבָרֶךְ**-hoz fűz megjegyzést, amit a circellus jelez (**וַיְבָרֶךְ**): **בְּ חֹדֶשׁ וָחֵד מַלְ**.³⁹ Ezek szerint⁴⁰ a **וַיְבָרֶךְ** kétszer fordul elő a Héber Bibliában, egyszer defektív, egyszer plena írásmóddal. Hogy YHWH az 1Móz 12,2 szerint meg akarja áldani és fogja is Abrámot, az az Ő aktivitását mutatja. Elsősorban ezt a cselekvést hangsúlyozza az igetörzs (Pi.).⁴¹ Abrám áldása YHWH akarata, szándéka, óhaja vele kapcsolatban. Abrám áldása az Ő beelegetezése, hozzájárulásával, engedélyével történik (cohort.).⁴² Abrám nem egyszerűen elindul egy úton, hanem a Teremtő teremtésben megnyilvánuló ereje teszi képessé arra, hogy az Ő útját járja. Lesz honnan erőt merítenie majd az úton, lesz miért térdre borulnia a sok jóért, ami megvalósul életében.⁴³ Amikor YHWH megáldja Abrámot, gyakorlatilag azt teszi lehetővé, hogy nagy néppé legyen, annak ellenére, hogy ennek még semmi jele nincs, s a későbbiekben is csak akadály lesz majd felesége és az ő állapota, amennyiben a korukra gondolunk. YHWH mégis nagy néppé teszi őt (**וַיִּבְרַךְ לְנוֹי גְּדוֹל**) – 1Móz 12,2),⁴⁴ minden akadályt elhárítva az útból. Ez az áldás lényege. Ami Abrámmal történik, az nem elszigetelt, öntörvényű esemény, történés, hiszen összefügg minden

long time as the Canaanite copper metallurgists.” – AMZALLAG, G. N.: Yahweh, the Canaanite god of metallurgy?, in: *Journal for the Study of the Old Testament*, 33. no. 4. Jun. 2009, 393.

³⁹ ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (Eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 17.

⁴⁰ KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 105, 107, 138.

⁴¹ „...active pattern ...intensive in meaning...” – JOÜON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, i. m., 140, 141.; KUSTÁR, P.: *Az Ószövetség megértése*, i. m., 34–35.

⁴² „The cohortative is the volitive mood of the first person...” – JOÜON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, i. m., 127.; „...a voluntativus (cohortativus) amely a szándék, akarárás, nekibuzdulás kifejezője.” – MÓDIS, L.: *Rövid bibliai héber nyelvtan*, Sárospatak, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2009, 38.

⁴³ Az itt említett szakirodalom kapcsolatba hozza a **בָּרַךְ** „meghajolni”, **בָּרַךְ** „térde” és a **בִּרְכָּה** „tő” jelentését. „...a pool...knee...kneel... The first thing that God did after creating human life (as well as animal life) was to pronounce his blessing over the work of his hands... The emphasis here is on the life-infusing power of divine word... It is not an empty pronouncement or simply an expression of wish or goodwill...it actualizes and enables...inseparable from creation where the creator is the one who blesses and the created living being has the power to reproduce itself because of blessing...” – BROWN, M. L.: **בָּרַךְ**, in: GEMEREN, W. A. van (Ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Vol. 1., Grand Rapids, Mi., Zondervan, 1997, 757–759.

⁴⁴ A Qal jqtI forma a megértés tárgyává teszi a szövegösszefüggést, vagyis hogy miként valósulhat meg a „nagy nép” gondolata. Hiszen pont ez látszik az adott helyzetben lehetetlennek. – KUSTÁR, P.: *Az Ószövetség megértése*, i. m., 25.; Joostentől már idéztük az imperfektív aspektus szituációt belülről kifelé vizsgáló szempontrendszerét (JOOSTEN, J.: *The verbal system of Biblical Hebrew*, i. m., 28.), mely belülről tekint a külső körülményekre. Belülről azért fontos kifelé vizsgálni, mert ott vannak azok a szempontok, melyek döntően határozzák meg a szituációt. Így válhat az imperfektív aspektus tulajdonképpen külső szempontok által meghatározottá.

ponton YHWH szavával (יְהוָה – Mózes 12,1). Ezért követik a יְהוָה jql formát a következő jql formák: יְהוָה, יְהוָה. Az azonos igealakok jelzik a YHWH szavával szoros összefüggésben álló eseménysor elemeit. Ezek közül a יְהוָה nyilván annak a csodának a megértésére koncentrál, hogy YHWH népe nem csupán belső kohéziójára nézve tekinthető vallása által YHWH népének, hanem megállja helyét politikai hatalomként is, mint egy ország a sok közül, de specialitása abban van, hogy YHWH a népek szeme láttára mutatja meg hatalmát saját népén keresztül a többi nép számára.⁴⁵ Az igei formák ebben az összefüggésben tekintenek azokra a külső szempontokra, melyekre nézve hirdetik YHWH tetteit, egy nép életében s azon keresztül tulajdonképpen az Ő nagyságát, mások számára is látható módon. Itt van jelentősége az áldásnak, amire a Massorah figyelmeztet a fentebb mondottak szerint, vagyis hogy a יְהוָה kétszer előforduló esetéből az egyik írásmódja defektív, a másiké teljes (בְּ חַדְשׁ וְחַדְשׁ). Hogy mi a jelentősége a יְהוָה-nak defektív írással (1Móz 12,2), azt látjuk. A másik eset (יְהוָה – 1Móz 27,7) tanulsága a következő: Izsák vénségében megáldaná Ézsaut, de Rebeka Jákóbnak szánja az atyai áldást, melynek megvalósulásához megváltoztatja Izsák Ézsauhoz intézett szavait, csökkentve Izsák vágyának szenvedélyességét (יְהוָה – 27,4 – ezt Rebeka nem így adja tovább), előtérbe helyezve YHWH akaratát (יְהוָה – 27,7), Jákóbnak címezve az áldást.⁴⁶ Ebből derül ki, hogy nem mindegy, milyen eseménysor része az áldás, és kinek a személyéhez kötődik. Ábrám története azt hirdeti, hogy csak a YHWH szavában gyökerező áldás vezet célhoz. Izsák hiába akarta megáldani Ézsaut, az áldás Jákób vonalán ment tovább. Lehet, hogy az áldásnak nagyon emberi eszközei vannak, sokszor nagyon emberi körülmények között, de a YHWH személyében gyökerező áldásnak célba kell érnie, és azt nem lehet kiragadva, elszigetelten, emberi érzésekhez kötni (יְהוָה – 27,4), mert az valójában csak YHWH-hoz kötve működik (יְהוָה – 27,7).⁴⁷ Ezt Ábrám áldása esetében időben hangsúlyozza YHWH

⁴⁵ A נִי fogalma: „da vorhanden ist, wo eine Menschengruppe nach Abstammung, Sprache, Land, Gottesverehrung, Recht und Heerwesen zu einer Einheit zusammengefaßt und gegen Außenstehende abgeschlossen ist...”; Izrael mint נִי: „weil Jahwe Israels Gott ist”, de mint נִי: „weil Jahwe seine Größe und Macht in den sein Volk befreienden Taten und Wundern und in seiner Erwählung Israels aus den Völkern geoffenbart hatte”; az נִי: „people or nation in its aspect of centripetal unity and cohesiveness”; a נִי: „is linked inseparably with territory and government and what we would today call foreign relations” – HULST, A. R.: נִי, in: JENNI, E. (Hrsg.) unter Mitarbeit von WESTERMANN, C.: *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament*, Band II., München, Chr. Kaiser Verlag, Zürich, Theologischer Verlag, 1979, 311–313, 315–316.

⁴⁶ „Rebekah... modifies Isaac’s words to Esau... omits all the remarks about hunting... then continues »that I may bless you in the LORD’s presence before I die.« By changing »my soul« to »I«, Rebekah seems to be playing down the strength of Isaac’s desire to bless Esau, while by adding »in the LORD’s presence«, she is emphasizing the importance of what Isaac proposes to do... she seems to be insinuating the importance of Jacob acquiring the blessing while minimizing Isaac’s determination to bless Esau.” – WENHAM, G. J.: *Genesis 16–50*, (Word Biblical Commentary) 2., Nashville, Tn., Thomas Nelson, 1994, 206.

⁴⁷ „Terwijl het in vs. 4 mocht lijken, als was de zegen slechts een zaak van de aartsvader... word hier aangeduid, dat zegenen slechts ten overstaan, en dus onder de goedkeuring van de God

(וַיֹּאמֶר – Móz 12,1 – וַאֲבִרְכָהּ, וַאֲשֶׁר – 12,2). Időben, Abrám elhívásakor, hogy aztán történetében nyilvánvaló legyen, miként lehet az ígért áldássá, Isten erejét hordozva, annak minden kézzelfogható következményével.⁴⁸

Bizonyára ezért lesz a szövegben az וַאֲבִרְכָהּ שָׂמַךְ (1Móz 12,2) az eseménysor következő eleme azzal a tartalommal, hogy YHWH Abrám tekintélyét igenis nagygyá teszi. Akármilyen ellentmondásos is ez a helyzet, hiszen Abrám teljesen új helyzet előtt áll, egy új kezdet kapujában. A megértés tárgya (jqtl) az események sorában az, hogy YHWH cselekvő szándéka (Pi. cohort.) Abrámot nagy tekintélyre emeli.⁴⁹ Az ő története nem arról szól, hogy miként szerez nevet magának ő maga. Az ilyen történetek szükségszerűen fulladnak kudarcba, mint ahogy ezt a Bábel tornya is bizonyítja: וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לָנוֹ שָׂם (1Móz 11,4).⁵⁰ Így áll párhuzamba a magának nevet szerző ember és az, akinek YHWH szerez nevet. Még a hangsúlyjelek is kidomborítják ezt a párhuzamot a máj'lával.⁵¹ Az egyik esetben az emberi cselekedet gyümölcse⁵² a pusztulás, másik esetben a megmaradás, minden életellenes erővel szemben.⁵³ YHWH ezt készíti Abrámnak egyedi módon. Bizonyára ezért fordul elő egyszer a Héber Bibliában minden pusztító hatalommal szemben való nagygyá tételének kifejezése, úgy, ahogy ezt a Massorah jelzi a szóval kapcsolatban: וַאֲבִרְכָהּ לְ. Ezt Even-Shoshan is megerősíti.⁵⁴ Abrám sajátos utat kap, és ami sorsában látható, az YHWH sajátos munkáját tükrözi. Akik elhívásának részesei, nem tömegcikk, hanem sorsukkal együtt egyediek. Abrám tekintélye mögött YHWH különleges módon megmutatkozó hatalma és szeretete fogja majd hirdetni YHWH egyedi voltát is, minden erővel és hatalommal szemben. Ezért lehet ő áldássá, mert ilyen erők állnak mögötte védelemként veszélyekkel szemben, valamint erőforrásként: וַהֲיָה בְרִכָּהּ (1Móz 12,2). Jól sejtik a különböző szövegek gondozói, hogy ennek a ténynek a visszaadása nem egyszerű. Az előző kifejezéshez csatlakozva kerül hangsúly itt is a szövegre a máj'lával,

van alle zegen en in het bijzonder van die van 12:1-3 kan plaatsvinden.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel II., i. m., 77.

⁴⁸ „Die Verheißung wird zum Segen, der von Gott her Kraft und Wirkung in sich trägt.” – BIBRA, O. S. von: Der Brief an die Hebräer, 25. Teil, Der Glaube der Patriarchen, 11,17–22., in *Fundament Zeitschrift der Freien Evangelisch-Teologischen Akademie Basel*, Heft 2., 1987, 22.

⁴⁹ „...Hij de naam, het aanzien van Abram groot zal maken.” – GISPEN, W. H.: *Genesis*, II., i. m., 26.; „Name” frequently means reputation. This is the sense of the promise to make Abram’s name great (Gen 12:2)...” – ROSS, A. P.: שָׂם, in: GEMEREN, W. A. van (Ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Vol. 4., Grand Rapids, Mi., Zondervan, 1997, 148.

⁵⁰ „In contrast met 11:4 heet het hier, dat God voor de grootheid van Abrams naam zal zorgen: zal maken dat men hem in dankbaarheid gedenken zal.” – SELMS, A. van: *Genesis*, deel I., i. m., 177.

⁵¹ „...it is used to mark the secondary stress in words or groups which have *silluq* (no. 1) or *atnapu* (no. 2)...” – JOÜON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, i. m., 60.

⁵² עָשָׂה פֵּרִי (1Móz 1,11); „to bear (fruit)” – KOEHLER, L. – BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, i. m., 891.

⁵³ „Erbe bedeutet, daß es einerseits dauerndes Besitztum, andererseits Abbild dessen sein soll, was Gott den Seinen im Himmel bereitet hat.” – BIBRA, O.-S. von: Der Brief an die Hebräer, 24., Abraham – der Vater des Glaubens, 11,8–16, in *Fundament Zeitschrift der Freien Evangelisch-Teologischen Akademie Basel*, Heft 1., 1987, 14.

⁵⁴ 68. EVEN-SHOSHAN, A. (Ed.): *A new concordance of the Bible*, i. m., 226.

hiszen Ábrám tekintélye nem lehet független az ő aktivitásától.⁵⁵ Ez történetekben kell, hogy megmutatkozzon. Ezt jelzi a samaritánus forma imperativusa is a הוה-val, ami elsődlegesen inkább a történést hangsúlyozza a pusztá létezéssel szemben, hogy ő áldássá lesz majd mások számára.⁵⁶ A LXX lehet, hogy ezt a tényszerű megállapítást hangsúlyozza a futurummal (εἴση εὐλογητός – 1Móz 12,2), a javasolt szöveg alapján (והיה),⁵⁷ amit a Héber Biblia szövege elutasít, amikor a והיה mellett marad. Természetesen szándékosan, mert az események láncolatában így lehet csak nyilvánvaló az üzenet, hogy Ábrámnak ilyen támogatással, ahol YHWH szól, maga teszi a dolgát, áldásával van jelen (וַיִּבְרַךְ – Mózes 12,1 – וַיִּבְרַךְ, וַאֲשֶׁר – 12,2), ott Ábrámnak törvényszerűen, mintegy YHWH cselekedeteinek következményeként áldássá kell lennie: והיה בִּרְכָה (12,2).

Ezen a vonalon, ebben az összefüggésben halad tovább az üzenet megfogalmazása a következő versben: és az a szándékom, hogy megáldjam azokat, akik téged áldanak – וַיִּבְרַךְ מִבְרָכֶיךָ – 1Móz 12,3. A Massorah jegyzete két ilyen igei formáról tud a Héber Bibliában (בִּלְבָד וַיִּבְרָכְהָ), tehát kétszer, így teljes írásmódban.⁵⁸ Az 1Móz 12,3 mellett a másik ilyen hely a Zsolt 145,1.⁵⁹ A zsoltár érdekessége a héber ABC betűi szerinti megfogalmazás, ami minden esetben egy rendet jelenít meg. Jelen esetben a dávidi király uralkodásának rendjét, vagyis azt, hogy a YHWH királyságát képviselő király csak a YHWH nevét mindenek felett álló királyként (אֱלֹהֵי הַמֶּלֶךְ) örökké áldó emberi uralkodó lehet,⁶⁰ aki tisztában van YHWH hatalmával és a maga szerepével: וַיִּבְרָכְהָ שֶׁמֶךְ לְעוֹלָם וָעֶד – Zsolt 145,1. Az ilyen király számára YHWH uralkodása abszolút királyság, akinek kizárólagos hatalmához nem fér kétség. Hát ez lehet Ábrám áldásának az igazi kerete is. Amikor YHWH megszólítja, célja, hogy ő áldást

⁵⁵ „Uit de imperativus blijkt hier, dat Abram zelfstandig aan de verwezenlijking van de belofte moet meewerken...” – GISPEN, W. H.: *Genesis, II.*, i. m., 26-27.

⁵⁶ ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 17.; „הוה...to happen” – KOEHLER, L. – BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, i. m., 1859.; „Actually, what M means is ‘be a blessing’ which Qimpi makes explicit by stating, ‘to others:’...” – TAL, A. (Prepared): *בראשית Genesis*, i. m., 107.; A והוה-val a samariánus szöveget a Misna arám szóhasználatára befolyásolhatta. – „Smr reflects the trend of Mishnaic Hebrew...probably under Aramaic influence...” – TAL, A. (Prepared): *בראשית Genesis*, i. m., 106-107.

⁵⁷ „...והיה...Dan zou men moeten vertalen: ‘en hij...zal een zegen zijn’”. – GISPEN, W. H.: *Genesis, II.*, i. m., 25.; „והיה” ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 17.

⁵⁸ מל Abbreviation for מלא ‘Full, plene.’ – KELLEY, P. H. – MYNATT, D. S. – CRAWFORD, T. G.: *The Masorah of Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 138.

⁵⁹ DOTAN, A. – REICH, N. (Eds.): *Masora Thesaurus*, a complete alphabetic collection of the masora notes in the Leningrad Codex, as arranged, deciphered, and annotated by Prof. DOTAN, A. with the assistance of REICH, N., Tel Aviv University, copyright © 2014 by Prof. Aron Dotan, all rights reserved, used by permission. Accordance edition hypertexted and formatted by OakTree Software, Inc. Version 5.0 Paragraph 39587. of 188358.

⁶⁰ „The entire alphabet, the source of all words, is marshalled in praise of God. One cannot actually use all of the words in a language, but by using the alphabet one uses all potential words. So the form is made to serve the message...‘Only Psalm 145:1 uses the definite article for the apparent purpose of underscoring the exclusivity of divine rule.’ – ESTES, D. J.: *Handbook on the Wisdom Books and Psalms*, Grand Rapids, Mi., Baker Academic, 2005, 156-157.

közvetítsen, aminek megvalósulása csak azért lehetséges, mert az Ő királyi hatalma korlátlan. Ezt a célt⁶¹ tartalmazza a 1-os igei szerkezetek egymást követő rendszere, a szakasz elejétől fogva, mintha ezek a 1-os igeik sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok lennének: (וְאָמַר – Móz 12,1;

וְהָיָה, וְאָבְרָהָם – 12,2; וְאָבְרָהָם – 12,3). YHWH szólt Ábrámhoz, cselekszik vele, ezért történhet meg az, hogy áldássá lesz ő maga is. Miller mintha „azért, hogy” célhatározói szerkezetbe foglalná a szakaszt.⁶² És YHWH mondta Ábrámnak: menj el földedről..., hogy nagy néppé tegyelek, és megáldjalak, és naggyá tegyem nevedet, hogy áldássá lehess, és megáldhassam azokat, akik téged áldanak. Miller annyira odafigyel a szerkezetre, hogy feltűnik számára az azonos mellett az eltérő. Valóban: a 1-os igei formák között az adott szakaszon belül (וְהָיָה, וְאָבְרָהָם – 12,2; וְיִקְלָלְךָ, וְאָבְרָהָם – 12,3) egyetlen olyan jqtl forma található, amely másképp viselkedik, az átok fogalma: אָמַר – 12,3: és ha lenne valaki, aki megvetéssel tekint rád, azt megátkozom (Miller). Tehát YHWH átka kilóg ezeknek a Hozzá köthető cselekedeteknek a sorából, vagyis nem lehet célja az átok, hanem csak az áldás.⁶³ Először Ábrám részesül az áldásban, majd rajta keresztül mások. Valószínű-

⁶¹ „I will bless the ones blessing you ... and (so) all the clans of the earth will be blessed in you.” – WALTKE, B. K. – O’CONNOR, M.: *An Introduction to Biblical Hebrew Syntax*, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns, 2004, 530.

⁶² „1 And Yahweh said to Abram ‘Go from your land, ... 2 that I may make you a great nation, and bless you, and make your name great, that you may effect blessing, 3 and that I may bless the ones blessing you – and should there be one who regards you with contempt I will curse him. – MILLER, P. D.: Syntax and theology in Genesis 12:3a, in *Vetus Testamentum*, 34. no. 4. Oct. 1984, 474.; „Such consecutive clauses may have the sense of a result as well as the sense of an intention.” – WOLFF, H. W.: *Kerygma of the Yahwist*, i. m., 137.; Természetesen ezt a következőket, célt megfogalmazó mondat szerkesztést nem mindenki fogadja el: „[T]his sequence can express purpose or result, it does not follow that it must... In English as in Hebrew, the precise nuance of a straightforward sequence of volitive forms is determined by context.” – BADEN, J. S.: The morpho-syntax of Genesis 12:1-3, translation and interpretation, in *The Catholic Biblical Quarterly*, 72. no. 2. Apr. 2010, 225.; Joüon- Muaroka nyelvtana pont ezt a helyet idézi az imperativus utáni következmény példajaként: „Indirect cohortative... It is used mainly after a (direct) volitive mood: 1) After an imperative... Gn 12.1f. ‘Go forth from your country ... and I will magnify your name!’... consequence rather than purpose” – JOÜON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, i. m., 335.

⁶³ „[T]he general unspecified ‘be a blessing’ (2b), which does not indicate for whom Abraham is to provide blessing; 2) the indication that it is those who bless Abraham that shall receive blessing (3a); 3) the climactic declaration that all the families of the earth shall find blessing through Abraham (3b). In that development the simple equation at the second stage of an intention by God to curse persons in relation to Abraham in the same way as he intends to bless would be a sharply negative word or qualification of the whole movement from blessing to curse. But that is not what the text says. Even as ‘the slanderer is an exception’ (Wolff), so the curse of God is not the purpose of the divine command. It is a part of the blessing to Abraham in that it promises protection. It says something about blessing for others in that it indicates a negative effect for the one who responds to Abraham with contempt. Curse is probably never completely separated from blessing, and certainly the first clause of 3a about the effect of persons blessing Abraham raises the question about failure to do that or doing the opposite.” – MILLER, P. D.: *Syntax and theology in Genesis 12:3a*, i. m., 474.

leg az átok különböző, többtől eltérő igealakja azt akarja kifejezni a szerkezetben, hogy az átoknak külön szerepe van az áldásban, s az Abrám védelmének szolgálatában áll. Abrám áldóinak áldása és az átok pedig úgy tartoznak össze, hogy tudatosítja a két fogalom egymás mellett állása a kétféle magatartás közötti választási lehetőséget: vagy Abrám vonalán, az áldás útján halad valaki, vagy a pusztulás útján. Ennek a kettősségnek a megértése a döntő az ember és az emberiség életében. A sok jqlt formás igealak megértése ilyen értelemben kulcsa a szöveg megértésének is. A harmadik vers első ilyen szava nem véletlenül a **וְאַבְרָם**, mely így egy chiazmus része, emelkedett, költői prófétai hangvételi stílust képvisel, s szójátékot is alkot a következő, hasonló alakú szóval:⁶⁴

~~ואברכה מברכה~~
~~ומעלה~~ אור.

Ha a samaritánus szöveg értelmezését nézzük,⁶⁵ akkor érthetetlen, hogy a pusztá imperativus miért veszi el a szöveg élet, nem véve figyelembe YHWH kifejezett szándékát, óhaját a cohortativusban: וְאִבְרָכָה. Az וְיִמְלִלֶךְ a különböző szövegekben pluralisban fordul elő: וְיִמְלִלֶךְ.⁶⁶ Ezek között a szövegek között található a LXX is: καὶ τοὺς καταραμένους σε καταράσσομαι – and curse those that curse thee – és megátkozom azokat, akik téged átkoznak.⁶⁷ Lehetséges, hogy a többes számmal a szövegek harmonizálni akarták a gondolatot az áldókra és az átkozókra vonatkozóan (וְיִמְלִלֶךְ - מְבָרְכֶיךָ), és nem tűrték, hogy az áldók mellett csak egyes számban legyen az átkozó? Vagy a masszoréta szöveg reménykedik, amikor egyes számban hagyja az átkozót (וְיִמְלִלֶךְ), hogy többen lesznek azok, akik áldják majd Ábrahámot a történelemben (מְבָרְכֶיךָ)? Nem tudjuk. De a masszoréta szöveg mégis ezt az egyes számú formát hagyja meg (וְיִמְלִלֶךְ), esetleg azért, mert egyenként kell az embernek vállalnia a felelősséget tetteiért, és a számonkérésben senki nem remélhet, hogy megfedkezik róla YHWH. Esetleg a Massorah is ezért tartja fontosnak megjegyezni, hogy ez a forma csak egyszer, itt fordul elő a Héber Bibliában:

וַיִּקְרָא לָהֶם אֱלֹהִים אֲשֶׁר עָשָׂה לָהֶם אֱלֹהִים. ⁶⁸ Az is igaz, hogy csak a két fogalom egymás mellett állása érzékelteti az átok és átok különbségét: aki felülről néz le Ábrahámra, és kicsinek látja, lenézi,

⁶⁴ „Wij hebben in vs. 3a een chiasme... 'In verheven proza en in poëtische en profetische gedeeltes is dikwels die woorden van die aansluitende... tweede zin geheel of gedeeltelijk die omgekeerde van die eerste... 'paronomastisches Objekt', omdat het object van dezelfde stam is als het verbum; hier is het een participium van hetzelfde verbum." – GISPEN, W. H.: *Genesis, II*, i. m., 27.

⁶⁵ Amit már Gispén is közöl: ואברך – uo.

⁶⁶ Smr G V S – TAL, A. (Prepared): *Genesis*, i. m., 29.

⁶⁷ RAHLFS, A. (Ed.): *Septuaginta, Id est Vetus Testamentum Graece iuxta LXX interpretes* edidit Alfred Rahlfs Volumen I., Stuttgart, Württembergische Bibelanstalt, 1935, 16.; A görög szöveg fordítása versenként megtalálható: BRENTON, L. C. L. (Transl.): *The Septuagint With Apocrypha*, London, Samuel Bagster & Sons, Ltd., 1851. <http://ecmarsh.com/lxx> 2010. nov. 7.

TAL, A. (Prepared): *בראשית* Genesis, i. m., 29.

kisebbiti, nem látja akkorának, amekkora tekintélyt YHWH ad neki, nem kezeli őt áldásként, mint akit YHWH áldott meg, azt maga YHWH veti meg.⁶⁹ Szándékosan állhat fokozásként a két fogalom egymás mellett, s az erősebb követi az enyhébbet. Vagyis aki Ábrahámot majd nem a YHWH-től kapott nagysága szerint kezeli majd, az tulajdonképpen magát YHWH-t, az Ő döntésének súlyát kisebbiti,⁷⁰ ezért találja magát szembe az ilyen ember az Ő megvetésével. Az Ő megvetése pedig az elvetetetés azzal, hogy elzáratik az ember a Tőle jövő jó forrásától, az áldástól, az abban megnyilvánuló erő következményeitől, magától YHWH-től.

Természetesen YHWH egyedi módon kezeli az ilyen eseteket, mint magát az embert is a maga körülményeivel. Talán ezért is áll ezen a helyen itt egyszer az ארר ebben a formában (אָרַר) az egész Héber Bibliában a Massorah szerint (אָרַר), amit Even-Shoshan is megerősít.⁷¹ Hogy mennyire szüksége volt Ábrahámnak erre az egyedi emberi és eseti kezelésre, az megmutatkozott Egyiptomi útján. Stanek⁷² akkor, amikor a babiloni Tóra beosztás 54 szombati szakaszának a beosztását tárgyalja, a napi kisebb egység határának megállapításához hozza fel érvként az esetet: Ábrám hitének hiányát jelzi, amikor ráveszi feleségét, hogy hűgának hazudja magát. Ábrám ember maradt elhivatása után is, gyengeségeivel együtt, és szüksége volt megújulásokra az áldás útján, amikor az átok közelébe került. YHWH sajátos, egyedi bánásmódja készítette számára a megújulás lehetőségeit arra, hogy sokak számára lehessen áldássá. Ennek megfogalmazása a szövegben a וַיְבָרֶכְיוּ בְּכָל מַשְׁפָּחָה הָאֵלֶּה: – 1Móz12,3. A Nif. qtl formás alak azt hangsúlyozza az események sorában, hogy miután YHWH szól, megígéri, hogy cselekszik, és ezt Ábrám megérti (וַיֵּאֱמָר – Mózes 12,1; וַיֵּאֱמָר, וַיֵּאֱמָר, וַיֵּאֱמָר – 12,2; וַיֵּאֱמָר – 12,3 – jqtl), akkor rájön, hogy ebben a szándékában az motiválta, határozta meg, hogy Ábrám áldássá legyen sokaknak (וַיְבָרֶכְיוּ – qtl). Jól gondolkodnak azok,⁷³ akik a héber Nif. igetörzset a görög mediumhoz hasonlítják, és így keresik annak értelmét.⁷⁴ Az igetörzs nyilván azt fejezi ki,

⁶⁹ „The Heb. 'rr is cognate with the Akk...treat with disrespect...” – GORDON, R. P.: ארר, in GEMEREN, W. A. van (Ed.): *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, Vol. 1., i. m., 525.; „קלל ... Het betekent 'gering achten', 'smaden'. ארר ... Qal lijkt sterker te zijn: 'vervloeken'” – GISPEN, W. H.: *Genesis*, II., i. m., 27.; „I will curse the one who does not treat you as blessed.” – WOLFF, H. W.: *Kerygma of the Yahwist*, i. m., 144.

⁷⁰ „The one who moves beyond the realm of the sphere of activity determined by God's direction, i. e., the one who acts within the realm of that forbidden by Yahweh...” – JENNI, E. – WESTERMANN, C.: (Eds.): *Theological Lexicon of the Old Testament*, Hendrickson Publishers, 1997. Used by permission, Electronic text hypertexted and prepared by OakTree Software, Inc. Version 3. 2.181.

⁷¹ TAL, A. (Prepared): *בראשית* *Genesis*, i. m., 29.; 47. EVEN-SHOSHAN, A. (ed.): *A new concordance of the Bible*, i. m., 119.

⁷² „This ending demonstrates Abraham's temporary lack of faith in God's promise, a lack which stirs up a need to search for security in one's own way. In this way, Abram is shown to be like any human being.” – STANEK, T.: *Liturgical Division of the Torah as a Tool for Unit Delimitation Preliminary Remarks*, in *Poznańskie Studia Teologiczne*, 28, 2014, 21.

⁷³ „...the Niphal is similar to the Greek middle voice” – WOLFF, H. W.: *Kerygma of the Yahwist*, i. m., 137.

⁷⁴ Itt jegyezzük meg, hogy ezzel a lehetőséggel ezen a ponton a LXX nem él, hiszen az igét passzívumként fordítja, nem pedig mediumban: ἐνευλογηθήσονται – RAHLES, A. (ed.): *Septuaginta*, i. m., 16.

hogy a föld nemzetségei a tárgyai az áldásnak, rájuk irányul, az, ami Ábrámmal (בְּרָא) történik, de tőlük nem független az áldás, hiszen fel kell ismerniük azt, ami értük Ábrámmal történik. Ennek megértésében alanyai is ők az áldásnak, amit a passzív forma nem adhat vissza a LXX-ban.⁷⁵ Ábrahám áldása nem öncél,⁷⁶ hanem a népekre irányul.⁷⁷ Ők nyernek áldást rajta keresztül. Ilyen értelemben van értelme י-nek וְנִבְרָא előtt, a cohortativusok után: YHWH nagy néppé teszi, megáldja, nagyvá teszi Ábrámot, megáldja áldóit, hogy aztán mintegy következményként megáldassanak benne mások (וְנִבְרָא, וְנִבְרָא, וְנִבְרָא – 12,2; וְנִבְרָא, וְנִבְרָא – 12,3). Így lesz Ábrahám eszköz az áldásban.⁷⁸ Ezt az igehelyet idézi az újszövetség, a Nif. igerőrs fényében, hogy a pogányok hitből áldatnak meg, Isten hitből igazítja meg őket: ἐκ πίστεως δικαιοὶ τὰ ἔθνη ὁ θεός – Gal 3,8. Ennek a gondolatnak a folytatása lesz a versben az idézet, a népek megáldására vonatkozóan: ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη – Gal 3,8. A vers az -at idézi, egy szemléletbeli változtatással: ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς – 1Móz 12,3. Míg az ószövetségi idézetben a törzsi, vér szerinti összetartozás a lényeg a מִשְׁפַּח הָאֲבִרָה fordításánál, addig az újszövetségi értelmezés a pogányokra koncentrál,⁷⁹ mert tudja, hogy az áldás ígérete Jézusban, a Messiásban teljesedett be, s tulajdonképpen ez a megváltás célja is: Hogy Ábrahám áldása Krisztus Jézusban legyen a pogányokon – ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. – Gal 3,14. Talán így jobban érthető a rabbinikus zsidóság álláspontja, mely szerint olyan nagyra értékelendő Ábrahám személye, hogy

⁷⁵ A Nif. igerőrs értelmezésének sok lehetőségét tárgyalja a szakirodalom: ROTENBERRY, P.: Blessing in the Old Testament, a study of Genesis 12:3, *Restoration Quarterly*, 2. no. 1. 1958, 33–35.; WOLFF, H. W.: *Kerygma of the Yahwist*, i. m., 137.

⁷⁶ „The community is universal because God is universal.” – SHENK, C. E.: God’s intention for humankind, the promise of community, Bible study on Genesis 12, *Mission Studies*, 5. no. 2. 1988, 16.

⁷⁷ „W-qatalti continuing a volitive mood (cohortative, jussive, imperative)... The use of w-qatalti after a volitive probably originated in cases where writers wanted to express the idea of succession. – JOUON, P. S. J. – MURAOKA, T.: *A grammar of biblical Hebrew*, i. m., 369.

⁷⁸ „ Abram, is het middel, waardoor alle geslachten van de aardbodem gezegend zullen worden. Door en in Abram worden niet alleen de geslachten, die lichamlijk van hem afstammen, maar alle geslachten van de aardbodem, dus alle geslachten der mensheid, gezegend...” – GISPEN, W. H.: *Genesis, II.*, i. m., 28.

⁷⁹ φυλή... 1. a subgroup of a nation characterized by a distinctive blood line, tribe, of the 12 tribes of Israel” – DANKER, F. W. (Ed.): *A Greek - English Lexicon of the New Testament and other Early Christian Literature*, third edition, Chicago, Illinois, University of Chicago Press, 1957, 1979, 2000 by The University of Chicago. This edition is an electronic version of the print edition published by the University of Chicago Press, electronic text hypertexted and prepared by OakTree Software, Inc. Version 2.1. 1069.; τὰ ἔθνη, (occurring only in the plural): (an extended meaning of ἔθνος ‘nation,’ 11.55) those who do not belong to the Jewish or Christian faith — ‘heathen, pagans.’ – LOUW J. P. – NIDA, E. A. (Eds.): *Greek-English Lexicon of the New Testament*, based on semantic domains, 1988, 1989 by the United Bible Societies, New York, NY, 10023, second edition, used by permission, landkarten zur Bible, ELLIGER, Karl (prepared), MITTMANN, Siegfried (revised), designed by Deutsche Bibelgesellschaft Stuttgart and Kartographisches Institut Helmut Fuchs Leonberg, 1963, 1978, 1990 by Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, used by permission, electronic text hypertexted and prepared by OakTree Software, Inc. Version 4.1. 127.

egyenesen Ábrahámért teremtetett a világ,⁸⁰ vagyis ő egy nélkülözhetetlen mérföldköve annak az útnak, amiről a Gal 3, 8. 14 beszél.

Az 1Móz 12,3 utolsó Massorah jegyzete megerősíti ezt az összefüggést, mert aszerint a: **משפחת האדמה** háromszor fordul elő a Héber Bibliában, amit Weil meg is mutat a Massorah Magna jelzése alapján: ³ג ³Mm 81:⁸¹

81

משפחת האדמה ג.

ונברכו בכ כל משפחת	Gn. 12,3
[והבירן]	Gn. 28,14
רק אתכם ידעתי מכל משפחות	Am 3,2

A három előfordulási hely összefüggése a következő: Abrám az a személy, aki-ben a vérségi kötelék áldást nyer (כל משפחת – Gn. 12,3). Ez bővül Jákób történetében a vérségi köteléket meghaladó kapcsolattrendszerekkel (והבירן – Gn. 28,14)⁸². Itt YHWH Ábrahám és Izsák Isteneként ígéri az utódokat Jákóbnak, akinek terjeszkedése ellenállhatatlan erővel megy végbe. Annyira minden akadályt legyőzve, ahogy a víz töri át a gátat.⁸³ Még a vérségi kötelék gátjait is, ahogy ezt az üdvtörténet mutatja majd végső kifejtésében. Ámós nemzedéke esetében arra kerül a hangsúly a történetben, hogy Izráel számára mekkora kötelezettséget jelent kiválasztottsága. Az, hogy YHWH-val közelebbi kapcsolatban van, mert Ő csak őket ismerte közvetlen közelről⁸⁴ (רק אתכם ידעתי מכל משפחות – Am 3,2), nem mentséget jelent bűneire nézve, hanem pont az ellenkezőjét: számonkérést.⁸⁵ Vagyis az áldás soha nem magától megy tovább azokon keresztül, akik áldást nyernek, mert azok felelősek lettek azért, amit

⁸⁰ „um Abrahams willen (wurden Himmel u. Erde geschaffen).” – STRACK, H. L. – BILLERBECK, P.: *Die Briefe des Neuen Testaments und die Offenbarung Johannis*, Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, Dritter Band, Siebente, unv. Aufl. München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1979, 540.

⁸¹ ELLIGER, K. – RUDOLPH, W. (eds.): *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, i. m., 17.; WEIL, G. E.: *Massorah gedolah iuxta codicem leningradensem*, i. m., 11.

⁸² „Rabbi Yehoshua ben Levi says: The Torah writes (Bereshit 32:26) 'as he wrestled... with him' - as a person embraces his friend” – http://www.balashon.com/2007_12_01_archive.html 2016. nov. 7. A szöveg itt használja az **אח** kifejezést. „חבר... connect, associate...” – SOKOLOFF, M.: *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramic of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat-Gan, Bar Ilan University Press, Baltimore, MD [etc.], The Johns Hopkins University Press, 2002, 428.

⁸³ Selms a **סרין** magyarázatához mondja ezt. „het 'uitbreiden' duidt aan, dat de kracht daarvan onwederstaanbaar zal zijn...over de normale grenzen heen, als water dat een dam doorbreekt...” – SELMS, van: *GENESIS DEEL II.*, i. m., 89.

⁸⁴ „Leeuwen a ידע רל Irja: „ook de meest intieme relatie in het huwelijk erdoor wordt aangeduid (Gen. 4:1...)” – LEEUWEN, C. van: *Amos*, Nijkerk, Callenbach, 1985, 102.

⁸⁵ „...gezegend uit den volksmond...אפקד, dat dan door Amos gebruikt zou zijn ter vervanging van een werkwoord met tegengestelde strekking, b. v. **אעביר**.” – GELDEREN, C. van: *Het boek van Amos*, Kampen, Kok, 1933, 53.

kaptak. Itt zárul be a Massorah jegyzetén keresztül a kör, a וְנִבְרָכָו (1Móz 12,3) Nif.-ját illetően. Nagyon jó helyzetben van Izráel és az Isten népe⁸⁶ minden időben, hiszen áldásra hivatott, de ezzel számára a történelemnek nincs vége. Nem teheti meg, hogy csak élvezi az áldást, mert az számon kéretik tőle.

Bizonyára fontos üzenete van ebben az összefüggésben annak, hogy az 1Móz 12,3-ban a מִשְׁפָּחָה összefoglalja a családi köteléket. Abrámnak azt, a családi köteléket kellett elhagynia, amikor YHWH elhívta: וּמִמּוֹלֶדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ (Móz 12,1). Egyértelmű viszont, hogy földjéről, melyet el kellett hagynia (לְדִלֹךְ מֵאֶרֶץ – 1Móz 12,1), később már nem mint politikai kategóriáról esik szó,⁸⁷ hanem inkább mint arról a megművel földről, mely az ember élettere, politikai szempontok nélkül,⁸⁸ ahova az áldásnak korlátozások nélkül el kell jutnia (כָּךְ כָּל מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה: – 1Móz 12,3), és ott nem a politikai szempontok a meghatározók, hanem YHWH áldásban megnyilvánuló hatalma. Így jelent az üdvtörténetben a Babel tornya után Abrám elhívása a vég helyett fordulópontot, univerzális távlatokban.⁸⁹ Ezekre a távlatokra mutatnak rá az áldás vonatkozásában az Újszövetség Ábrahámval kapcsolatos szövegei.

ZUSAMMENFASSUNG

ABRAHAM'S BERUFUNG, ALS DER GROSSE ANFANG:

DIE GRAMMATISCHE ANALYSE VON 1MOSE 12,1-3 IM LICHT DER MASORA

Abrahams Berufung ist der große Anfang in der Heilsgeschichte, den die Hebräische Bibel durch alle möglichen Mittel, die ihr zur Verfügung stehen darstellt. Der Anfang soll verdeutlichen, dass JHWH Abraham auch in den schwierigsten Situationen anleitet, denn alles was mit Abraham passiert ist kein Selbstzweck. Abraham ist Vermittler des Segens in der Geschichte, diese Rolle soll von ihm und auch von denen erkannt werden, die die eigentlichen Adressaten seiner Mission sind. Es gibt nichts, was in dieser Hinsicht im Text nur zufälligerweise steht. Alle

⁸⁶ „[E]xtended family, clan (group in which the sense of blood relationship is still felt;” – KOEHLER, L. – BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, i. m., 651.

⁸⁷ A szerző az אֶרֶץ-ről írja: „...indicates (1) cosmologically: the earth (in contrast to heaven) and the dry land (in contrast to the waters); see 3b; (2) physically: the ground on which one stands (3c); (3) geographically: individual regions and parcels of land (3d); (4) politically: some governed areas and countries (3e).” – SCHMID, H. H.: אֶרֶץ – JENNI, E. – WESTERMANN, C.: (eds.): *Theological Lexicon of the Old Testament*, i. m., 173.

⁸⁸ אֶדְנָה „...cultivated ground, producing plants...landed property, never used in a political sense” – KOEHLER, L. – BAUMGARTNER, W.: *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, i. m., 15.

⁸⁹ “The call of Abraham in Genesis 12 is against the background of creation and the world of peoples in Genesis 1-11. It constituted the turning point in history where humankind's primordial history ends and the age of promise begins. The covenant with Abraham has the whole world in view. It is this universal concern that forms the backdrop for covenant, community and salvation.” – SHENK, C. E.: *God's intention for humankind, the promise of community*, i. m., 13.

Einzelheiten des Textes als Ganzes, dienen bewusst dem einen Zweck, nämlich dem des Verstehens der Botschaft.

Die Akzentzeichen zeigen die zusammengehörenden gedanklichen Einheiten und erlauben es nicht, dass man den Text anderweitig interpretiert.

Das einzige Verb in seiner QTL Form verkündet, was das bestimmende Element in den Vorgängen der Geschichte ist, die im Text durch ו gekoppelt sind und in der die Person JHWHs einzig und allein entscheidet (HIF).

Der Zweck der Geschichte ist, dass diejenigen gesegnet werden (NIF), an die der Segen adressiert ist, die offensichtlich nur dann daran teilhaben können, wenn sie in der Geschichte als JHWHs Partner einbezogen werden. In den Vorgängen der Geschichte garantiert JHWH selbst, dass die Ereignisse sein Ziel erreichen.

Das Verstehen der Zusammenhänge ist völlig unmöglich, ohne die Masora, eingeschlossen die Erde (אֶל־הָאָרֶץ), die Er auch in extremen Situation zeigt (אַרְצָה:), den Segen (וּאֶבְרַכְךָ), das Geheimnis der Größe (וְאֶגְדֶּלְהָ), diejenigen, die die wahren Werte in einzelnen Fällen einzigartig devalvieren (וּמִקְלָלֶיךָ) die Eigentümlichkeit des Fluches (אָאֵר לְ) und die Stämme der Erde (מִשְׁפַּחַת הָאָדָמָה:).

Zu Vollständigkeit des Verstehens, ist auch der Apparat unentbehrlich, der die Einzelheiten des Textes klar macht, indem man zu verstehen glaubt, warum gegebenfalls dem schöpferischen Schreiber des Haupttextes eine Stellungnahme wichtig war.

Merényi-Metzger
Gábor

Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle

AZ UTOLSÓ RÁKÓCZI „FELESÉGE”: MARGUERITE SUZANNE PINTHEREAU DE BOISLISLE ÉLETRAJZI ADATAI

A XIX. századtól napjainkig számos publikáció jelent már meg a felsővadászi Rákóczi család fejedelmi ágának utolsó férfi tagjáról, Rákóczi Györgyről (1701–1756), valamint az ő állítólagos feleségéről, Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle-ről, vagy másképpen, Pinthereau de Bois d’Isle Margit Zsuzsannáról.¹ Jelen közleményben, kapcsolódva a lábjegyzetben hivatkozott írásokhoz – leginkább a korabeli anyakönyvi források alapján – pontosíthatjuk „Rákóczi Györgyné” legfontosabb életrajzi adatait. Így az alábbiakban szót ejtünk arról, hogy pontosan mikor és hol született, illetve mikor és hol halt meg. Valamint megpróbálunk azon kérdésekre is választ találni, hogy a nevezett

¹ FILKORN Pál: II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem ösei, *Levéltári Közlemények*, 1976/2, 206.; GUDENUS János József: *A Rákóczi fejedelmek leszármazottjai Európában*, Budapest, Heraldika, 2006. 38.; LE CALLOCH, Bernard: Az utolsó Rákóczit Párizsban temették el, *Rákóczi Hírvivő*, 2004/1, 15.; MARKÓ Árpád: A Rákóczi-család legutolsó tagjai, *Turul*, 1940/3–4, 80–87.; PILLIAS, Émile: Paris, ville des Rakóczi in: *Revue des études hongroises*, 14–15. köt., Paris, 1937, 147–193.; THALY Kálmán: A Rákóczi-ház kihalásának időpontja és egy újabb nemeslevél II. Rákóczi Ferencz fejedelemtől, *Turul*, 1905/2, 50–51.; WERTNER Mór: A Rákócziak családi történetéhez, II., *Erdélyi Múzeum*, 1898/2, 105. etc.

asszony valóban Rákóczi herceg törvényes felesége volt-e, vagy sem, illetve, hogy volt-e közös gyermekük, vagy sem.

SZÜLETÉSE

Szakirodalmi források szerint Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle az 1702. évben született.² Néhány publikáció pedig még azt is közli, hogy az asszony a Val-d'Oise megyei Cléry-en-Vexinben látta meg a napvilágot 1702-ben.³ Ezek alapján átnéztem a cléry-en-vexini római katolikus anyakönyveket, melyek a Val-d'Oise Megyei Levéltárban (Archives départementales du Val-d'Oise) találhatóak. A keresett bejegyzés azonban nem volt fellelhető a község matrikuláiban.⁴

Egy XIX. század végi magyar történeti tanulmány lábjegyzetében azt olvashatjuk, hogy a Pinthereau család a l'Oise megyei Chaumont-en-Vexinből veszi az eredetét.⁵ Ugyancsak ezt az információt erősíti meg egy francia genealógiai munka is, mely szerint Pinthereau família a champagne-i Chaumont-en-Vexinből származik („*originai-re de Champagne, installée à Chaumont-en-Vexin*”), valamint, hogy a család feje, Jean Pinthereau chaumont-i ügyvéd („*le chef, Jean Pinthereau, avocat*”) 1649-ben kapta a nemességet XIV. Lajos francia királytól.⁶ Egy másik francia monográfiában pedig azt olvashatjuk, hogy a Chaumont-en-Vexinben élő Jean Pinthereau királyi ügyvéd („*avocat du Roy*”) 1649-ben nemesíttetett meg.⁷ A chaumont-i Pinthereau-k nemességének felülvizsgálatára 1668. július 14-én került sor.⁸ Egy negyedik francia genealógiai monográfia közli még a família címerének a leírását is, mely szerint az piros színű mezőben hat darab arany színű csillagot ábrázol.⁹

A Pinthereau de Boislisle család címere

² PILLIAS: i. m., 168.; WERTNER: i. m., 105.

³ FILKORN: i. m., 206.; Markó: i. m., 82.

⁴ Archives départementales du Val-d'Oise (a továbbiakban: AdVO). Registres paroissiaux. 2E48 4. Cléry-en-Vexin. Paroisse. Tom. 1692–1721.

⁵ WERTNER: i. m., 105.

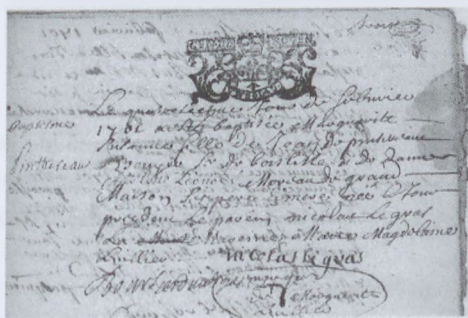
⁶ Mémoires de la Société historique et archéologique de Pontoise, du Val-d'Oise et du Vexin. Tom. 86–87. Pontoise, 2003, 130.

⁷ Indicateur du procès-verbal de la recherche de la noblesse de Champagne, in: Revue historiques des Ardennes. Tom. 5. Mézières, 1867, 309.

⁸ Nobiliare universel de France, ou recueil général des généalogies historiques des maisons nobles de ce royaume. Tom. 6. Paris, 1815, 191.

⁹ Dictionnaire héraldique. Tom. 13. Paris, 1852, 539.

Ezen közlésekre támaszkodva átnéztem a chaumont-en-vexini római katolikus anyakönyveket, melyek az l'Oise Megyei Levéltár (Archives départementales de l'Oise) őrizetében találhatók. A chaumont-en-vexini St. Jean plébánia matrikuláiban pedig meg is találtam Marguerite Suzanne Pinthereau keresztelési anyakönyvi bejegyzését, mely francia nyelvű dokumentum a következőképpen szól: „*Le quatorzième Jour de february 1701 a été baptisée Marguerite Suzanne fille de Jean de Pinthereau Escuyer S[eigneu]r du Boislisle et du Dame Charlotte Leonore Moreau de Grand Maison ses pere et mere née le Jour prochern Le parein Nicolas Legras La Mareine Marie Magdolaine Luillier*”.¹⁰ Ezen forrásból tehát – többek között – megtudhatjuk, hogy Jean de Pinthereau úr és Charlotte Leonore Moreau de Grand Maison asszony lánya, Marguerite Suzanne Chaumont-en-Vexinben, 1701. február 13-án látta meg a napvilágot, és a helyi templomban, 1701. február 14-én nyerte el a keresztség szentségét.

Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle keresztelési anyakönyvi bejegyzése

HÁZASSÁGA

Egyes szakirodalmi megállapítások szerint Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle és Rákóczi György herceg házasok voltak.¹¹ Mások viszont megkérdőjelezik azt, hogy az 1756-ban elhunyt utolsó Rákóczinak valóban törvényes felesége volt-e a hölgy.¹²

A témában legautentikusabbnak számító korabeli forrás egy Párizsban 1753. december 31-én Rákóczi György hercegről készített rendőri jelentés, mely a Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque nationale de France) birtokában található.¹³ A „*Rapport du 31. déc. 1753, adressé à M. Meunier, inspecteur de police, sur l'union morganatique du Pr. Georges Rákóczi et Mlle. Pinthereau de Boislisle, dame de Cléry en*

¹⁰ Archives départementales de l'Oise (a továbbiakban: AdO). Registres paroissiaux. EDT202/1E11. Chaumont-en-Vexin. Paroisse Saint-Jean. Tom. 1700–1729. Fol. 10.

¹¹ FILKORN: i. m., 206.; GUDENUS: i. m., 38.; LE CALLOCH: i. m., 15.; WERTNER: i. m., 105.

¹² MARKÓ: i. m., 82.; PILLIUS: i. m., 168.; THALY: i. m., 50.

¹³ Bibliothèque nationale de France. Archives et manuscrits. Manuscrits de la bibliothèque de l'Arsenal. I. section. Ms-10244 (a továbbiakban: BnF. Am. MbA. I. Ms-10244). Rapport du 31. décembre 1753 adressé à Mr. Meunier, conseiller du Roi, inspecteur de Police, Le Prince Rakocz y et Mlle. Pinthereau de Boislisle, dame de Cléry-en-Vexin (a továbbiakban: Rapport á Menuier, Rakocz y).

Vexin” címet viselő dokumentumból – többek között – megtudhatjuk, hogy Rákóczi herceg és Pinthereau de Boislisle kisasszony 12 éve ismerkedtek meg („*qui vit avec lui depuis 12 ans*”), azaz 1741 óta „éltek” együtt.¹⁴ Az iratból kiderül az is, hogy a herceg és a kisasszony valószínűleg házasság („*quelques uns veulent qu'ils soient mariés*”).¹⁵ A jelentés kiegészítésében pedig azt írja Meunier felügyelő, hogy azoknak az embereknek a többsége, akik jól ismerték a herceg és Boislisle kisasszony dolgait, arról biztosítottak, hogy nevezettek titokban összeházasodtak („*La plus grande partie des personnes quicroyent être bien instruites des affaires du prince et de M[adamoise]lle de Boislisle assurent qu'ils sont secrètement mariés*”).¹⁶

Amennyiben erre a házasságkötésre valóban titokban került sor, úgy annak tényét – nagy valószínűséggel – nem jegyezték be semmilyen anyakönyvbe sem. Ezen feltevésem ellenére – biztos, ami biztos alapon – mégis átnéztem az alábbi római katolikus plébániák matrikuláit:

- 1 A Val-d'Oise megyei cléry-en-vexini egyházközségét, melynek területén feküdt Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle birtoka.¹⁷
- 2 A l'Oise megyei chaumont-en-vexini St. Jean és St. Martin egyházközségeket, melynek területén született Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle.¹⁸
- 3 A Val-d'Oise megyei tourlyi egyházközségét, melynek területén a Pinthereau de Boislisle család több tagja is élt.¹⁹
- 4 A Val-d'Oise megyei guiry-en-vexini egyházközségét, melynek területén hunyt el Rákóczi György és Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle feltételezett fia, Georges.²⁰

A fenti anyakönyvekben való kutakodásaim azonban nem hoztak semmilyen eredményt, mivel egyik plébánia matrikulájában sem szerepelt az általam keresett bejegyzés. Így a legvalószínűbbnek azt tartom, hogy Rákóczi herceg és Pinthereau de Boislisle kisasszony esetleges házasságkötésére Párizsban került sor. A főváros egyházi anyakönyvei a „Nagy Francia Forradalom” után, 1792-

¹⁴ BnF. Am. MbA. I. Ms-10244. Rapport á Menuier, Rakoczy. Fol. 3.

¹⁵ BnF. Am. MbA. I. Ms-10244. Rapport á Menuier, Rakoczy. Fol. 3.

¹⁶ BnF. Am. MbA. I. Ms-10244. Rapport á Menuier, Rakoczy. Fol. 6.

¹⁷ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 3. Cléry-en-Vexin. Tom. 1722–1745.; AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768.

¹⁸ AdO. *Registres paroissiaux*. EDT202/1E12. Chaumont-en-Vexin. Paroisse Saint-Jean. Tom. 1730–1749.; AdO. État civil. EDT202/1E13. Chaumont-en-Vexin. Paroisse Saint-Jean. Tom. 1750–1769.; AdO. *Registres paroissiaux*. EDT202/1E9. Chaumont-en-Vexin. Paroisse Saint-Martin. Tom. 1741–1755.; AdO. *Registres paroissiaux*. 3E143/12. Chaumont-en-Vexin. Paroisse Saint-Martin. Tom. 1756–1763.

¹⁹ AdO. *Registres paroissiaux*. 3E640/2. Tourly. Tom. 1732–1792.

²⁰ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E84 2. Guiry-en-Vexin. Tom. 1727–1746.; AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E84 3. Guiry-en-Vexin. Tom. 1746–1790.

ben a párizsi levéltárba kerültek. Itt azonban 1871-ben – a kommun alatt – a matrikulák nagy része elégett.²¹

Cléry-en-Vexin a XVIII. században

Ezek után érdemes visszatérni a cléry-en-vexini római katolikus anyakönyvekhez, és – az érdekesség kedvéért (is) – lássuk, hogy hány bejegyzésben szerepel Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle, illetve a Rákóczi név:

1. Cléry-en-Vexin, 1743. október 14., Jacques Goblet kereskedő és Marie Jeanne Hanneteau esküvője. A menyasszony hét évig volt de Boislisle kiasszony („M[adamois]elle de Boislisles”) szobalánya.²²
2. Cléry-en-Vexin, 1745. június 10., Marguerite Aimée de Brossard keresztlője. Nevezett gyermek 1745. június 10-én született egy helyi földbirtokos, Marc Antoine de Brossard de Cléry úr és Marie Elisabeth de Rose de la Brétésche asszony törvényes házasságából. A keresztszülei pedig Rákóczi György herceg úr („Monsieur Georges Rákoczy Prince”) és Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle kisasszony („mademoiselle Marguerite Suzanne Pinthereaux des Boislisle”) voltak.²³
3. Cléry-en-Vexin, 1747. augusztus 5., a templom kisharangjának megszentelése. E francia nyelvű dokumentum a következőképpen szól: „*Benédiction de lapetite Cloche – Le Samedi Cinquieme jour d'aoust 1747 a été bentite par Messire Antoine De Vouges Curé de cette paroisse la petite cloche et a été nommée Marguerite Georgette par Monsiegnieur Georges de Ragotzy prince par la grace de Dieu du Saint Empire Romain Seigneur en partie du Royaume d'hongrie duc de Munkacz et de Makowitz Comte de Saros Seigneur de Sarospatak Tokay*”

²¹ Gérald Monpas fővárosi levéltáros (Archives de Paris) és Philippe Ploix érseki levéltár-igazgató (Archives historiques de l'archevêché de Paris) írásbeli közlése.

²² AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 3. Cléry-en-Vexin. Tom. 1722–1745. Fol. 96.

²³ AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 3. Cléry-en-Vexin. Tom. 1722–1745. Fol. 105.

*Regés Frenéz Liednicz Onod Seigneur en partie de la terre de Jarifleau en pologne et par Damoiselle Marguerite Suzanne de Pinthereau de Boislisle Dame en partie de Cléry en présence de Messire Mare Antoine de Brossard Seigneur en l'autre partie de Cléry et de Dame Marie Elizabeth de Roze de la Bretescho son Épouse et de plusieurs autres Seigneurs et Dames Solliquez. – de Brossard de Cléry – le prince Rakoczy – Roze de Cléry – Pinthereau de Boislisle – Deuouges Cuvé de Cléry.*²⁴ Ezen forrásból tehát meg tudhatjuk, hogy 1747. augusztus 5-én, szombaton a kis harangot megáldotta a cléry-en-vexini plébánia lelkésze, Antoine de Vouges úr és Rákóczi György úr, Isten akaratából a Római Szent Birodalom hercege, a Magyar Királyság részbeni ura, Munkács és Makovica hercege, Sáros grófja, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Szerencs és Ónod ura, a lengyelországi Jarosław részbeni ura, valamint Marguerite Suzanne de Pinthereau de Boislisle kiasszony, Cléry egy részének az úrhölgye, elnevezték Marguerite Georgette-nek. Itt szeretném megemlíteni még, hogy a cléry-en-vexini római katolikus plébániatemplom fentebb említett harangját valamikor 1789 és 1799 között leszerelték, és Pontoise városába szállították, ahol ágyúnak öntötték be.²⁵ Ennek, a „Suzanne Georgette” nevű harangnak azonban fennmaradt a felirata, mely a következőképpen szól: „EN 1747 AIT ETE BENIT PAR M^{RE} ANTHOINE DE VOVSSES / CURE DE CETTE PAROISSE ET NOMMEE MARGUERITE GEORGETTE / PAR MON PARRAIN MONSEIG^R GEORGES RACOSKY / PRINCE AU SAINT EMPIRE ROMAIN ROY DE HONGRIE / ET PAR D^{ELLE} PINTHEREAU DE BOISLISLE / DAME EN PARTIE DE CLERY”.²⁶ Azaz 1747-ben Antoine de Vouges úr, ennek a plébániának a lelkésze megáldott, és a keresztapám Rákóczi György úr, a Római Szent Birodalom hercege, Magyarország királya,²⁷ valamint Pinthereau de Boislisle kisasszony, Cléry egy részének az úrhölgye Marguerite Georgette-nek nevezett el.

4. Cléry-en-Vexin, 1749. január 10., Nicolas Petit és Magdaleine Roussel esküvője. Az egyik tanú de Boislisle kisasszony („*Mademoiselle de Boislisle*”) volt.²⁸
5. Cléry-en-Vexin, 1752. szeptember 29., Marie Jeanne Maçon keresztelője. Az édesapa, Jean Maçon de Boislisle kisasszony („*Mademoiselle de Boislisle*”) majorosa volt.²⁹
6. Cléry-en-Vexin, 1756. január 12., Jean Baptiste Jean és Elizabeth Louise Lodé esküvője. A vőlegény de Boislisle kisasszony („*Mademoiselle de Boislisle*”) kertésze volt.³⁰

²⁴ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 8.

²⁵ PLANCOURAD Léon: Notice archéologique sur l'Eglise de Cléry-en-Vexin. II. Épigraphie, in *Département de Seine-et-Oise, Commission des antiquités et des arts*, Vol. XXII. Versailles, 1902, 123.

²⁶ PLANCOURAD: i. m., 122–123.

²⁷ Helyesebben: Rákóczi György úr, a Római Szent Birodalom és Magyarország hercege.

²⁸ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 15.

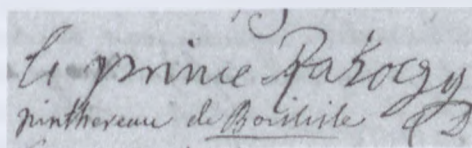
²⁹ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 27.

³⁰ AdVO. *Registres paroissiaux*. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 44.

7. Cléry-en-Vexin, 1756. április 13., Jean Baptiste Charles Jean keresztelője. Az édesapa, Jean Baptiste Jean de Boislisle kisasszony („*Mademoiselle de Boislisle*”) kérésze volt.³¹
8. Cléry-en-Vexin, 1757. július 3., Louis Frederic Auguste Stanislas Jean keresztelője. Az édesapa, Jean Baptiste Jean de Boislisle kisasszony („*Mademoiselle de Boislisle*”) kérésze volt.³²
9. Cléry-en-Vexin, 1758. szeptember 25., Elizabeth Marguerita Jean keresztelője. Az édesapa, Jean Baptiste Jean de Boislisle asszony („*Madame de Boislisle*”) kérésze volt.³³
10. Cléry-en-Vexin, 1767. április 9., Pierre Jean temetése. A két éves korában elhunyt gyermek édesapja Jean Baptiste Jean Rákóczi hercegasszony („*madame La princesse Ragoktzi*”) kérésze volt.³⁴
11. Cléry-en-Vexin, 1768. december 25., Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle temetése.³⁵

És mi az a legfontosabb információ, amelyet kiolvashatunk a fentebb említett 11 anyakönyvi bejegyzésből? Nos, azt a tényt, mely szerint Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle 1756. április 13-án még „mademoiselle”, azaz kisasszony, tehát hajadon családi állapotú volt. 1757. július 3-án, tehát Rákóczi György elhunyt után egy évvel azonban már mint „madame”, azaz asszony szerepel a matrikulában. Igaz, itt még nem tüntették fel, hogy kinek is volt a felesége. Tíz évvel később, 1767. április 9-én viszont már egyértelműen Rákóczi hercegnéként említik meg az anyakönyvben.

Végezetül meg kell említenem még egy olyan dokumentumot, mely az utolsó Rákóczi feltételezett házasságához kapcsolódik. Ez pedig egy – a Francia Nemzeti Levéltárban (Archives nationales de France) található – Párizsban, 1761. augusztus 4-én készült közjegyzői okirat, melyből arról értesülhetünk, hogy öfelsége Rákóczi herceg úr („*S[on] A[ltesse] Monseigneur Le prince de Ragodsy*”) adósságát az özvegye, Marguerite Suzanne Pinthereau asszony („*Veuve, Madame Margueritte Suzanne Pinthereau*”) volt kénytelen rendezni.³⁶

A handwritten signature in cursive script. The text reads "Le prince Ragodsy" on the top line and "Pinthereau de Boislisle" on the bottom line. There is a large, stylized flourish at the end of the signature.

Rákóczi György és Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle aláírása (1747)

³¹ AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 46.

³² AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 52.

³³ AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 58.

³⁴ AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 101.

³⁵ AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 106.

³⁶ Archives nationales de France (a továbbiakban: AnF). MC/ET/XLIX. Minutes et répertoires du notaire Angélique François Bellanger. Nr. 731.

GYERMEKE

A XIX. századi magyar történeti kutatások szerint Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle-nek és Rákóczi György hercegnek volt egy törvénytelen születésű gyermeke, aki a Cléry-en-Vexin melletti Guiry-en-Vexin faluban, 1743. március 28-án, három éves korában hunyt el, és akit Georges Rhumelnek „hívtak”.³⁷

Ezek alapján, a guiry-en-vexini római katolikus matrikulákban – melyek a Val-d'Oise Megyei Levéltár őrizetében találhatók – megtaláltam a fent nevezett gyermek halotti anyakönyvi bejegyzését, mely francia nyelvű dokumentum a következőképpen szól: „*Inh[umation] de George Rhumel – Ce jourd'huy vingt huitieme jour du mois de mars mil sept cent quarante trois, le corps de George Rhumel fils de ... [nincs beírva] Rhumel valet de chambre de Monsieur Le prince Ragosky demeurant a la Croix rouge faubourg de St. Germaina Paris et de ... [nincs beírva] les pere et mere a été inhumé dans le Cimetiere de cette paroisse, agé d'environ trois ans lequel étain en nourrice ché Denis Auger maçon en presence dudit Auger qui a signé et Martin Denise aussi, par nous pretre Vicairé sousignés. – Denis Auger – Martin Denise – L Evesque vic.*”³⁸ Ebből megtudhatjuk tehát – többek között –, hogy a guiry-en-vexini plébánia temetőjében, 1743. március 28-án helyezték örök nyugalomra a Denis Auger kőműveshez dajkaságra kiadott, három éves George Rhumelt, akinek a Párizs külvárosában, St. Germainben lakó Rhumel nevű apja Ragotsky herceg úr inasa volt. Érdekes, mi több igen gyanús momentum, hogy a bejegyzésben sem az apa keresztnéve, sem pedig az anya vezeték- és keresztnéve nem szerepel. Az anyakönyvekben az apa nevének hiánya gyakori eset, ha törvénytelen születésű gyermekről van szó. De az édesanya „eltitkolása” már egészen más helyzet. Hisz tudjuk, „az anya mindig biztos”!

Azt, hogy a „Rákóczi házaspárnak” bizonyosan volt egy fiatalon elhunyt gyermeke, azt a már többször említett, 1758. december 31-én készített rendőri jelentés is alátámasztja. E szerint Rákóczi Györgynek és Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle-nek született egy gyermeke, aki azonban gyermekként meghalt („*Le fait est que de leur union ils ont eu un garçon qui n'a pas vécu.*”).³⁹

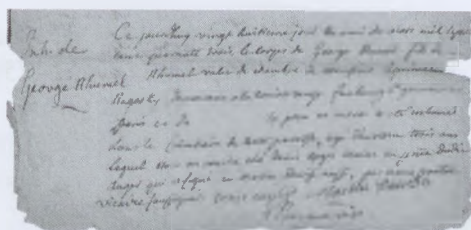
Végezetül szeretnék megemlíteni még egy olyan dokumentumot, mely szintén bizonyítani látszik azt a tényt, mely szerint George Rhumel Rákóczi György és Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle közös fia volt. A Francia Nemzeti Levéltárban ugyanis megtaláltam Rákóczi herceg inasának („*valet de chambre du prince Ragotzy*”), François Martin Rumelnek és François Le Hongre fogadós lányának, Marguerite Antoinette Françoise Le Hongre-nek a Párizsban, 1738. február 10-én kelt házassági szerződését.⁴⁰ Ezek szerint Rhumel inas 1740 körül – amikor a gyermek született – már nős volt! Ez pedig felveti azt a kérdést, hogy miért nem szerepelt a feleség neve a fiú 1743-ban kelt halotti anyakönyvi bejegyzésében. Miért nem? Nos, nyilvánvalóan azért nem, mivel a kis George-nak nem François Rhumel és Marguerite Le Hongre voltak a szülei, hanem a hercegi „pár”.

³⁷ FILKORN: i. m., 206.; GUDENUS: i. m., 38.; MARKÓ: i. m., 84.; PILLIAS: i. m., 168–169.

³⁸ *AdVO. Registres paroissiaux*. 3E84 2. Guiry-en-Vexin. Tom. 1727–1746. Fol. 191.

³⁹ BnF. Am. MbA. I. Ms-10244. Rapport á Menuier, Rakoczy. Fol. 3.

⁴⁰ AnF. MC/ET/II. Minutes et répertoires du notaire Jacques Bricault. Nr. 466.

George Rhumel halotti anyakönyvi bejegyzése

„FÉRJE” HALÁLA

A Rákóczi családról szóló legfrissebb, 2006-ban megjelent genealógiai monográfia szerint Rákóczi György a franciaországi Saint-Denis-ben, 1756. június 15-én hunyt el.⁴¹ A legújabb magyar életrajzi lexikonban viszont az olvashatjuk, hogy a herceg La Chapelle-Saint-Denis-ben, 1756. június 22-én vagy 1756. június 23-án távozott az élők sorából.⁴² Filkorn Pál szerint erre az eseményre 1756. június 15-e és 1756. június 23-a között került sor a Párizs melletti La Chapelle-ben.⁴³ A francia Bernard Le Calloc'h viszont La Chapelle-Saint-Denis községet és az 1756. június 22-i dátumot adja meg Rákóczi György halálozási helyének és dátumának.⁴⁴ (Amúgy a régebbi szakirodalomban 1756. június 15-e,⁴⁵ illetve 1756. június 17-e szerepel.⁴⁶)

És, hogy a fenti közlések közül melyik a helyes, valós dátum, azt a La Chapelle-Saint-Denis-i római katolikus plébánia anyakönyveiből tudhatnánk meg. A falu 1860-ban Párizs része lett, és így a matrikulái a francia főváros anyakönyveivel együtt – mint azt már említettem – 1871-ben elégték.⁴⁷ Így csak három korabeli forrásra támaszkodhatunk. Igaz, ezek közléseiből sem leszünk sokkal okosabbak, mivel mindegyik más és más időpontot ad meg az utolsó Rákóczi halálozási dátumának.

1. Charles-Philippe d'Albert de Luynes herceg az önéletírásában az 1756. június 23-ai naphoz azt írja, hogy Rákóczi herceg úr, alias Terislaw gróf Saint-Denis külvárosában, La Chapelle-ben hunyt el („*M[on]seigneur le prince Ragotzi, qui s'appeloit ci-devant le comte Terislaw, est mort à la Chapelle, faubourg Saint Denis*”).⁴⁸
2. A már többször említett, 1753. december 31-én kelt rendőri jelentésben – utólagos megjegyzésként – az szerepel, hogy Rákóczi herceg 1756. június 17-én,

⁴¹ GUDENUS: i. m., 38.

⁴² MARKÓ László (főszerkesztő): *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, V. Budapest, 2004, 588.

⁴³ FILKORN: i. m., 206.

⁴⁴ LE CALLOC'H: i. m., 15.

⁴⁵ WERTNER: i. m., 105.

⁴⁶ MARKÓ: i. m., 83.; THALY: i. m., 50.

⁴⁷ Gérald Monpas fővárosi levéltáros (Archives de Paris) és Philippe Ploix érseki levéltár-igazgató (Archives historiques de l'archevêché de Paris) írásbeli közlése.

⁴⁸ *Mémoires du duc de Luynes sur la cour de Louis XV (1735–1758)*. Tom. XV. Paris, 1864, 131.

csütörtökön halt meg („*Le Prince de Ragotzki est mort – dit on, – le jeudi*”).⁴⁹

3. Egy korabeli, három évvel a herceg halála után, 1759-ben kiadott „naprakész” irodalmi forrás szerint pedig Rákóczi György a Párizs melletti La Chapelle-ben, 1756. június 15-én távozott az élők sorából („*Ragotzi ou Ragotki George, est mort subitement au village de La Chapelle près Paris, le 15 juin 1756.*”).⁵⁰

Véleményem szerint az 1753-ban készített hivatalos jelentésben szereplő 1756. június 17-e lehet a valós dátum, a hely pedig La Chapelle-Saint-Denis falu.

HALÁLA

A szakirodalmi források mind megegyeznek abban, hogy Marguerite Suzanne Pinthereau de Boisliste Cléry-en-Vexinben, 1768. december 23-án hunyt el.⁵¹

Ezek alapján a cléry-en-vexini római katolikus matrikulákban meg is találtam nevezett asszony halotti anyakönyvi bejegyzését, mely francia nyelvű dokumentum a következőképpen szól: „*L’an mil sept cent soixante huit Le dimanche vingt cinq décembre a été inhumée dans Le chœur de l’église de ce lieu avec les ceremonies ordinaires de l’église par monsieur Le curé, Le corps de très haute et très puissante princesse madame Margueritte Suzanne de Pinthereau dame de Cléry et autres Lieux veuve de tres haut et tres puissant Seigneur son altesse Seresnisime Monseigneur Georges Rakogtzi prince par la grace de dieu du St. Empire romain Seigneur en partie du royaume de Hongrie duc de Munkacz de Makowicz comte de Saros Seigneur de Sarospatak comte de Tokai Regész Szerencs Liednicz et Onod Seigneur en partie de la terre de Jaroslaw en pologne decedé du vendredi vingt trois du present mois en an agée de Soixante Six ans ou environ suivie des femmes de Penitence et Interne l’Inhumation faite en presence de Messire Marc Antoine de Brossard de Cléry, Seigneur pour moitié de Ce lieu, Marc Antoine Claude Philippe de Brossard de Cléry son fils et autres ami nous soussignés curé.*”⁵² Ebből a forrásból tehát – többek között – megtudhatjuk, hogy a Cléry-en-Vexinben 1768. december 23-án, pénteken, 66 éves korában elhunyt Marguerite Suzanne Pintehereau hercegnő, Cléry és más helységek úrnője, őfenségének Rákóczi György úrnak, Isten akaratából a Római Szent Birodalom hercegének, a Magyar Királyság részbeni urának, Munkács és Makovica hercegének, Sáros grófjának, Sárospatak urának, Tokaj, Regéc, Szerencs és Ónod grófjának,⁵³ a lengyelországi Jarosław részbeni urának az özvegye a helyi templomban, 1768. december 25-én, vasárnap lett eltemetve.

Említésre méltó adalék még, hogy „Rákóczi Györgyné” földi maradványai azóta is a cléry-en-vexini St. Germain tiszteletére szentelt plébániatemplom kriptájában

⁴⁹ BnF. Am. MbA. I. Ms-10244. Rapport á Menuier, Rakoczy.

⁵⁰ Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l’histoire sacrée et profane. Tom. IX. Paris, 1759, 23.

⁵¹ FILKORN: i. m., 206.; GUDENUS: i. m., 38.; MARKÓ: i. m., 84.; PILLIAS: i. m., 168.; WERTNER: i. m., 105. etc.

⁵² AdVO. Registres paroissiaux. 3E48 4. Cléry-en-Vexin. Tom. 1746–1768. Fol. 106.

⁵³ Helyesebben: Sárospatak, Tokaj, Regéc, Szerencs és Ónod urának.

nyugszanak. Sírfelirata – ha létezett is ilyen egyáltalán – azonban már a XX. század elején sem volt meg.⁵⁴

A cléry-en-vexini római katolikus plébániatemplom napjainkban

SUMMARY

THE WIFE OF THE LAST RÁKÓCZI.

BIOGRAPHICAL DATA OF MARGUERITE SUZANNE PINTHEREAU DE BOISLISLE

Beginning from the 19th century several studies have been published about György Rákóczi (1701–1756), the last male descendant of the family of the princes of Rákóczi of Felsővadász and of his alleged wife, Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle (1701–1768). In the above publication you can read about the most important moments of the life of Mrs. Rákóczi based on information gathered mostly from registry sources of those times. Thus, we will talk about the place and time of her birth and death. We have also tried to get an answer to the following question: was Marguerite Suzanne Pinthereau de Boislisle indeed the legal wife of the prince and whether they had a common child or not.

⁵⁴ PLANCOUARD: *i. m.*, 116–130.

A Thomas Jenner 1640-körül készült metszete alapján készült festmény közepén, az asztalnál ül Luther és Kálvin, akiket a jelentős reformátorok vesznek körül, köztük Wyclif (A), Hus (B), Zwingli (D), Melanchthon (I) és Bullinger (N). A reformáció lángját egy bíboros, egy jezsuita szerzetes, egy ördög, a pápa és egy szerzetes próbálja elfűjni.

BEVEZETÉS

Az írásbeliség térhódításával, melynek meghatározó előzményét jelentette a reformáció időszaka, a 19. századtól az írás helyet talált magának a populáris és népi kultúrában, megjelentek az írás helyi specialistái, akik tevékenységükkel közösségi igényt elégítettek ki. A szilágybagosi Szabó Miklós ilyen specialistának számított. Az ő kéziratos hagyatéka lehetőséget jelent az írás, elsősorban a versírás iránti közösségi igény feltérképezésére.

A személyes irattárak dokumentumai az egyháztörténeti kutatások számára olyan forráscsoportot jelentenek, amelyek segíthetik az egyéni vallásos élet korhoz és egyénhez kötött sajátosságainak a feltárását. Az emberhez kötött kutatói lépték használata lehetőséget teremt arra, hogy árnyalja a nagy egyháztörténeti korszakok leírását felvállaló összegzéseket.

A személyes dokumentumok vizsgálatában rejlő lehetőségekre épít a 18. századi református kegyesség jellemző sajátosságait fókuszba állító munkájában Dienes Dénes.¹ Az áhítatos könyvekben fellelhető, személyes természetű feljegyzések, végrendeletek és kéziratos imakönyvek áttekintése alapján fogalmazza meg, hogy a Türelmi Rendelet előtti évtizedekben a befelé fordulás elmélyüléshez vezetett, „mert a külső kiszolgáltatottsággal szemben a legjobb fegyvert alkalmazta, a hitélet megújítását és megerősítését”.²

A fent jelzett egyháztörténeti kutatási irány mellett dolgozatom elméleti háttereként az egyéniségkutatást nevezem meg, azon belül a kolozsvári Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék keretében a Keszeg Vilmos irányítá-

Nagy Réka

SZABÓ MIKLÓS (1907–1982) KÉZIRATOS HAGYATÉKÁNAK EGYHÁZ- TÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

¹ DIENES Dénes: „Melyeket én az én Uram Jézus Krisztusomtól tanultam...” A református kegyesség jellemző vonásai a 18. században Magyarországon, Sárospatak, A SRTA Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai 5., 2002.

² Uo., 135.

sával zajló iskolát. Az egyénre koncentráló kultúrákutató és élettörténet-kutatás jegyében megjelent munkák közül dolgozatomban elméleti háttérének a *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* kötetet, s az abban megfogalmazott és alkalmazott módszertant tekintem.³

Dolgozatomban másik meghatározó elméleti háttére szintén a kolozsvári iskolához kötődik. A populáris írásbeliség kutatásának iránymutató szintéziseként tekintek Keszeg Vilmos *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség* című munkájára.⁴

A vázolt elméleti és módszertani irányultságot követve dolgozatomban, Szabó Miklós élettörténetének lejegyzését követően, egyháztörténeti és kegyességtörténeti szempontok alapján kívánom értelmezni a megjelölt kézíratos hagyatéket.

SZABÓ MIKLÓS ÉLETTÖRTÉNETE

Szabó Miklós 1907. május 17-én született Szilágybajoson (Boghiș, Románia) református középparaszt családban. A család nyolc gyermeke közül ő volt a második. Már ötéves korában megtanult olvasni két évvel idősebb bátyjától. A hat elemi végezte el, de ahogy azt gazdag kézíratos hagyatéka igazolja, az írással élés életpályája egészen tetten érhető.

Az I. világháború kitörése a falu életében is változást hozott. Szabó Miklós ezt az időszakot önéletrajzában és helytörténeti munkájában örököltte meg. 1914. július 31-én mozgósították a hadköteles férfiakat. Az I. világháborúban édesapja is részt vett, ahonnan 1918 őszén tért vissza. Távolléte alatt az édesanyára és a gyerekekre hárult a nehéz mezőgazdasági munkák elvégzése.

A trianoni döntés következtében kisebbségi helyzetbe került emberek számára megváltozott annak a világnak a rendje, amelynek ismerték szabályait, amelyben korábban otthonosan mozogtak, amelynek ismeretében megtervezték életpályájukat. A megváltozott viszonyok egyéni és közösségi életstratégiák újrafogalmazását, alkalmazkodást kívántak meg. Szabó Miklós a hat elemi a *magyar világban* végezte, s elmondása szerint szülei nem zárták ki taníttatásának lehetőségét. A megváltozott viszonyok között ennek esélyei azonban jelentősen beszűkültek.⁵ Számára, ahogy falubeli kortársai számára is, a gazdálkodó életforma megélése jelentette a legkézenfekvőbb lehetőséget.

1929–1930 között katonai szolgálatot teljesített Constanțan a 13-as tüzérezredben. Életének ezt az időszakát szintén verseiben dokumentálta, felvillantva a kisebbségi helyzetbe került férfiak közös tapasztalatát jelentő katonáskodás sajátosságait.

³ KESZEG Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek* I–II, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2005.

⁴ Uő: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*, Kolozsvár, KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2008 (Néprajz egyetemi jegyzetek, 3).

⁵ A két világháború közötti Románia diszkriminatív oktatáspolitikájára vonatkozóan I. BARDI Nándor: A romániai magyar kisebbség a két világháború között, in BARDI Nándor–FEDINEC Csilla–SZARKA László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*, Bp., Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 74–83.

1934-ben házasságot kötött Nagy Máriával, aki jómódú parasztcsalád gyermeke volt. A megkötött házasság nem váltotta be Szabó Miklós reményeit. Feleségében nem talált megértő társra, házasságukból gyermek nem született. Életének ez a meghatározottsága olyan *sorsesemény*⁶ jelentett, amely terveinek újrafogalmazását, a helyzethez alkalmazkodó életstratégia kidolgozását kívánta meg. A család, a gyermekek a hagyományos gazdálkodást folytató parasztság életében olyan erőforrást jelentettek, amelynek hiánya alapjaiban korlátozta a gazdasági lehetőségeket,⁷ de legfőképpen behatárolta lehetőségeinek körét. Életének ebben a helyzetében az írásban, az írott szövegek tartósságában ismerte fel a további éveinek értelmet adó tevékenységet.

A második bécsi döntés fordulópontot jelentett a trianoni határozat értelmében kisebbségbe került magyar közösségek jelentős része számára. A köztudatban *kis magyar világ* megnevezéssel rögzült négy év eseményeit Szabó Miklós kéziratos hagyatékában részletesen dokumentálta. A második bécsi döntés híre 1940. augusztus 30-án este jutott el hozzá. A történelmi pillanatot versben örököltette meg. A *Felszabadult magyarok hálaimája 1940. augusztus 30-án* című verséhez a következő bejegyzést illesztette:

„Megjegyzés e fent leírt 1940 Augusztus 30-ki vershez. Szerény véleményem szerint az eddigi verseimnek ez a koronája. Életemnek legszebb emlékéhez tartozik amidőn 1940 Aug. 30-án estére meghallottuk a Bécsi döntés hírét, hogy tudni ill. visszacsatoltak bennünket az anyaországhoz. S ez a történelmi nevezetességű örömhír úgy meghatott, hogy azon az éjszakán aludni sem tudtam és megfogamzott bennem ez a vers, azaz hogy már kint a szérűn, ahol az örömhír ért, a cséplőgép faránál megkezdtem, akkor éjjel tovább folytattam és másnap reggel aztán papírra vettem [...]” (SzM, Vadgyümölcsök I. 38–39.)

Annak hírére, hogy a magyar hadsereg átlépte a trianoni határt, 1940. szeptember 5.-én ünnepi istentiszteletet tartottak, melyet további ünnepi alkalmak követtek. 1940. szeptember 8.-án vasárnap megérkeztek a faluba az új világ kezdetét jelentő magyar katonák, 1942. szeptember 27.-én országzászlót és hősi emlékművet avattak a falu lakosai. Mindezek a meghatározó események – a környező településekhez hasonlóan – emlékezetes ünnepi alkalmakat jelentettek az emberek számára. Ezek az alkalmak megkívánták a helyzethez illő, a közösségi érzéseknek hangot adó verseket. Szabó Miklós ebben az időszakban keletkezett verseit ez az igény hívta életre, számos megmutatkozási alkalmat teremtvé számára falujában és a környező településeken egyaránt. 1942–1943 között Szilágyosomlyón raktárnokként dolgozott. A regionális központot jelentő városban szembesülhetett az ünnepi események sorozatát beárnyékoló háborús helyzet valóságával is, amelyet később a fronton is megtapasztalt.

1944 szeptemberének végén kapta kézbe katonai behívólevelét. Viszontagságos hónapok után, melyeket verseiben is dokumentál, 1945. március 29.-én Szombat-helyen orosz fogságba esett. Ennek körülményeit, a sztálingrádi fogolytáborig vezető

⁶ TENGELYI László: *Élettörténet és sorsesemény*, Budapest, Atlantisz, 1998, 43.

⁷ A gyerektelen családok kiszolgáltatott helyzetét mutatja be és értelmezi TURAI Tünde Szilágyborzás (Bozies, Románia) esetében. Turai Tünde: *Az életút végén, Szilágyborzási öregek társadalmi helyzetének vizsgálata*, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2004 (Kriza Könyvek, 21), 89, 97–99, 119–121.

utat, az ott szerzett tapasztalatokat élete végéhez közeledve írta meg. A traumatikus emlékek megszólaltatásának alkalmát az 1975-ös romániai felszabadulási emlékűnnep jelentette. *Hadifogsági életem ismertetése – harmincéves távlatból – 1945–1948* című versét az évfordulót ünneplő közönségének címezte.

„*A felszabadulás 30.ik évfordulójához – és annak ünneplőihez – mivel az én fogságba esésemnek is 30 éves évfordulója. Írtam: Szilágybagos, 1975 nagypénteken. Szabó Miklós.*” (SzM, Vadgyümölcsök II. 196.)

A média által hírül adott ünnepség, a közelmúlt eseményének hivatalos reprezentációja arra készítette Szabó Miklóst, hogy emlékezzen, hogy megörökítse azokat a személyes tapasztalatokat, amelyek ehhez a történelmi időszakhoz kötődtek.

*„Felszabadulásunk harmincadik évét
Ünnepli az ország, mutatja a tévé.
Hetek óta ezt hirdeti a rádió,
És csak erről ír ma minden újságtíró.
Nekem is van egy harmincéves emlékem,
Elhallgattam eddig, de most kizökkent belőlem.
Hogy a hozsánnázó és ünneplő tömeg
Fény mellett az árnyékot is láthassa meg.*

*Most harminc éve, hogy én fogságba estem,
A saját hazánkban, ott fent Szombathelyen [...]”*
(SzM, Vadgyümölcsök II. 187.)

Szabó Miklós 1945. május 17.-én érkezett meg a sztálingrádi munkatáborba mint magyar hadifogoly. Itt három évet töltött. Ezt az időszakot tizenhat vers dokumentálja kéziratos verseskötetében. Az alkotások egy része egyéni használatra, más részük közösségi alkalmakra született. A sztálingrádi munkatáborban írott versek sűrítve jelzik azokat az értékeket, amelyek hiányként jelentkeztek a fogságban, s amelyek a hazatérést követően meghatározták írással összefüggő tevékenységének körét. A család, a templom, a falu, a gazdálkodó életforma utáni egyre fokozódó honvágy érzésének lenyomatait jelentik a fogságban készült költemények. A Sztálingrádban eltöltött évek nélkül nem születtek volna meg a lokális történelmet megörökítő versek és helytörténeti munkák, nem alakult volna ki az az erős kötődés a tájhoz és annak múltjához, amelyről kéziratai tanúskodnak.

Az orosz fogságból 1948. május 17.-én, születésnapján érkezett vissza szülőfalujába, ahol ismételtelen szembesülni kényszerült a megváltozott hatalmi viszonyokkal. A távolléte alatt elhanyagolt gazdaságát rendbe szedve nagy reményekkel látott a gazdálkodáshoz.

Szabó Miklós hagyományos, önellátó gazdálkodást folytatott, ami nem jelentette az újításokkal, szakszerű ismeretekkel szembeni érzékenység hiányát, hiszen több alkalommal részt vett gazdasági tanfolyamokon, olvasta a falujában a századforduló környékén megalakult gazdakör könyvtárában fellelhető munkákat. Hagyományos

gazdálkodáson olyan tevékenységet értek, amely a magántulajdonra épült, meghatározta az élet ritmusát, egy jól körvonalazható életformát jelentett. Gazdálkodó életformájának lenyomatát őrizték meg a gazdálkodás témában írt versei, amelyek szaktudása mellett azt is igazolják, hogy hivatásként tekintett erre az életformára. A földműves munka idő- és energiaigényét gazdasági feljegyzései szintén alaposan dokumentálták.

Kéziratai, a falubeliek visszaemlékezései alátámasztják Szabó Miklós gazdálkodással szembeni elhivatottságát. A földbe mint megélhetési lehetőségbe vetett reményt azonban alapjaiban ingatta meg a mezőgazdaság központilag irányított átszervezésének tapasztalata. Kezdetben (1952–1957 között) a kötelező beszolgáltatások nehezítették meg Szabó Miklós és a falu többi gazdájának életét. Ennek az embertelen időszaknak a visszasságait szintén versek sorozatában dokumentálta. Az erőszak és a megfélemlítés eszközeit sem mellőzve került sor a földek és a mezőgazdasági eszközök kisajátítására. Ezekre az előzményekre építve avatták fel 1961. november 19-én a szilágybagosi „Előre” kollektív gazdaságot. Szabó Miklós 1961. október 13-án iratkozott be a kollektívába. (SzM_Munkanapló)

Az egyes személyek és a falu egészének életében fordulópontot jelentett a helyi kollektív gazdaság megalakulása. Egyesek előtt korábban lezárt utakat nyitott meg a falu társadalmi hierarchiájában, mások korábbi pozíciójukat veszítették el. Míg a korábbi történelmi fordulatok nem okoztak gyökeres életformaváltást a falvak életében, addig a kollektivizálás alapjaiban forgatta fel a mindennapi élet kereteit.

Szabó Miklós, bár megbecsült gazdának számított, nem került be a kollektív gazdaság vezető testületébe. 1962-től a gazdaság szőlészetének és gyümölcsösének vezetője volt, majd ebből a tisztségéből is menesztették, s nyugdíjazásáig alkalmi feladatokat kapott. Mellőzöttségét önképzéssel, versírással, helytörténetírással, kéziratainak rendezésével kompenzálta.

1956–1960 között írta meg *Szilágybagos Község és Egyház Történelme (1205–1960)* című kéziratát, melynek alapján 1962-ben elkészítette *A Szilágybagosi Református Anyaszentegyház 300 éves Történelme 1663-tól 1963-ig* címet viselő helytörténeti munkát, kifejezetten az egyház múltjára fókuszálva. Beszédesek a helytörténet megírásának időpontjai. A kéziratok megírásának idején Szilágy megye mint közigazgatási egység nem létezik. Az átmenetinek számító *kis magyar világ* után ismét a román közigazgatási rendszer kiépítésének folyamatát – amely ezúttal a szovjet modell átvételével, a diktatórikus rendszer kiépülésével társult – tapasztalhatták meg az ismét kisebbségi helyzetbe került magyar emberek. A nemzeti sajátosságok meglétét elfedő, a múlt eltörlését hirdető hatalmi ideológiával szemben Szabó Miklós a falu lakosainak magyarságát, a magyar történelemmel való szoros kapcsolatát, a területhez való jog történeti alátámasztását hangsúlyozta. Tulajdonképpen azt a múltat örököltette meg, azt a történeti tudást rögzítette, amelynek kiszorítása, felszámolása folyamatosan zajlott a hivatalosnak számító történetírásban. A jelen felborult, forrongó viszonyai között a múlt jelentette a biztos pontot. A helytörténet, majd külön az egyháztörténet megszerkesztése a megírás újabb indítékára mutat. A II. világháború utáni ismételt kisebbségi helyzetben az egyház olyan közeget jelentett a lokális

közösségek számára – az állami felügyelet dacára –, ahol a magyar nemzeti identitás kifejeződhetett. „[...] a kisebbségi magyar egyházak (zártságukból kifolyólag is) utolsó menedékei voltak a magyar intézményes közösségi nyelvhasználatnak és a kulturális örökség őrzésének. Az egyházi ünnepeken való részvétel vagy az egyházhoz való tartozás kifejezése ugyanúgy a magyarsághoz való tartozást demonstrálta.”⁸ Nemzeti és vallási identitás szoros összefonódottsága a vizsgált kéziratokban is kirajzolódik. Mindehhez presbiteri szerepköre is hozzájárult. Egyháztörténeti munkájának bevezetőjében így fogalmazott:

„[...] hát megpróbálom én most, (mint aki már több mint egy évtizede az egyház ügyeiben forgolódik, mint presbiter, s felhasználva az alkalmat, így töltöm be az írás szavát: »Tudakozzátok az írásokat!«) (SzM, A szilágybagosi református anyaszentegyház 300 éves történelme 2–3.)

A helytörténeti kéziratok megírását a gazdálkodás terén jelentkező gyökeres változások is indokolhatták. Míg korábban a föld létbiztonságot jelentett, olyan értéket, amelyre életstratégiát lehetett építeni, a kötelező beszolgáltatások, a kollektivizálási hullám impulzusai – amelyekhez még hozzáadódtak a gazdálkodást minden korban meghatározó időjárási feltételek – egyre kiszámíthatatlanabbá, egyre távlatnélkülibbé tették a gazdálkodó életformát. Nem véletlen ebben a megközelítésben, hogy Szabó Miklós a föld helyett az írott dokumentum tartósságába vetette bizalmát. Helytörténeti kéziratában a következőképpen juttatta ezt kifejezésre:

„Ennek megírásával és ránk hagyásával [ti. Bagossi Kovács István egyháztörténeti kézírata a 18. századból], épp oly dicső dolgot cselekedett, mint bármelyik őse. Sőt, az a 40 hold föld, melyet a dédapja szerzett, ma már nincs birtokunkban, de ez a könyv, – megtépzva bár – de ma is megvan a szilágybagosi lelkészi hivatalban és ma is forrása a történelmet szomjuzó lelkeknek.” (SzM, Szilágybagos község és egyház történelme 14.)

Szabó Miklós 1982. szeptember 19-én halt meg. A szilágybagosi református egyház halotti anyakönyvébe a következőket jegyezték fel róla: „Szabó Miklós. Meghalt 1982. szeptember 19-én. A temetés ideje: szeptember 21. Végzett négy elemít, de népköltő, ki megírta az egyházközség történetét. A halál oka szívelégtelenség.”⁹

SZABÓ MIKLÓS MUNKÁSSÁGÁNAK FELEKEZETI MEGHATÁROZOTTSÁGAI

1. AZ ÍRÁS MINT ISTENTŐL KAPOTT TALENTUM

Szabó Miklós református családban született egy többségében református felekezethez tartozó településen, és egy olyan, határait többször változtató országban élt, ahol a református felekezethez tartozás a magyar nemzeti önazonossággal szorosan összefüggött. Szocializációja során elsajátította azokat a vallásos életvezetési normákat, amelyek az élet megélése számára személyesen kitöltendő keretet teremtettek, ame-

⁸ BARDI Nándor – PAPP Richárd: A kisebbségi magyar egyházak, in BARDI–FEDINEC–SZARKA (szerk.), *Kisebbségi magyar közösségek...*, i. m., 279.

⁹ A szilágybagosi református egyház halotti anyakönyve alapján.

lyekhez akarva, akaratlanul viszonyulnia kellett. Időtapasztalatának részét jelentették a vasárnapi rendszeres istentiszteleti alkalmak, az egyházi ünnepek ismétlődő, valamint egyszeri alkalmai. Ahogy a gyülekezet többi tagja esetében, úgy saját életének fordulópontjain is jelen volt az egyház. Ön- és világszemléletébe beépült a református felekezeti közösséghez tartozás, szétválaszthatatlanul összefonódva a szülőfaluhoz, a helyhez kötődő ragaszkodással. Versei, helytörténeti és egyháztörténeti írásai, az egyházi életben betöltött tisztségek és tevékenységek mellett, tanúskodnak erről. Egyháza és szülőfaluja iránti ragaszkodásáról legérzékletesebben az orosz fogságban írt *Egy vasárnap Sztálingrádban* című verse árulkodik. A vallási közösség, az istentisztelet, a harang és orgona hangja utáni vágyának adott hangot ebben az írásában.

*„Vasárnap van. Ilyenkor a
kis falunkban harangoznak.
Gyül a nép minden oldalról
a templomba, s imádkoznak.*

[...]

*Nekünk itt nincsen templomunk,
nincs harangszó, nincs orgona,*

[...]

*Messze tévedt el a nyájtól
egy szürke, de hasznos juhád.
Keresd meg és vezesd vissza,
hogy örüljön a te nyájad!”
(SzM, Vadgyümölcsök I. 116.)*

Szabó Miklós az életpályáját meghatározó történelmi fordulatokra, személyes életének fordulópontjaira úgy tekintett, mint ami nem függetleníthető a mindent kezében tartó isteni akaratától. Terveinek meghiúsulásában felismerte az élete pályáját eleve elrendelő Istent. Legszemléletesebben *Az ember tragédiája* című, 1943-ban írt versében fogalmazta ezt meg.

*„Mikor az Úr a legelső
emberpárt megteremtette,
Az életpályájokat is
biztos kézzel megjelölte.
Azóta is mindig így van
Mikor egy ember születik,
Sorsa meg van pecsételve
És az alól ki nem bújik.*

*Tudósok okoskodhatnak
ezt nem tudják elvitatni.*

[...]

*Ő tudja jól mit végzett
mit miért tett, vagy miért nem tett,
Életünk kezében van
s irányítja lépteinket.”*
(SzM, Vadgyümölcsök I. 76.)

A háború rettenetét megsejtő ember nem csupán saját életének, hanem nemzete életének alakulásában is Isten tervét ismerte fel. A háborúban az egyéni és közösségi bűnök következményét látta, s egyedüli kiútként a bűnbánatot és az Istenhez fordulást nevezte meg.

*„Azóta egyik háború
el sem mulik ott a másik,
Mindenki elégetetlen
s foga a máséra vásik.
Nem akarja megérteni
az embereknek legtöbb része
Hogy élete a jó Isten
kezébe van letéve.*

*És bárhogyan rugdalózik
tervét nem viheti véghez,
Ha nem fordul segítségért
mindenben a jó Istenhez.
Addig nem lehet nyugalom
addig nem lehet béke sem
Míg minden nép azt nem vallja
uralkodjék köztünk Isten!”*
(SzM, Vadgyümölcsök I. 77.)

Az idézett verssorok irodalmi értéke megkérdőjelezhető, de hitvallásértéke helytállónak bizonyult, hiszen a vizsgált kéziratos hagyaték által megőrzött életpálya arról vall, hogy Szabó Miklós megpróbálta felismerni és megélni életének minden hányattatott helyzetében Isten akaratát. Élete vége felé közeledve, 1981 újévében írta meg Jónás történetét, melynek záró verssora szintén hitvallásként, életprogramként is értelmezhető.

*„Jónás esete arra int bennünket:
Engedelmességről ne feledkezzünk meg.
Ahová az Isten állított bennünket,
Ott kell, hogy megálljunk mindig a helyünket.
Bár véges elménkkal nem tudjuk felfogni,*

*Mit is akar Ő általunk véghez vinni,
Ne kételkedjünk az Ő akaratában,
Így áld meg bennünket az Ő országában.**
(SzM, Vadgyümölcsök II. 272.)

Szabó Miklós – a fentebbi példákkal igazolt – keresztyén alapú életvezetésétől nem elválaszthatóan az írásban, egyháztörténet- és versírási jártasságában és hajlandóságában olyan Istentől kapott talentumot fedezett fel, amelynek kamatoztatását személyes kötelességének érezte. A kezdeti alkalmyszerű versírási gyakorlata felerősödött, és életstratégiát meghatározó tevékenységgé vált. Adott élethelyzethez alkalmazkodó stratégiájának működtetése nem volt problémamentes. Megélhetést továbbra is a gazdálkodás jelentett számára. A világháború és az azt követő, személyes életét is meghatározó események hosszabb időszakra leszűkítették alkotási lehetőségét. Hiányában volt egy olyan képzési tőkének, amely választott életformájának hivatásos gyakorlását lehetővé tette volna számára. Társadalmi helyzete, képzettsége mellett nemzetisége is olyan adottságot jelentett, amely eleve korlátozta vágyott tervei megvalósításában. Szabó Miklós tudatában volt korlátozott lehetőségeinek, ennek ellenére folytatta az írást, és egyre intenzívebben élte meg *parasztköltő* szerepét. Az írásaiban továbbélni kívánó ember erőfeszítéseként értelmezhető életének egész munkássága. Régi gyökerei vannak annak a gondolatnak, hogy az írás, a szöveg életet rejt, képes túlélni az embert.¹⁰ A Szentírással napi rendszerességgel élő hívő esetében ez különösképpen is érvénnyel bír.

A versek és helytörténeti munkák írása mellett az emlékezetben maradás másik lehetőségét Szabó Miklós a szőlő- és faültetésben ismerte fel. Ezt igazolják hátrahagyott kéziratai is. Saját kertjének gyümölcsfáira és szőlőtőkéire mindig nagy gondot fordított, gazdag és változatos fajtákkal ékesítette környezetét. Talán nem véletlen, hogy 1974-ben megírt autobiográfiájában pontosan megadta az általa telepített szőlőtőkék és gyümölcsfák számát. Az élő és gyümölcsöt hozó fában felismerte azt a lehetőséget, hogy azok képesek túlélni ültetőjüket. A fában¹¹ mint emlékezési alakzatban ugyanaz fejeződik ki Szabó Miklós esetében, mint írásaiban. Utódok, örökösök hiányában általuk remélte a közösségi emlékezetbe való beíródás és megörökítés bizonyosságát.

Az emlékéllátás, az emlékezetben maradás szándékát fejezi ki az a márványtábla is, amelyet a szilágybagosi református templomnak adományozott. Az emléktábla a templom történetének fontos eseményei mellett az adományozó nevét örökítette meg. Még ennél is beszédesebb az általa választott sírfelirat: *Bárha megszűnt is az élet, verseimben tovább élek!*

Távoli perspektívából, például az irodalom elsődlegesen esztétikai szempontokat követő nézőpontjából tekintve Szabó Miklós dilettáns alkotónak tekinthető, aki nem az adott kor irodalmi eszményeit tiszteltben tartva írta versei sorát. Sok szempontból

¹⁰ A szó teremtmő erejének szimbolikájáról I. TANCZOS Vilmos: *Folklórszimbólumok*, Kolozsvár, KJNT–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, 2006 (Egyetemi jegyzetek, 2), 148–149.

¹¹ Az idő fölött álló, az elmúlással szembeszegülő antropomorf fa szimbolikájának vonatkozásában I. uo., 301–302.

átlagos embernek számított, akinek nevéhez nem kötődnek forradalmi tettek, találmányok, remekművek. Életére és munkásságára azonban a mindennapok perspektívájából, a személyes kegyesség megélésének szempontjából tekintve nem mindennapi embert ismerhetünk fel benne.

Szabó Miklós életpályája és hátrahagyott kéziratok hagyatéka arról vall, hogy az életét Istentől elfogadó, az Ő vezetését kereső ember a legellentmondásosabb élethelyzetekben, minden emberi gyarlóság és bűn hálójában is képes felismerni személyes életének értelmét, képes megtalálni és betölteni azt a feladatot, amely egyszerre szolgálja egy szűkebb közösség, egy gyülekezet épülését és az Isten dicsőségét.

Szabó Miklós életpályája példaként állítható minden korosztály tagjai elé, hiszen munkássága szemléletesen vall arról, hogy mit jelent a legnehezebb történelmi helyzetekben is átlagosnak számító emberként Istenbe vetett hittel értelmes életet élni.

Az, hogy egy ember életének fordulópontján az írás képességében Istentől kapott talentumot ismert fel, arra is mutat, hogy milyen széleskörű hatást gyakorolt a mindennapok világára a reformáció által felkarolt anyanyelvű oktatás, az írás és olvasás széleskörű társadalmi elsajátítása, s különösen az, hogy ezen törekvés hátterében a Szentírás megismertetésének a szándéka munkált.

A vizsgált kéziratok hagyatéka tehát arra is rámutat, hogy lehet az írásra úgy tekinteni, mint Istentől kapott ajándékra, s ebben az összefüggésben még nyomatékosabb hangsúly helyeződik az Isten élő Igéjét jelentő Szentírássra. A katechézis során ennek felismerése és felismertetése életmeghatározó jelentőségű.

2. NEMZETI ÉS FELEKEZETI IDENTITÁS ÖSSZEFONÓDÁSA SZABÓ MIKLÓS KÖLTÉSZETÉBEN

Szabó Miklós történelmi és vallási témában írott verseinek meghatározó sajátossága a nemzeti és felekezeti identitás közötti szoros kapcsolat megszólaltatása. A saját és szűkebb közösségének életpályáját meghatározó történelmi események értékelése során bibliai előképeket használt. Ennek a sajátos alkotási gyakorlatnak a példázását követően arra a távolra mutató felekezeti meghatározottságra kívánok utalni, amely nemzetszemléletünk századokon keresztül átívelő sajátosságát jelenti.

A trianoni döntés következtében kisebbségi helyzetbe került személyek és közösségek esetében felerősödött a nemzeti identitás újrafogalmazásának és megerősítésének igénye. Az asszimilációra törekvő hatalmi intézkedésekkel szemben felerősödött, hangsúlyosabbá vált a magyar nemzeti identitás felmutatása. Az iskola, amely a nemzeti reprezentációk közvetítésének egyik legfontosabb tere, a domináns kultúra reprezentációit terjesztette, ráadásul ismeretlen nyelven. Ebben a kontextusban felerősödött azoknak az informális és privát fórumoknak a szerepe, amelyek pótolhatták, kompenzálhatták a falvakon kisebbségi helyzetben élő embereknek az identitásképző szereppel bíró nemzeti reprezentációk iránti igényt.

A családi, szomszédsági közösségi alkalmak (névnap, disznótor, fonó stb.) jelenthettek olyan fórumot, ahol történeteken keresztül közvetítőd(her)tek a magyar történelemmel, irodalommal, a *magyar világgal* kapcsolatos információk, ahol teret

kap(hat)ott a nemzeti identitás felmutatása. Ilyen helyzetekre szóbeli visszaemlékezések, adott esetben a regionális sajtó híradásai utalnak, ahogy ezt a szilágybagosi Himnusz-énekelők peréről tudósító közlemény is igazolja.¹² Az elődök, a személyes történetek mesélése szintén identitásmegerősítő funkciót tölthetett be. Az egyházi alkalmak, az istentiszteletek szintén olyan fórumot jelentettek, ahol a vallás gyakorlása mellett, azzal együtt lehetőség adódott a hatalom által propagált identitásmintával szembeni *ellen-identitás*¹³ felmutatására, ahogy erre a helytörténetben feljegyzésre került egy kis epizód is utal:

„Visszatérve gondolatban a 22 éves román megszállásra, eszembe jut egy kis epizód: Ugyanis a román nemzeti ünnepeken – tekintet nélkül, hogy milyen napra esik – a helyb. román hatóság kötelezte egyházunkat, hogy az ilyen ünnepeken harangoztasson és szabályszerű alkalmi istentiszteletet tartson. A híveknek pedig kötelességük templomba menni. Többek közt Károly román király születése napjára gyülekezünk így össze. Gyülekező éneknek ki volt téve a 61. zsoltár. És itt nem hagyhatom el, az öreg ig. tanító és ref. kántor, Bodola Lajos turpisságát, aki mikor az énekkel elérkeztünk a 6. vershez, hogy: „Országá érjen sok időt” ezt a versét kihagytuk és nem énekeltük, hanem bekezdett az utána következő ének versszakba, persze ezt a jelenlevő román tisztviselők nem vették észre, csak mi néztünk össze némán, sokatmondóan.” (SzM, Szilágybagos község és egyház története. 154–155.)

Szabó Miklósnak ebben az időszakban született versei igazolják a történelmi érdeklődés felerősödését. Kézirataiban utalás történik azokra a forrásokra (történelmi és szépirodalmi munkák, tankönyvek), amelyek segítségével bővítette a magyar nemzet történelmére vonatkozó ismereteit. A történelmi ismeretekben való előmenetelét szemléletesen példázzák a *kis magyar világ* időszakában írott versei, amelyek többszöri nagy létszámú hallgatóság előtti elhangzása a lokális közösség számára is szolgálata a nemzeti és felekezeti identitás megerősítését. Az ebben az időszakban írott versek szembeötlő sajátossága a zsidó történelemre való hivatkozás, a bibliai események és az aktuális magyar események közötti

¹² Szilágyság 1936. március 27., 5. – Különfélék (rovat): Himnuszénekelők büntetőtárgyalása: „A múlt év októberében történt, hogy Kincses G. Péter boghiş-i lakos Boér Dániel, Kincses G. Mihály, Ősz Mihály, Ősz Pál, Sámi József, Kovács József, Budai Bálint, Kincses Péter, Kátai Ferenc, Nagy András, Kincses Gazsi Mihály, Nagy Lajos, Nagy T. Lajos, Lukács András, Orsós András, Máté József, Lukács Sámuel, Somogyi Bálint, Kincses Zsigmond, Orsós János és Boér Samu szintén boghiş-i lakosokat vacsorára hívta meg. Vacsora után jókedv kerekedett, úgy hogy Dorha Andrei ottani csendőrmester tanuvallomása és az általa kiállított jegyzőkönyv szerint az összegyűlteket a magyar himnusz kezdtek énekelni. A himnusz éneklésébe a jegyzőkönyv szerint Boér Dániel kezdett bele, mire a jelenlévők felemelkedve székeikről, együtt énekelték tovább. A helyi Törvényszék II. Szekciója a napokban tárgyalta az ügyet, amikor is a vád- és védőbeszéd után a vádlottakat Kincses G. Péter és Somogyi Bálint kivételével (akik nem jelentek meg a tárgyaláson), bűnösnek nyilvánította és átlamellenes magatartás címén 200 lej fő és 100 lej mellékbüntetésre ítélte, Kincses G. Pétert pedig a vád alól felmentette. Somogyi Bálint ügyének tárgyalását – tekintve, hogy a vádlott a tárgyaláson nem jelent meg – a Törvényszék elnapolta.”

¹³ ASSMANN, Jan: A kulturális emlékezet, Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban, Fordította Hidas Zoltán, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2004, 152.

párhuzamteremtés, a bibliai és zsoltáros szövegformulák alkalmazása, a vallásos szövegek parafrázálása. A *Felszabadult magyarok hálaímája* című versében például a hálaíma fogalomkészletét mozgósította.

„Üdvözlégy régen várt Feltámadás napja!
Légy áldott augusztus harmincadik napja.
És ki ezt a napot felhozta mireánk
Legyen áldott Neved Gondviselő Atyánk!”
(SzM, Vadgyümölcsök I. 36.)

A vers szerint a kisebbségben élő magyarok úgy szabadultak fel a román uralom alól, mint a zsidó nép az egyiptomi fogságból. A második bécsi döntés a feltámadás napját jelentette a magyarok számára. A magyar zászlót babiloni fogságba hurcolták. A zilahi Wesselényi-szobrot a románok a Golgotára vitték, és megfeszítették.

Zeidler Miklós a két világháború közötti irredenta kultusz vizsgálata alapján fogalmazta meg, hogy e kultusz szimbólumkészletének egyik jellemző megnyilvánulása a krisztusi szenvedéstörténet vulgarizálása.¹⁴ Bár e sajátos korszak szövegahagyományának hatását a vizsgált versek esetében nem lehet teljes körűen kizárni, úgy gondolom, hogy a magyar kultúra, a nemzeti önszemlélet sokkal összetettebb sajátossága mutatkozik meg a kánonokat tiszteletben tartó, az olvasott és elsajátított szövegekre építő parasztköltő verseiben. A jelenség elsősorban reformátusságával és vallása gyakorlásával (istentiszteleteken való részvétel, bibliaolvasás stb.) hozható összefüggésbe. Figyelembe véve annak a kornak az egyházpolitikáját, amelyben a versek szerzője élt, a prédikációk hatásával is számolni lehet. Helytörténeti írásaiban gyakran található utalás arra, hogy a helyi református lelkipásztor párhuzamot vont a magyar és a zsidó nép történelme között, buzdította híveit a nemzet védelmét szolgáló háborúra.

Szintén ez a bibliai gyökerű és sajátosan magyar értelmezési séma érhető tetten Szabó Miklós fogságban keletkezett versei esetében is. 1945 karácsonya jelentette az első olyan alkalmat, amelyen saját szerzeményével mutakozhatott meg a munkatábor közönsége előtt. A *Hadifoglyok karácsonyi üdvözlése* című versében párhuzamot vont a betlehemi éjszaka és jelenük helyzete között. Mint egykor, most is sötétség ül a világ felett, de ahogy Betlehemben felragyogott a karácsonyi fény, úgy az a lágerben is világosságot árasztthat, s a Megváltó elhozhatja szabadulásukat. A vallásos és a nemzeti beszédmód jellemző keveredését láttatják a zárósorok:

„Születésnapoddal hozz ránk víg esztendőt,
Hisz megbűnhödtük már a múltat, s jövőndöt!”
(SzM, Vadgyümölcsök I. 110.)

¹⁴ ZEIDLER Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 15.

Az új esztendő küszöbén, a szilveszteri ünnepségen *Visszapillantás az 1945-ik évre* című versében foglalta össze a fronton, majd a fogságban eltöltött idők megpróbáltatásait, s fejezte ki bizakodását egy szebb jövőben. A jelzett két szereplési alkalomnak köszönhet, hogy 1946. január 22. – április 8. között a konyhára került.

A szabadság kérdése és történelmi előképei nem véletlenül aktivizálódnak az elzártság embertelenségét megtapasztaló fogoly szövegeiben. Saját helyzetének feldolgozását történelmi és bibliai előképek, szöveghagyományok segítették. *A hazamevetelről elmélkedve s a magam biztatására idézek az Ézsaiás pr. 60–63. részről* című versében a próféta szerepébe helyezkedve hirdette a rabságból való szabadulást:

„Kedves esztendejét hirdetem az Úrnak,
Vigasztalást küldök, kik Sionban sírnak.
Szegény vakoknak a szemük megnyílsát,
Hirdetem a foglyok szabadulását!
[...]
Korona leszél te az Úrnak kezében,
Nagy és boldog nép a Duna-medencében!”
(SzM, Vadgyümölcsök I. 117–118.)

Szabó Miklós *Húsvéti Elmélkedés* című versében Krisztus életének történéseit a magyar nemzet sorsával vonta párhuzamba. A magyar történelemben beazonosította a nagypénteket, amikor ezt a népet *felhúzták a keresztfára*, de úgy, ahogy Krisztus feltámadt, a magyar nép is megéri a feltámadást:

„Jöjj el, várunk húsvéti szél,
Rázd fel e halott nemzetet,
Hogy ülhessünk egy igazi
Feltámadási ünnepet.
S e feltámadás ünnepén
Kidltsuk szét e világnak:
Nem lesz hatalma fölöttünk
Soha többet a halálnak!”
(SzM, Vadgyümölcsök I. 130.)

Saját életpályájának alakulását, az aktuális történelmi eseményeket később is bibliai előképekre alapozva magyarázta. *Ősi örökség. A magyarországi 1956-os forradalom résztvevőihöz!* című versében ismételten alkalmat teremtett arra, hogy megidézzék a magyar történelemből azokat a szabadsághősöket, akikben az '56-os eseményekben résztvevők elődeit ismerte fel. A magyar kultúra jellegzetes sajátosságát jelentő váteszi költőszerepben támadt a „nép ellenségeire”.

„Örömöm nem csekély
 hogy ezt megérhettem,
 Bánatom nem csekély,
 hogy ott nem lehettem,
 Mikor ledöntötték
 a nagy szovjet szobrot.

[...]

Él egy jó közmondás a magyar nép ajkán:
 »Seperjen mindenki a maga portáján.«
 Ezért szeretnék én egy nap »Sámson« lenni,
 S egy számárállcsonttal a filiszteusokat
 A nép ellenségét észre téríteni!”
 (SzM, Vadgyümölcsök I. 177.)

A politikai, nemzeti elkötelezettség versben történő megfogalmazása nem idegen sajátossága a magyar irodalomnak. A politikai költészetnek gazdag hagyománya és értelmes hatása volt, és minden bizonnyal van is a magyar kultúrára. A költők egykor tömegeket voltak képesek mozgósítani, hozzájárultak a közvélemény alakításához. A közéleti szerepvállalás részét képezte az írók, költők feladatkörének.

A közéleti szerepvállalás Szabó Miklós értelmezésében az irodalmi tevékenység részét jelentette. A váteszi költőszerep melletti állásfoglalása legtisztábban az Ézsaiás próféta 62. része alapján készült *Magyar prófécia* című versében érhető tetten. Ebben az írásában – ahogy a magyar irodalom képviselőiről megemlékező verseiben is – a nemzetszolgáló irodalomszemlélet olyan popularizált normaként jelenik meg, amelyet egy autodidakta költő szerepértelmezése során önmagára vonatkoztathat. A rendszert veszélyhelyzetben működésbe lépő paraklétoszi szerephagyomány¹⁵ a II. világháború időszakában a nemzetéért aggódó parasztköltő kéziratosaiban is újrajelent.

„Azért én e népért mindenre kész vagyok,
 Isten törvénye előtt mint Mózes így szólok:
 E keménynyakú nép sok bűnt cselekedett,
 S ha meg nem bocsájtod, törölj el engemet!
 Vagy odavetem magam elébe
 Ábrahámként Sodoma s Gomora érdekében
 Sírva, hörgöve, ha lehet
 E süllyedő várost mentse meg,
 Hazámat e magyar Siont,
 E földi Jeruzsálemet,
 Ne nézze a bűnöket Ő benne.”
 (SzM, Vadgyümölcsök I. 80.)

¹⁵ DÁVIDHÁZI Péter: *Per passivam resistentiam, Változatok hatalom és írás témájára*, Budapest, Argumentum Kiadó, 1998, 102–122.

Dávidházi Péter a nemzetszolgáló irodalom szemléletét a magyar kultúra mélyen rögzült hagyományaként azonosította. Az uralkodó irodalomszemlélet genealógiájának áttekintését követően fogalmazta meg, hogy „az irodalom sajátos nyelvhasználatát és fiktív világát mifelénk többnyire a nemzeti fennmaradás fegyverének tekintették; olyasvalaminek tehát, ami kézzelfogható hatást gyakorolhat a tényleges hatalom világára”.¹⁶ Az írók, s kifejezetten a költők közvéleményt befolyásoló erejét emelte ki Ständeisky Éva is az írók és a hatalom viszonyát 1956–1963 között feltáró és értelmező munkájának bevezetőjében. „Ebben a régióban a társadalom azokat az írókat állította dobogóra, akik a közös bajokat és szenvedéseket szavakba tudták önteni. [...] Magyarországon az emberek verseket citáltak, ha a közösség sérelmeit szerették volna érzékeltetni, s írókat idéztek akkor is, ha csoportba, mozgalomba tömörülve akartak úrrá lenni a nehézségeken.”¹⁷ Szabó Miklós költői szerepértelmezése nem független a magyar irodalom társadalmi használatát meghatározó hagyománytól. Versei jelentős részének jellegzetes sajátossága a közéleti kérdések megszólaltatása, a váteszi költőszerep megélése. Kielezett történelmi helyzetekben számára is találó versrészletek, történelmi ismeretek, bibliai szöveghelyek jelentettek hivatkozási pontot, ahogy ezt a jelenséget több példán keresztül is próbáltam igazolni. A *Vadgyümlöcsők* költeményei ugyanakkor azt is láthatóvá teszik, hogy szerzőjük nem csupán használta az irodalmi hivatkozásokat, hanem önmaga is felvállalta közéleti problémák vers formájában történő megszólaltatását. Nem volt ezzel egyedül. A költészet populáris regisztereiben régóta beazonosítható a közéleti, politikai események megverselésének hagyománya. A vers mint forma alkalmas arra, hogy kifejezze egyének, csoportok, közösségek véleményét az életüket meghatározó társadalmi, gazdasági és politikai kérdésekről.

Az ismereteit szépirodalmi és egyéb különféle forrásokból megszerző népi költő esetében tagadhatatlan a nemzetszolgáló irodalmi hagyomány hatása, ugyanakkor nem kevésbé fontos a reformáció szellemi hagyatékának hatása sem a jelzett összefüggésben. A magyar nemzet önszemléletének hátterében beazonosítható a reformáció időszakának létértelmezése.¹⁸

A kéziratos hagyatékban tetten érhető bibliai hivatkozások felhasználása sokkal távolabbra mutat. Elegendő utalni a 16–17. századi szövegek népszerű toposzaira, a zsidó–magyar sorspárhuzamra, a kollektív bűnösség motívumára.

Farkas András *A zsidó és a magyar nemzetről* című művének teológiai szempontokat követő tanulmányában¹⁹ Dienes Dénes megvilágítja a reformáció elterjedése és

¹⁶ Uo., 23.

¹⁷ STÁNDEISKY ÉVA: *Az írók és a hatalom (1956–1963)*, Budapest, 1956-os Intézet, 1996, 12.

¹⁸ A református felekezetnek a nemzetszemlélet formálásban betöltött szerepéről többen is írtak. L. IMRE Mihály: Nemzeti önszemlélet és politikai publicisztika formálódása egy 1674-es prédikációskötetben, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91–92. évfolyam, 1987/1–2, 20–45; LUFFY Katalin: „Mint valami aczél tükörben élőben láttatom.” A nemzet metaforái Medgyesi Pál műveiben, in GÁBOR Csilla (szerk.): *A történetmondás rétegei a kora újkorban*, Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2005, 35–72.

¹⁹ DIENES Dénes: Farkas András „Az zsidó és magyar nemzetről” című műve teológiai és kortársi párhuzamai, *Sárospataki Füzetek*, 11. évfolyam, 2007/2, 65–78.

a magyarországi aktuális történelmi helyzet közötti szoros kapcsolatot. A középkori mintákra építő tanítást – melynek értelmében a magyar nép a zsidó néphez hasonlóan kiválasztott közösség, a magyarságot veszélyeztető ellenség Isten büntetése az elkövetett bűnök miatt, a bűnök megvallása és a nép Istenhez fordulása jelenti az egyetlen kiutat a kilátástalan helyzetből, mely meghatározta történelem- és nemzetszemléletünket – a reformátorok tették széles körben ismertté. A gyülekezetek által használt énekek, az ígéhirdetések, s majd később az irodalmi alkotásokon keresztül széles körben elterjedt szemléletmód aktualitását és erejét, mely különösen veszélyekkel teli történelmi helyzetekben éled újra, jól példázza Szabó Miklós kéziratos hagyatéka is.

A Szabó Miklós kéziratos hagyatékának egy szeletében beazonosított nemzeti és felekezeti identitás közötti szoros kapcsolat tudatosítása nem mellőzhető az oktatási gyakorlatban sem. A reformáció, majd az ellenreformáció meghatározó időszakától nem elválasztható a sajátos magyar nemzeti önszemlélet, melynek gyökerei a református lelkipásztorok, kifejezetten a *gyászévtized* alatt üldözést szenvedett lelkipásztorok bibliai előképeket figyelembe vevő írott és szóbeli valóság- és helyzetértelmezéseire vezethetők vissza. Az általuk megalapozott, a prédikációs gyakorlat által is széleskörűen ismertté vált történelem- és nemzetszemléletet éltették és tették általánosan ismertté a klasszikus magyar irodalom nagyjai a nemzeti ébredés időszakát, a nemzetállamok létrejöttét jelentő 19. században. Elégséges ezen a ponton utalni Kölcsey Ferenc alkotására, a *Himnuszra*, melynek történelemszemlélete a 17. századi prédikátorok szövegeit idézi.

A magyar irodalom, történelem és egyháztörténet tanítása során fontos ennek a bibliai alapú létértelmezésnek a megismertetése. Tagadhatatlan, hogy az egykori vagy az aktuális történelmi események bibliai párhuzamokra építő magyarázata nem jelent veszélytelen vállalkozást. Különösen az eltúlzott, kizárólag evilági szempontokat figyelem előtt tartó, nemzetközponturn politikai ideológiával áthatott időszakokban profanizálódott, üresedett, üresedhet ki ez a létértelmezési minta. Azonban ha az egyéni és közösségi élet szintjén bűnvalláshoz és az igaz Istenhez való forduláshoz vezet, mint ahogy az a Mohács utáni időszakban történt, olyan erőforrás, mely a nemzet földi épülésén túl annak lelki megelevenedését is szolgálhatja.

SUMMARY

CHURCH HISTORICAL ASPECTS OF MIKLÓS SZABÓ'S (1907-1982) MANUSCRIPTS

The great historical turns of the 20th century fundamentally determined the career of Miklós Szabó, born in the Szilágyság region of Transylvania. The rich heritage of his manuscripts (poems, local historical works, management records) are the documents of local and personal history, which delineate the religious determinations of the diverse achievements of the person examined. He recognized his talents for writing poetry (non-separable from the legacy of the Reformation) and his intentions to write local history as a God-given task. In interpreting the events of his life, a man believing in God, and searching for God's will in the light of Scripture is presented to us. A group of his historical and religious poems exemplifies the close relationship between national and religious identity, the roots of which can be recognized in the uniquely Hungarian understanding of existence of the Reformation and the subsequent period of struggle. The manuscripts of Miklós Szabó confirm how the Protestant-rooted view of history functions and revives in life-changing situations.

Ismeretlen német festő

Áldást osztó Krisztus, mellette a képet festető család tagjai, 1560–80 között.

A kép valószínűleg Hamburgban készült (a Krisztus kezében látható gömbben hamburgi templomtornyok tükröződnek). A kép két oldalán a 118. és a 73. zsoltár egy-egy verse olvasható.

A kompozíció a hívek közt jelen lévő, számukra elérhető Krisztusról tesz bizonyosságot.

KÖZLEMÉNYEK

Csorba Dávid
Bolvári-Takács Gábor
Sándor Endre

Melchior Lorck (1526 – 1588 után): Szatirikus metszet a pápaságról, 1555.

Csorba Dávid

DEBRECENI EMBER PÁL KÉZIRATOS PRÉDIKÁCIÓINAK TANULSÁGAI *

Az alábbiakban következő részelemzés a dolgozat mellékletének magyarázata. Az utóbbi rész ugyanis egy táblázatot foglal magába, mely egy 17–18. század fordulóján élt magyar kálvinista lelkipásztor kéziratban fellelt beszédeinek az adatait összesíti. A táblázat száraz adatai öt oszlopba rendezve jelenítik meg, hogy Debreceni Ember Pál 1678–1708 között hol, mikor, milyen igehelyről prédikált; amennyiben van annak önálló címe, vagy egyéb külső, formai jellegzetessége, azt is feltehetjük, legvégül pedig e szöveg forrását, raktári jelzettel, lapszámmal. Első látásra nem szívet melengető látvány 30 év lelkészi termésének efféle formális összesítése. Az elemzés ennek a statisztikának a szépségeit hivatott feltárni azon okból kifolyólag, hogy ilyen jellegű adatsor ritkán jelenik meg a magyar kutatásban (nem bármiféle elfogultság, hanem egyszerűen csak forráshiány miatt), a tanulások pedig, úgy vélem, a korszak prédikációelmélete, s még inkább annak művelődéstörténeti háttere szempontjából válnak relevánssá.

A kora újkor (16–18. század) angliai vagy német beszédeiről a 19. századi szövegkiadások óta már szinte végtelen mennyiségű adatközlés látott napvilágot, köszönhetően a kiváló forrásadottságoknak. Számos válogatást adtak már ki angliai beszédekből,¹ de megrálhatjuk a német barokk temetési beszédek katalógusát is.² A primér szövegkiadáson és bibliográfiai tételeken túl a nyugat-európai források olyan mélyfúrásokra is lehetőséget nyújtanak, mint például egyetlen személy

¹ MITCHELL, William F.: *English Pulpit Oratory from Andrewes to Tillotson, A study of its literary aspects*, New York, 1932; Ua., 1962; CHANDOS, John: *In God's Name, Examples of Preaching in England from the Act of Supremacy to the Act of Uniformity, 1534–1662*, London, Indianapolis, New York, 1971.

² WELZIG, Werner: *Predigten der Barockzeit, Texte und Kommentar*, Wien, 1995.

* Ez a tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

életművének kiadása, avagy egyetlen falu spirituális életének rekonstruálása prédikációk és kontextusuk bevonásával.³

A magyar viszonylatokban azonban az is jelentős eredménynek számít, ha meghatározható egy szöveg primér kontextusa. Arra is akad példa, hogy nem szövegekhez keresünk adatokat, hanem fordítva, a források utalásai mögött keressük az elhangzott beszédet: ilyen a szászéki ülésrendi vitája. Tudjuk, hogy Debrecennek a 17. században mindig több lelkésze volt, s a debreceni évkönyvekből látszik, hogy nem mindig ugyanaz beszélt a nagyobbik templomban, s eleve bizonyos sorrendben szolgáltak: ez onnan derült ki, hogy ebből a helyzetből konfliktusok szövődtek, melyeket a városnak, s részint az esperesnek kellett elrendeznie.⁴ Néhány esetben viszont mind a szöveget ismerjük, mind azt, hogy egyes kálvinista prédikátorok textusai hol és milyen kontextusban hangzottak el, mivel akkurátus módon egy-két évnyi beszédjük mellé feljegyezték azok helyszíneit s dátumait is.

Idős Köleséri Sámuel, előbb váradi tanár, majd Tokajból az ellenreformáció miatt menekült lelkész Debrecenben talált otthonra, s még az első évben kiadta válogatott beszédeit. Ezek egymáshoz sem textusválasztásban, sem az elmondás helyében, idejében nem illeszkednek: azaz az *Arany alma* című kötete olyan válogatott prédikációkat tartalmaz, amelyek puritán lelki értelmezést nyújtanak, a bibliai kegyes emberek példáit állítva az olvasó elé.⁵ Komáromi Csipkés György debreceni lelkész az *Igaz hit* című kötetében olyan beszédeket adott ki, melyeket 1658–1664 között mondott el.⁶ A szövegek az előző példával szemben tematikus elrendezésűek, és a kiadványban is sorba vannak szedve. Ebből egyértelmű a következtetés, kellett, hogy legyen olyan istentiszteleti forma (műfaj), ahol egy témát vagy egy problémát elemző kurzust tartva magyarázhatta végig a lelkész például az Űri imát vagy a *Heidelbergi Kátét* (etc.).⁷ Apafi fejedelem udvari lelkészei precíz emberek lehettek: Tofeusz Mihály zsoldármagyarázatai előtt általában ott áll a dátum s a helyszín, innen tudjuk, hogy 1679 és 1683 közt hangzott el a teljes 150 zsoldár magyarázata. Itt is kellett, hogy legyen olyan alkalom, amikor a lelkész, csak bibliamagyarázatos alkalmat tartva, megtehetette ezt. Míg azonban Komáromi Csipkés György esetén mindez rögzíthető, s a naptár

³ Áttekintésül I. *The English Sermon Revisited, Religion, Literature and History 1600–1750*, FERRELL, Lori A., McCULLOUGH, Peter (eds.), Manchester, New York, 2000 (Politics, Culture and Society in Early Modern Britain); CSORBA DÁVID: A 17. századi református prédikációk nemzetközi kutatástörténete, in *Egyház és kegyesség a kora újkorban: Kutatástörténeti tanulmányok*, FAZAKAS Gergely Tamás, Cs. D., et al. (szerk.), Debrecen, 2009 (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 13), 113–183.

⁴ TAKÁCS István: *Debreczeni diárium* [1680–1695], kiad. CSÜRÖS Ferenc, *Történelmi Tár*, 1910, 40, 54, 59, 65.

⁵ L. KÖLESÉRI Sámuel: *Arany alma, azaz 30 prédikáció*, Debrecen, Karancsi, 1673 (RMK I, 1144).

⁶ KOMÁROMI Csipkés György: *Igaz Hit, az az, Olly CCXLI. Magyar Predikaciok, Mellyekben A' Keresztényi igaz Hitnek és Vallásnak minden ágazati (...) bé-foglaltatnak*, Szeben, Szenci Kertész, 1666 (RMK I, 1042).

⁷ CSORBA DÁVID: Komáromi Csipkés György, a „megtévelyodott Notarius”, in *Prózai kegyességi műfajok a kora újkorban (Prédikáció, meditáció és imádság)*, FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, SZÁRAZ Orsolya (szerk.), *Studia Litteraria* 52 (2013/3–4), 108–145.

alapján végigszámolható, hogy Debrecenben ennek fix helye volt a heti liturgiában (minden héten kedd s csütörtök délután, kivéve az ünnepeket vagy egyéb extrém helyzeteket),⁸ addig az erdélyi fejedelem udvari papja már ugyanezt a módot követve, de a vándorló udvartartással együtt számtalan helyen kellett, hogy tegye. A debreceni városi lelkész esetén, ha kimaradt egy időpont, annak okát a lelkész habitusának változásában vagy testi bajában rekonstruálhatjuk,⁹ Tofeusnál azonban ez már nem a lelkészhez igazítva ábrázolható, hanem az udvar szeszélye alapján. Az udvari lelkész együtt mozgott a mindig vándorló fejedelmi udvartartással, s éppen ott aludt, szolgált, ahol megszálltak, s akkor, amikor a főúr egyéb elfoglaltságai nem akadályozták meg a szokott rendet. Apafi következő udvari lelkésze, Tofeus veje, Nagyari József már kénytelen volt urával menni a háborúba is: fennmaradtak az 1681–1683 közti időszakban rögzített beszédei, amikor Apafi fejedelemmel a magyarországi török táborba kellett szállnia, s udvari módon szólnia a sereg s az úri nép előtt.¹⁰

Jelen esetünkben annyival több ez az adattár annál, ami kálvinista kortársai esetén ez megrajzolható volt, hogy Debreceni Ember Pálnak több kéziratok köteté maradt fenn, s ezek más-más rendszerrel tartalmazzak összesített beszédeket. Azaz nincs ugyan lehetőség teljes életmű-analízisre, de a lelkész prédikátori hagyatéka alkalmas arra, hogy rálássunk részint a hagyatéknak belső rendjére (arra, amit felmutat, s arra, amit elrejt, ami eltűnt), részint pedig annak művelődéstörténeti hátterére, érintve azokat a problémákat is, amelyeket az imént műfaj-, liturgia- és mikrotörténeti aspektusból már említettem. Az elemzésem tehát formai jellemzőkön alapul, és mégis nagyobb távlatokat ígér. Egy paradoxonnal megfogalmazva: prédikációszövegek nélkül a prédikálás kontextusát kívánom jellemezni, hogy érzékeltessem, mi az értelme és tétje egy 17. századi református lelkész prédikációs statisztikájának.

A debreceni és a pataki kollégiumi nagykönyvtárak kéziratjai összesen 7 Ember Pál-kötetet tartalmazzak,¹¹ melyeket már röviden jellemzett Harsányi István 1915-ös cikkében. Ember Pálnak ismerjük ezenkívül még egy kéziratot kötetét, a Pápán őrzött naplóját, de az nem tartalmaz saját prédikációkat.¹² A fentiek közül Harsányi korában még csak hatot katalogizáltak, a hetediknek azóta van jelzete, de ez csak halotti beszédeket tartalmaz, zömmel a lelkész losonci korszakából, és Révész Kálmán hagyatékából került be 1890 után.¹³ Az említett kötetek nagyjából egy szövegkorpusz köré szerveződött elemzéseket tartalmazzak (bibliai könyvek, például Máté, Márk, Thesz-

⁸ Uo: *A zászlós bárány nyomában, A magyar kálvinizmus 17. századi világa*, Debrecen–Bp., Kálvin Kiadó, DE Történeti Intézete, 2011 (Speculum Historiae Debreceniense [A DE Történeti Intézete kiadványai], 6), 164–170.

⁹ CSORBA: *Komáromi Csipkés György...*, i. m.

¹⁰ Nagyari József *tábori prédikációi (1681–1683)*, kiad. GYÖRI L. János, Debrecen, Kossuth, 2002 (Csokonai Könyvtár. Források. [Régi kortársaink] 9), 4.

¹¹ *Debreceni Ember Pál prédikációi*, TTREK DRK Nagykönyvtár (Debrecen) Kézirattára, R 552; TIREK SRK Nagykönyvtára (Sárospatak) Kézirattára, jelzete: Kt. 261, 262, 263, 264, 1677.

¹² CSORBA Dávid: *Debreceni Ember Pál kéziratok naplója a puritán Debrecenből*, Könyv és Könyvtár 22–23 (2000–2001), 173–185.

¹³ TIREK SRK Nagykönyvtára (Sárospatak) Kézirattára, jelzete: Kt. 1677.

szalonikai levél vagy a Heidelbergi Káté kapcsán), s van ezek közt két olyan kötet (Kt. 261, 1677), melyek vegyes szövegekből épülnek fel (az egyik kötetbe újszövetségi exegézis és Heidelbergi Káté is került, a másik igazi miscellanae). Több kötet első lapjain olvashatók a keletkezési körülmények, a datálás adatai: Kt. 262 (Hotyka, 1693. márc. 4.-től 1696), Kt. 263 (Szatmár, 1701 – Debrecen, 1705), R. 552 (Debrecen, 1704-5), Kt. 1677 (Szatmár, Diószeg – Debrecen, 1705. dec. 3.), Kt. 261 (Szatmár, Debrecen – Liszka, 1705. okt. 19.). Ezekből több a szatmári vész után készült újraírt jegyzet (Kt. 261, 263, 1677). 1703. szeptember 28-án történt meg a város felégetése, s ekkor kellett gyorsan a házakból kimenekülni. Ember Pál egyik fennmaradt levele azt jelzi, hogy nem vitt mindent magával, hanem elzárt bizonyos dolgokat egy raktárban, melyeket megkísérelt visszaszerezni a várost kifosztó kurucoktól. Ezek után pedig a kötetelőszavak alapján megállapítható, hogy másolatokat készített az egyháztörténeti gyűjteménye darabjairól, és ekkor készültek ezek a kis kötetek is. Ide másolta be ugyanis tematikus rendezésben a bibliamagyarázatos beszédeit, melyek különböző korban és helyen születtek.

Debreceni Ember Pál a jelen ismereteink szerint 1678-ban mondhatta első, ma már szövegében nem ismert beszédét Komáromi Csipkés György búcsúztatójaként, s 1709-ban a lista szerinti legutolsót. Ismerve a kora újkori magyarországi protestáns oktatási rendet, valószínűleg nem ez volt a tényleges első megszólalása, ugyanis a legációk alkalmával korábban is mondhatott beszédet, tarthatott könyörgéses alkalmat vagy prédikálhatott egy felsős, tógás diák. S nem ez lehetett az utolsó beszéde, hiszen a jelenlegi ismereteink szerint haláláig lelkeszként szolgált. Jelenleg azonban a forrásaink alapján ezekről a fenti határpontokról van információnk.

A mellékletben közölt táblázat adatsora – mely a korábbiakból is következően nem lehet teljes – 346 prédikációt sorol fel. Ez egy átlagos életpályához mérten is kevés. Elegendő kortársainak eseteit felidézni. Sajószentpéteri István 16 évig várt, hogy megjelenjen egy kötete, s annak előszavában azonnal jelezte – mintegy az olvasói támogatásra apellálva –, hogy vannak még vmi 2000 notacskaim (jegyzeteim, feljegyzéseim, s nem dalaim értelemben).¹⁴ Mivel a felszentelése 1679-ben volt, ezt pedig 1697-ben írta, a 18 év alatti 2000 beszéd évi 120 prédikációt és szövegmagyarázó elemzést jelenthet. Diószegi K. István, egy nehéz sorsú szegénylegény árvagyerekként a város költségén tanult, kántorizált éveken át, mire 25 éves fejvel eljutott oda, hogy külföldre indulhasson. Doktorátust szerzett, hazatért, több helyen szolgált, majd biharmelléki esperesként halt meg. *Ki-osztatott Talentum* című első kötetének előszavában örökítette meg az élettörténetét, s ő is hasonló termékenységre utalt, mint az előbb említett lelkesz. Szövegei 4 crudában (bekötés nélkül), 2000 beszéd, s a bü népű ekklezsiában nem maradt ideje ezeket sajtó alá rendezni.¹⁵ Summa summarum, Ember Pál összes fennmaradt beszéde egy évi termést ha kitesz, ilyen módon tehát nem reprezentatív.

¹⁴ SAJÓSZENTPÉTERI István: *Táncz pestise*, Debrecen, Vincze, 1697 (RMK I, 1501).

¹⁵ DIÓSZEGI István: *Ki-osztatott talentom*, Debrecen, Rosnyai, 1679 (RMK I, 1229).

A mellékelt táblázat fősorai alapján látható, hogy ugyan a tág keret 30 évet mutat, a beszédek jelentős része 1693 ősze és 1705 ősze közt, csak 12 évnyi keresztszertben maradt ránk. Azaz a fiatal- és az időskori időszak beszédei hiányoznak. A korai periódusban Ember Pál a debreceni Collegium senioraként, a legmagasabb diáktiszt-ség képviselőjeként került Patakra (1683), a Thököly Imre által harccal visszaszerzett felső-magyarországi, ismét kálvinista iskolavárosba. A változó politikai események néhány év múlva ismét vándorbotot adtak a diákság kezébe (1687), s Ember Pálnak e korszakának is a legvégéből maradtak ránk szövegek: az első 10 év feljegyzései teljesen elvesztek. A határpont az, amikor már a losonci gyülekezet hívja, s még egyszer visszamondja ezt (1694), majd végül beadja derekát, s 1695 húsvétján megtartja beköszöntő prédikációt.¹⁶ Innentől, úgy tűnik, békésebb időszak köszöntött a lelkészre: 1695–1701 között Losoncon, 1701–1703 között Szatmár városában, 1704–1705 között Debrecenben szolgált, s zömmel ezekből az időkből maradtak ránk a beszédei.

Ezt a listát végigtekintve jó néhány speciális esetet láthatunk. Losoncon külön istentiszteleten köszöntik a peregrinációra induló Bagosi Mártont úgy, mint a gyülekezet hosszú idő után első peregrináló diákját.¹⁷ Az egyháztörténetben Ember Pál külön mellékelte a saját koráig vezetett losonci lelkészlistát, a 19. század elején a pápai teológiai tanárnak, egyháztörténésznek, Tóth Ferencnek küldött losonci gyülekezetről szóló jegyzetben a rektorok listája található meg egész a 18. század elejéig.¹⁸ Ugyanis éppen ettől a kortól indultak a losonci rektorok újra peregrinációra. „Legelső volt ezek között Bagosi Márton a ki 1696. eszt. ment innen Hollandiába.”¹⁹ A sikeres diák a mai Hollandiában járt egyetemre (1696–1698), és Franekerben tanulva egy köszöntővers és Herman A. Röell alatti disputáció kötődik a nevéhez, melyet többek között Ember Pálnak is ajánlott.²⁰ Nem meglepetés, hogy Ember Pál és Bagosi ugyanazoknál a franekeri tanároknál (Vitringa, Röell) tanult.

Ember Pálnak többször is menekülnie kellett (mindegyik esetben a Rákóczi-féle háborús helyzet üzte el), s a köztes intervallumokban más helyeken is élt és szolgált,

¹⁶ *Debreceni Ember Pál prédikációi*, TIREK SRK Nagykönyvtára (Sárospatak) Kézirattára, jelzete: Kt. 262, 55–64; 65–72; 268–277.

¹⁷ *Uo.*, 318–323.

¹⁸ Az egyháztörténetben: LAMPE, Friedrich Adolf: [DEBRECENI EMBER, PÁL], *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, Pooleus, 1728, 570. Újabban magyar fordítását ld. DEBRECENI EMBER PÁL: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, Fordította BOTOS Péter, s. a. rend. DIENES Dénes, KOVÁCS Józsefné et al., Sárospatak, SRKTGY, 2009, 396.

¹⁹ L. Tóth Ferenc Gyűjtemény, OSZK, jelzete: Quart. Hung. 1043, 34r. Itt töltötte a rektoriáját: Bagosi Márton (1694–1696. 12. Márt.), Diószegi G. Mihály (1696–1698), Szerencsi István (1698–1700), Szentpéteri János (1700–1702), Kabai Dániel (1702–1705). Ez a folyamat az 1638–1729 közti iskolamesterek tevékenységében is kirajzolható.

²⁰ Bozzay Réka, Ladányi Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918, Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten, 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), 558; RMK II, 4033; Ferenc Postma, Jan van Sluis, *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843*, Leeuwarden, Fryske Akademy, 1995 (Fryske Akademy, 760), 91/1696.4; 95/1697.1.

így például Diószegen (Nógrádi Mátyás püspök, illetve Diószegi Kis István esperes-püspök templomában). Egy távoli nagyvárosban is prédikált egy ízben, mégpedig Gyöngyösön (ahol Otrokocsi Főris Ferenc, a rekatolizált egykori gályarab is lelkészkedett református korában 1681–1687 közt),²¹ ennek okát pedig a korabeli ünnepfelfogásban kereshetjük. A nagy vallási ünnepeket háromnapos ünneprendben tartották, és szokás volt a karácsony, húsvét, pünkösd második és harmadik napját meghívott lelkésszel betölteni (ahogy ma az evangélizációs vagy bűnbánati alkalmakon gyakoroljuk).

A lelkész debreceni periódusában látni egy ennél is különlegesebb helyzetet: 1704 karácsonyán, már debreceni lelkészként Ember Pál visszament a háborús helyzetben lévő, felégetett, elpusztított Szatmár városába, és karácsonyi vigasztaló prédikációt tartott régi híveinek a Szőlőhegyen. Németit a város döntése alapján maguk a helyiek égették fel taktikai okból, Szatmár városát a kurucok szállták meg, s ostromgyűrűbe fogták a várba szorult német katonaságot. A várostól keletre, a folyó túloldalán maga a vezérő fejedelem állította fel a sátrát, s innen irányította a tiszai hadjáratot.²² A lakosság a Szőlőhegyre menekült ki, Ember Pál is itt szolgált annak idején a híveinek, s itt hangzott el a családi legenda által fenntartott temetési beszéde, amelyben megjövendölte a Rákóczi-szabadságharc bukását.²³ (Ez a beszéde a csak halotti prédikációkat tartalmazó kötetében nem található meg, tehát az sem rögzítette az életmű összes ilyen műfajú szövegét, hanem csak a losonciakat.) Innen hívták el haza a debreceni cívisvárosba, szülőföldjére, s ide tért vissza 1704–1705 fordulóján lelki támaszt nyújtani. A városi előjárók, Dobozi (II.) István, Komáromi Csipkés (II.) György intézték, hogy hazatérjen Debrecenbe szorongatott helyzetéből, sőt egyedül neki létrehoznak fizetéssel, szolgálati lakással egy önálló lelkészi státust.²⁴ Ő maga biztonságban van, de a karácsonyt a menekülni nem akaró vagy nem tudó régi gyülekezet tagjaival ünnepli: megható jelenet.

Ha az átlagos hétköznapi rend alkalmaira tekintünk rá, észrevehető, hogy a maihoz képest rettenetesen nagy volt egy kora újkori lelkész leterheltsége. Érdeemes megvizsgálni ebből a szempontból a legteljesebbnek tűnő, adatgazdag éveket (1699–1704). Ebből az időszakból maradt fenn Ember Pál tollából pontos lista a halotti prédikációkról, a bibliamagyarázatok és (külön) a vasárnapi alkalmakról. Az egyházi év liturgiai rendjét rögzítik ezek az adatok: látható, hogy az ünnepi beszédek „nem csúsztak el az idő árján”, és adventtől adventig fennmaradtak a jeles napok prédikációi. Megőrződtek ezentúl az ó- és újévi, illetve az úrvacsorás istentiszteletek szövegei, valamint a nevesebb közösségi alkalmak eseményei (a losonci két búcsúbeszéd, a szatmári beköszöntő, a diákköszöntő, a szatmári szőlőhegyi gyülekezetnek tartott karácsonyi beszéd).

²¹ ZOVÁNYI Jenő: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*, kiad. LADÁNYI Sándor, Budapest, 1977, 446.

²² ESZE Tamás: II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata, *Századok*, 85 (1951/1–2), 30–119.

²³ Csorba Dávid, „A sovány lelket meg-szépíteni”. *Debreceni prédikátorok (1657–1711)*, Debrecen, Hernád, 2008 (Nemzet, Egyház, Művelődés, 5), 198.

²⁴ Herpay Gábor: *A debreceni ref. Ispótlály története 1529–1929*, Debrecen, 1929.

Mivel egy típusból több is maradt fenn, kijelenthető, hogy Ember Pál ünnepi textusai egyéniek voltak. Alig van ismétlődés két húsvéti beszéd alap ígehelyében, kivéve az úrvacsorás istentiszteletnek azt a szakaszát, amely az asztalhoz hívogató panele lehetett Ember Pálnak, mivel három variációt is találtam belőle. Olyan eset is van, mint az újévi esetén (Zsolt 65,12), hogy a textus megegyezik, de maguk a szövegek teljesen eltérnek. Ez a megoldás pedig nagyon fárasztó lehetett: minden esetben új beszédet írni és mondani. Felteszem, hogy ebben a döntésben nemcsak a lelkész alkata és személyes választása van benne, hanem az élénk gyülekezet visszhangja is: a nagyünnepekkor sem lehetett ugyanazt a puskaport ellőni. Márpedig egy kora újkori beszéd nem 15-20 percig tart, mint manapság, hanem félóra s negyvenöt perc, katolikus testvéreknél vagy ádázabb, lelket vizsgáló prédikátornál akár elérhette az egy órát is. Ennek megfelelően a beszéd felépítése precíz, több pontból álló rendszerben, számos idézettel, bibliai, szakirodalmi, történelmi és egyéb utalással telítve, komoly felkészültséget igényelt.

A lista adataiból kiolvasható, hogy milyen gyakorisággal kellett megszólalnia a kora újkori tiszteletes uraknak. Ha önálló lelkésze volt a gyülekezetnek (Patak, Losonc), akkor prédikált vasárnap kétszer, hétköznap lectio continua módra végigmagyarázott egy bibliai könyvet két délutáni alkalmon, majd temetett szombaton, emellett szolgálhatott még minimum egyszer valamilyen speciális esetben (Losonc esetében a filián Tugárban). Ha nagyvárosban élt (Szatmár, Debrecen), akkor megosztotta a lelkésztársaival (előbbi helyen kettő, utóbbinál ez négy-öt lelkészt jelentett) a feladatokon, de azok nem lettek kisebb számúak, csak immáron egyetlen kurzus sem tartozott egy emberhez. Az látszik ugyanis, hogy míg Losoncon elkezdett egy lectio continuát több könyvből, Szatmáron már csak egy könyvvel kellett ezt végeztetnie, Debrecenben azonban hol ezt, hol azt a kurzust folytatta. Mondhatná a kritikus olvasó, hogy hiányosak az adatok, és tévedhetek a következtetéssel. De elég megnézni Ember Pál diákkori naplóját (*Wade mecum*), amely éppen egy ilyen közös bibliamagyarázatot rögzített, amikor három lelkész osztotta meg a heti két alkalmon, és nem volt benne különösebb szervezett rend, hogy mikor ki következett (legalábbis nem látunk rá, hogy kik és mi alapján döntöttek erről).²⁵

És akkor még nem említettem azt, hogy a lelkész nemcsak a szószéken állt meg, hanem egyéb feladatai is bőséggel akadtak. Éppen a legadatgazdagabb periódusból tudjuk, hogy Debrecenben a heti 4-5 kötelező alkalom mellett számos egyéb munkával bízták meg: diáktörvény átírása, könyvkiadás és korrektúra, Biblia-fordítás exegézise, valamint az önálló egyháztörténeti kutatás. Mindez egy saját gyülekezettel megtévezve, kis családdal, és ebből következően számos testi bajjal. Nem csodálható, ha ezek után az ötvenes éveit végén meghalt lelkészt a liszcai gyülekezet krónikása „igen öreg embernek” látta. Ember Pál prédikációinak referenciális jegyzetei alig vannak, kivéve az idővel egyre gyakrabban előforduló „beteg voltam”-típusú, a dátum mellett megjelenő utalásokat. A nem panaszkodónál pedig a kevés is sok.

²⁵ Erről bővebben I. CSORBA: *A zászlós bárány nyomában...*, i. m., 167.

A TÁBLÁZATBAN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK:

a hét napjai (H, K, Sze, Cs, P, Szo, V)

HB – halotti beszéd,

UV – úrvacsora,

Debrecen, maj./min. – Nagytemplom /Kistemplom

ref – református,

prof. – professzor,

gr. – gróf,

sermo – beszéd

Dom. – Dominica/vasárnapi prédikáció

HK – Heidelbergi Káté

MELLÉKLET

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	lettári helye
	1683 (2)				
1	06.12. Szo	Liszka	felszentelés		-
2	07.12. H	Sárospatak	Ps. 122.	Pataki református templom újjászentelése	-
	1691 (1)				
3	05.27. V	Kassa		HB. Váradi Mihály aj. Hotyka, 1692.02.20.	RMK II, 1436 (Kassa, 1693)
	1693 (2)				
4	10.20. K		1Kor 15, 30-32	Consultatio afflictissimae	Kt. 262, 1-8
5	10.25. V		Jn 1,14	Pro Festo incarnationis D[omi] nicae	Kt. 262, 9-20
	1694 (19)				
6	01.01. P	Sáros- Patakini	Jn 4,10	Pro novo Anno	Kt. 262, 21-26
7	01.03. V			De fuga Christi in Aegyptum	Kt. 262, 27-34
8	02.07. V		Bír 6, 12-13	Ad tempus maximarú[m] affli- ctionum	Kt. 262, 35-42
9	02.28. V		Lk 18, 2-7	Lento	Kt. 262, 43-55
10	04.09. Nagypéntek		Jn 12,27	Pro Festo Passionis Dominicae	Kt. 262, 73-84

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
11	04.13. K Húsvét 3. napja		1Kor 5,7-8	Pro Festo Paschateos?	Kt. 262, 85-91
12	05.02. V		Ézs 50,10-11	Vanitatem Doctrinae, et Fingmentor Cerebri H[uma]ni, dolor Conscientiae	Kt. 262, 92-103
13	05.20. Áldozócsüt.		Zsid 9,24	Pro Festo Ascensionis Domini	Kt. 262, 104-114
14	05.30. V		Jn 1, 32-33	Pro F. Penthecostes, primo die	Kt. 262, 115-128
15	07.18. V		Mt 18,6-7	Wae Scandalizantibus	Kt. 262, 129-141
16	07.25. V		Jel 14,14-16	Ad tempus messis	Kt. 262, 142-150
17	08.15. V		Gen 3,17-19	Cum sudore quaerendus est panis	Kt. 262, 151-163
18	10.10. V		Luk 10,30-35	De opere misericordiae	Kt. 262, 164-175
19	11.14. V		Ézs 21, 11-12	Vigil, quid de nocte	Kt. 262, 176-184
20	11.21. V		Luk 14,16-24	Ad tempus administra[ti]onis Sacrae Coenae	Kt. 262, 185-194
21	12.05. V		Exod 5,22-23	Ad tempus maximar[um] afflictionum	Kt. 262, 202-208
22	12.12. V		Zsolt 120,5	Peregrinus apud Mesech et Kedar	Kt. 262, 195-201
23	12.19. V			Criteria, Fatale alicujus Populi Exitu[m] portententia	Kt. 262, 211-218
24	12.25. Szo, Karácsony 2. napja		Lk 2,13-14	Canticu[m] Angelicu[m]	Kt. 262, 219-227
	1695 (15)				
25	01.01. Szo		Zsolt 65,12	Pro novo Anno	Kt. 262, 228-235
26	01.16. V		Ézs 11,6-9	Halcyonia Ecclesiae ultimor[um] temporu[m]	Kt. 262, 236-246

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
27	01.30. V		Ézs 11,6-9	Halcyonia Ecclesiae ultimor[um] temporu[m]	Kt. 262, 236-246
28	02.06. V		2Krón 2,8		Kt. 262, 209-210.
29	03.13. V		Ének 8,8-9	De aedificatione infirmoru(m) in cognitione et fide	Kt. 262, 247-256
30	04.04. H Húsvét 2. napja		Mt 17,9	Pro Festo resurrectionis D[omi]nicae	Kt. 262,258-266
31	04.10. V	Sp.	Apcsel 20,32	Valedictoria. Fundenda ad Eccl(esi)a(m) Reform. Sáros-Patakiensem, inter fletus et lamenta Auditoru(m)	Kt. 262, 55-64
32	04.24. V	Losonc	2Móz 4,10-12	Inauguralis, Fundenda ad Eccl(esi)a(m) Reform.	Kt. 262, 65-72
33	04.24. V de	Losonc	2Móz 4,17	Inauguralis, Novor[um] Offici-aliu[m]	Kt. 262, 268-277
34	04.24. V du	Losonc	2Móz 4,17	Inauguralis, Novor[um] Offici-aliu[m], cu(m) diduction(um) fusioni circa die S. Georgii	Kt. 262, 268-277
35	06.26. V de	Losonc	Zsolt 29, 1-11	De tonitruum fagore	Kt. 262, 278-282
36	06.26. V du	Losonc	Zsolt 29, 1-11	De tonitruum fagore	Kt. 262, 283-295
37-38	08.04. Cs (cím), 08.07. V (vég)	Losonc	Mt 24,7	De terra motu	Kt. 262, 297-306
39	11.06. V	Losonc	Mt 22,15-22	Dom. 23. Trinit.	Kt. 262, 307-314
	1696 (3)				
40-41	02.09.Cs (cím), 02.12. V (vég)	Losonc	Ézs 35,4-6	Occa[si]one publica[ti]onis Rev. Scholae D. Mart. Bagosi	Kt. 262, 318-323
42	03.04. V	Losonc	Ézs 22,-12-14		Kt. 262, 315-318

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
	1698 (3)				
43	07.20. V	L(osonc) Tugár	Zsolt 27,8	HB. Szilasi István, kop. tételkor, nagy solennitásban és frequentiában	Kt 1677, 1-4
44- 45	07.22. K (cím), 07.24. Cs (vég)	L(osonc) Tugár	Jób 30,26	HB. Szilasi I., háznál, Fiat applica[ti]o solen[n]is et pathetica, szép frequentiában	Kt. 1677, 5-12
	1699 (7)				
46	01.16. P	Losonc	Apcsel 9, 36-37	HB. gr. Szirmay Péterné Fáy Zsófia, koporsójánál	Kt. 1677, 13-16
47	01.25. P	Losonc		HB.	Kt. 1677, 17-19
48	02.15. V		Fiat Applica(ti)o paulò fusior et solennio	HB. Lugubris parentatio, Fáy Zsuzsanna, ad populosam Magnatu(m) et Nobiliu(m) frequentiam	Kt. 1677, 20-31
49	02.23. H			HB. Sövényházi Lőrincné	Kt. 1677, 32-34
50	06. 24. Sze			HB. gr. Korponai Jánosné, Filkensis, ad magnu(m) frequ- entia(m)	Kt. 1677, 35-42
51	07.01. Sze	Losonc		HB. gr. Sziógyártó Istvánné	Kt. 1677, 43-46
52	10. 29. Cs	Losonc		HB., in Sepulitorio Losonciensi	Kt. 1677, 47-50
	1700 (14)				
53	01.08. P			HB. Pathai Borbély György	Kt. 1677, 54-58
54	02.23. K	Losonc	Fiat applica(ti) on(em) pro tempore	HB. Gellén Gergely lánya	Kt. 1677, 59-61

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
55	03.01. H	Losonc		HB. -	Kt. 1677, 62-64
56	04.08. Cs			HB. Darvas János fia	Kt. 1677, 65-68
57	04.27. K	Losonc		HB. -	Kt. 1677, 69-70
58	04.28. Sze	Losonc		HB. in Sepulitorio L., -	Kt. 1677, 78-79
59	05.04. K	Losonc		HB. -	Kt. 1677, 71-74
60	05.05. Sze	in filiali Eccl[esi]a Apátfalva		HB. -	Kt. 1677, 75-77
61	07.12. H	(Losonc-) Tugárd		HB. id. Balogh Mihály, kop.	Kt. 1677, 80-84, +2 prolog (90-94)
62	07.13. K	Losonc		HB. Szemere György fia. Nagy frequentiában mondatott	Kt. 1677, 85-89
63	09.29. Sze	Losonc		HB. -	Kt. 1677, 95-97
64	11.07. V		Lk 1,22	HB. Darvas János néma szolgája	Kt. 1677, 98-101
65	11.25. Cs			HB. Gyürky Ádám fia	Kt. 1677, 51-53
66	12.16. Cs	Losonc		HB. -	Kt. 1677, 102-104
	1701 (26)				
67	01.13. Cs			HB.	Kt. 1677, 105-107
68	03.02. Sze			HB. Somogyi Péter anyja	Kt. 1677, 108-112
69	05.30. H	Szatmár	Mt 27,1-10		Kt. 263, 1-6
70	06.13. H	Szatmár	Mt 27,10- 19		Kt. 263, 7-11

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
71	06.16. Cs	Szatmár	Mt 27,20-31		Kt. 263, 11-14
72	06.20. H	Szatmár	Mt 27,32-45		Kt. 263, 15-18
73	06.23. Cs	Szatmár	Mt 27,45-56		Kt. 263, 19-22
74	06.27. H	Szatmár	Mt 27,57-66		Kt. 263, 23-26
75	06.30. Cs	Szatmár	Mt 28,1-10		Kt. 263, 27-30
76	07.11. H	Szatmár	Mt 28,11-20		Kt. 263, 31-34
77	08.22. H	Szatmár	Mk 1,1-8		Kt. 263, 35-39
78	08.25. Cs	Szatmár	Mk 1,9-20		Kt. 263, 40-43
79	09.05. H	Szatmár	Mk 1,20-31		Kt. 263, 44-47
80	09.08. Cs	Szatmár	Mk 1,32-45		Kt. 263, 48-51
81	09.15. H	Szatmár	Mk 2,1-12		Kt. 263, 52-54
82	09.19. Cs	Szatmár	Mk 2,13-22		Kt. 263, 55-58
83	09.22. H	Szatmár	Mk 2,23-28		Kt. 263, 59-64
84	10.03. H	Szatmár	Mk 3,1-12		Kt. 263, 65-67
85	10.06. Cs	Szatmár	Mk 3,13-21		Kt. 263, 68-70
86	11.14. H	Szatmár	Mk 3,22-35		Kt. 263, 71-74
87	11.17. Cs	Szatmár	Mk 4,1-10		Kt. 263, 75
88	11.24. Cs	Szatmár	Mk 4,10-20		Kt. 263, 76-78
89	11.28. H	Szatmár	Mk 4,21-26		Kt. 263, 79-80

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
90	12.01. Cs	Szatmár	Mk 4,26-30		Kt. 263, 81-85
91	12.12. H	Szatmár	Mk 4,30-34		Kt. 263, 86-89
92	12.15. Cs	Szatmár	Mk 4,35-41		Kt. 263, 89-92
	1702 (55)				
93	01.12. Cs	Szatmár	Mk 5,1-10		Kt. 263, 93-95
94	01.16. H	Szatmár	Mk 5,11-20		Kt. 263, 96-98
95	01.19. Cs	Szatmár	Mk 5,21-34		Kt. 263, 98-100
96	01.23. H	Szatmár	Mk 5,35-43		Kt. 263, 100-102
97	02.06. H	Szatmár	Mk 6,1-6		Kt. 263, 103-104
98	02.09. Cs	Szatmár	Mk 6,7-13		Kt. 263, 105-107
99	02.20. H		Mk 6,14-20		Kt. 263, 108-110
100	02.23. Cs		Mk 6,21-29		Kt. 263, 111-113
101	03.05. V	Szatmár	Jel 3,20	Úrvacsora szereztetése, Somnia Coccejana	Kt. 264, 1-6
102	03.06. H	Szatmár	Mk 6,30-44		Kt. 263, 114-115
103	03.20. H	Szatmár	Mk 6,45-52		Kt. 263, 116-118
104	03.23. Cs	Szatmár	Mk 6,53-56		Kt. 263, 119-120
105	04.02. V	Szatmár	Lk 23,34	Kr. 7 szava, infirmatus	Kt. 264, 7-13
106	04.03. H		Mk 7,1-8	Dixi multum infirmitatus	Kt. 263, 121-123
107	04.04. K	Szatmár	Lk 23,34		Kt. 264, 13-16

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
108	04.16. V		Jer 31,25-26	feltámadásról, infirmatus	Kt. 264, 29-33
109	04.20. Cs	Szatmár	Lk 23,46		Kt. 264, 25-28
110	04.21. P	Szatmár	Lk 23,34		Kt. 264, 17-20
111	04.22. Szo	Szatmár		HB. -	Kt. 1677, 113-116
112	05.01. H	Szatmár	Mk 7,9-23		Kt. 263, 124-126
113	05.04. Cs	Szatmár	Mk 7,24-30		Kt. 263, 127-129
114	05.15. H	Szatmár	Mk 7,31-37		Kt. 263, 130-132
115	05.18. Cs	Szatmár	Mk 8,1-9		Kt. 263, 133-134
116	05.22. H	Szatmár	Mk 8,10-13		Kt. 263, 135-136
117	06.02. P	Szatmár	Apcsel 1,5	Úrvacsorára felkészítés, Húsvét nagyhét	Kt. 264, 54-55, 421-422
118	06.04. V	Szatmár	Ézs 12,3	Úrvacsorára felkészítés, Húsvét nagyhét	Kt. 264, 49-53, 423
119	06.11. V	Szatmár	Mk 3,28-29		Kt. 264, 56-60
120	06.12. H		Mk 8,14-21		Kt. 263, 137-138
121	06.18. V	Szatmár	Mk 3,28-29	Questio practico-casuistica	Kt. 264, 60-64
122	07.09. V	Szatmár	Mk 3,28-29	infirmatus ao. pedis	Kt. 264, 65-69
123	07.16. V	Szatmár	Ének 3,7-8		Kt. 264, 39-43
124	07.25. K	Szatmár	Gal 6,7-8		Kt. 264, 70-72
125	08.20. V	Szatmár	Mt 5,23-24	Úrvacsorára felkészítés	Kt. 264, 73-79
126	08.21. H		Mk 8,22-26		Kt. 263, 139-140

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
127	08.24. Cs	Szatmár	Mk 8,27-33		Kt. 263, 141-143
128	08.25. P	Szatmár	Rm 13,14	Ürvacsorára felkészítés	Kt. 264, 79-82
129	09.03. V	Szatmár	Ének 3,7-8		Kt. 264, 43-48
130	09.04. H		Mk 8,34-38		Kt. 263, 144-145
131	09.07. Cs	Szatmár	Mk 9,1-6		Kt. 263, 146-148
132	09.08. P	Szatmár	Ef 6,16		Kt. 264, 83-85
133	09.17. V	Szatmár	Ám 4,7-9		Kt. 264, 86-90
134	09.21. Cs		Mk 9,11-15		Kt. 263, 151-152
135	09.28. Cs	Szatmár	Mk 9,7-11	Dicta inter graves corpusandi infirmitates Sp(iri)tu(m) plausibiliter	Kt. 263, 149-150
136	10.02. H		Mk 9,16-27		Kt. 263, 153-155
137	10.05. Cs		Mk 9,28-32		Kt. 263, 156-158
138	11.01. Sze	Szatmár		HB. Egy szegény véletlenül romlott [hirtelen meghalt] Ur felett	Kt. 1677, 117
139	11.05. V	Szatmár	1Móz 49,11-12	infirmatus	Kt. 264, 96-100
140	11.13. H	Szatmár	Mk 9,33-37		Kt. 263, 159-160
141	11.16. Cs	Szatmár	Mk 9,38-42		Kt. 263, 162-163
142	11.26. V	Szatmár	2Sám 12,13	bűnbánattartás	Kt. 264, 101-105
143	11.27. H		Mk 9,43-50		Kt. 263, 163-166
144	12.11. Szo	Szatmár	Mk 9,49-50		Kt. 263, 167-168

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
145	12.27. H	Szatmár	Zsolt 2,12		Kt. 264, 106-110, 422
146	12.29. Sze	Szatmár	Zsolt 2,12		Kt. 264, 111-113
147	12.31. P	Szatmár	Jelen 1,8	Clausula anni	Kt. 264, 114-118
	1703 (62)				
148	01.08. H	Szatmár	Mk 10,1-12		Kt. 263, 169-171
149	01.11. Cs		Mk 10,13- 16		Kt. 263, 172-173
150	01.12. P	Szatmár	Zsolt 51,12		Kt. 264, 119-125
151	01.14. V	Szatmár	Zsolt 51,12		Kt. 264, 125-128
152	01.21. V	Szatmár	Apcsel 11,26		Kt. 264, 129-132
153	01.22. H	Szatmár	Mk 10,17- 22		Kt. 263, 174-176
154	01.23. K	Szatmár	Apcsel 11,26		Kt. 264, 133-135
155	01.25. Cs	Szatmár	Mk 10,23- 27		Kt. 263, 177-178
156	01.26. P	Szatmár	Apcsel 11,26		Kt. 264, 136-137
157	01.28. V	Szatmár	Apcsel 11,26		Kt. 264, 138-140
158	02.04. V	Szatmár	Apcsel 11,26		Kt. 264, 141-143
159	02.05. H	Szatmár	Mk 10,28- 31		Kt. 263, 179-182
160	02.06. K	Szatmár	Ézs 28,16		Kt. 264, 144-145
161	02.08. Cs	Szatmár	Mk 10,28- 31		Kt. 263, 179-182

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
162	02.11. V	Szatmár	Ézs 28,16		Kt. 264, 146-148
163	02.18. V	Szatmár	Ézs 28,16	infirmatus	Kt. 264, 149-152
164	02.19. H		Mk 10,32-34		Kt. 263, 183-184
165	02.22. Cs		Mk 10,35-40	infirmat(us)	Kt. 263, 185-187
166	02.25. V		1Kor 11,28-29	Úrvacsorára felkészítés infirmat(us)	Kt. 264, 156-157
167	03.04. V	Szatmár	Ézs 28,16		Kt. 264, 153-155
168	03.05. H		Mk 10,41-45		Kt. 263, 187-189
169	03.08. Cs		Mk 10,46-52		Kt. 263, 190-191
170	03.18. V	Szatmár	Jn 19,26-27	Kr. 2. szava	Kt. 264, 158-162
171	03.19. H	Szatmár	Mk 11,1-7		Kt. 263, 192-193
172	03.20. K			infirmatus	Kt. 264, 163-165
173	03.22. Cs	Szatmár	Mk 11,8-14		Kt. 263, 194-196
174	03.23. P	Szatmár		Kr. 2. szava	Kt. 264, 166-168
175	04.01. V	Szatmár	Lk 23,42-43	Kr. 3. szava, 1. rész	Kt. 264, 173-176
176	04.03. K	Szatmár	Lk 23,42-43	Kr. 3. szava, 2. rész	Kt. 264, 169-173
177	04.06. P	Szatmár	Lk 23,42-43	Nagypéntek	Kt. 264, 178-182
178	04.08. V	Szatmár	Zsid 13,20-21	feltámadásról	Kt. 264, 34-38
179	04.10. K	Szatmár	Zsid 13,20-21	feltámadásról	Kt. 264, 34-38
180	04.14. Szo	Szatmár	Lk 23,46		Kt. 264, 21-24

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
181	04.15. V	Szatmár			Kt. 264, 187-189
182	04.16. H	Szatmár	Mk 11, 12-18		Kt. 263, 197-199
183	04.17. K	Szatmár			Kt. 264, 183-186
184	04.19. Cs	Szatmár	Mk 11, 15-19	infirmatus	Kt. 263, 199-201
185	05.03. Cs		Mk 11, 20-26	infirmatus	Kt. 263, 202-203
186	05.14. H	Szatmár	Mk 11, 27-33		Kt. 263, 204-206
187	05.17. Cs Áldozócsüt.	Szatmár	Zsid. 11,5	Dom. Ascens.	Kt. 264, 200-202
188	05.20. V	Szatmár			Kt. 264, 190-192
189	05.27. V		Jn 4,14	Úrvacsorára felkészítés, Húsvét	Kt. 264, 203-206
190	05.29. K	Szatmár	Jn 15,26	misszió	Kt. 264, 207-212
191	06.01. P	Szatmár	Jn 15,26	misszió	Kt. 264, 213-214
192	06.03. V	Szatmár		Istenkáromlás	Kt. 264, 193-196
193	06.10. V	Szatmár		Istenkáromlás	Kt. 264, 197-199
194	06.11. H	Szatmár	Mk 12,1-12		Kt. 263, 207-209
195	06.14. Cs	Szatmár	Mk 12, 13-17		Kt. 263, 209-210
196	06.17. V	Szatmár	3Móz 24,15-16	Istenkérdés	Kt. 264, 215-218
197	06.24. V	Szatmár		Istenkérdés	Kt. 264, 219-222
198	06.25. H	Szatmár	Mk 12, 18-27		Kt. 263, 211-212
199	06.28. Cs	Szatmár	Mk 12, 28-34		Kt. 263, 213-214

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
200	07.01. V	Szatmár		Istenkérdés	Kt. 264, 223-225
201	07.08. V	Szatmár		Istenkérdés	Kt. 264, 226-230
202	07.10. K	Szatmár	Jób 16, 22-23	HB. Tatai Mihály (Szatmár prof) neje	Kt. 1677, 118-121
203	07.19. Cs	Szatmár			Kt. 264, 231-234
204	08.12. V	Szatmár	2Kir 19,34		Kt. 264, 237-238
205	09.09. V	Szatmár			Kt. 264, 235-237
206	10.28. V de	Szatmár- hegy	Zsid 10,34	Consolatoria	Kt. 264, 239-241
207	10.28. V du	Szatmár- hegy	1Pét 4,12	Consolatoria	Kt. 264, 242-244
208	10.29. H	Szatmár	Jóél 3,18		Kt. 264, 91-95
209	12.27. Cs	Tarczai	2Móz 3,7-8	Consolatoria	Kt. 264, 245-247
	1704 (58)				
210	01.01. K		Zsolt 65,12	Sermo 2. Pro novo Anno	Kt. 263, 217-219
211	01.20. V	Debrecen	Jón 1,5-6	Ad tempus magnar(um) calamitatu(m)	Kt. 264, 248-251
212	03.04. K	Debrecen, min.	Prov 6,16- 19	Sermo 23.	Kt. 263, 282-283
213	03.25. K	Gyöngyös	Apcsel 17,30-31	feltám. vasárnap	Kt. 264, 252-254
214	04.20. V	Debrecen, min.	2Móz 4,10- 12	ad Eccle(esi)am populasissi- ma(m) Debreceniensem	Kt. 264, 255-260
215	04.21. H	Debrecen	Thess		R 552, 7r-10v
216	04.22. K	Debrecen Sep. maj.		HB.	R 552, 92r-93v

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
217	04.23. Sze	Debrecen, min.	Zsolt 71, 17-18	Inaugur. 2.	Kt. 264, 261-263
218	04.24. Cs	Debrecen, min.	Thess		R 552, 11r-13r
219	04.25. P	Debrecen, min.	Zsolt 71, 17-18	Inaugur. 3.	Kt. 264, 264-266
220	04.27. V	-	HK 75-77.		R 552, 84r-86r
221	05.05. H	Debrecen, maj.	Thess		R 552, 13v-16r
222	05.07. Sze	Debrecen, maj.			Kt. 264, 267-270
223	05.08. Cs	Debrecen, maj.	Thess		R 552, 16v-18v
224	05.25. V	Debrecen, min.			Kt. 264, 271-276
225	05.26. H	Debrecen, maj.	Thess		R 552, 19r-21v
226	05.29. Cs	Debrecen	Thess		R 552, 22r-23v
227	06.09. H	Debrecen, maj.	1Tim Exeg		R 552, 24r-27r
228	06.11. Sze	Debrecen, maj.			Kt. 264, 277-279
229	06.12. Cs	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 24r-27r
230	06.13. P	Debrecen, maj.		nagy szikkadások idejére	Kt. 264, 280-282
231	06.18. Sze	Debrecen, maj.	5Móz 4, 26-27		R 552, 154v-157r
232	06.30. H	Debrecen, min.	1Tim		R 552, 27v-28v
233	07.03. Cs	Debrecen, min.	1Tim		R 552, 29r-30v
234	07.14. H	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 30v-31v
235	07.17. Cs	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 32r-33r

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
236	08.03. V	Debrecen, min.	Plb 6,16-19	Sermo 16.	Kt. 263, 257-261
237	08.04. H	Debrecen, min.	1Tim		R 552, 33v-34v
238	08.06. Sze	Debrecen, min.	Plb 6,16-19	Sermo 17.	Kt. 263, 262-265
239	08.07. Cs	Debrecen, min	1Tim		R 552, 35r-36r
240	08.08. P	Debrecen, min.	Plb 7 (sic!),16-19	Sermo 18.	Kt. 263, 266-268
241	08.09. Szo	Debrecen, min.		die jajuny	Kt. 264, 286-288
242	08.10. V	-	HK 103		R 552, 87r-88v
243	08.17. V	Debrecen, maj.			Kt. 264, 289-292
244	08.18. H	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 36v-38r
245	08.21. Cs	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 38r-39v
246	08.24. V	Debrecen, maj.	HK 105- 107		R 552, 89r-v
247	09.01. H	Debrecen, Sep[ultorio]. min.		HB.	R 552, 94r-96v
248	09.08. H	Debrecen, min	1Tim		R 552, 40r-41v
249	09.10. Sze	Debrecen, min.	?	Sermo 19.	Kt. 263, 269-271
250	09.11. Cs	Debrecen, min	1Tim		R 552, 41r-43r
251	09.12. P	Debrecen, min.	Plb 6,16-17	Sermo 20.	Kt. 263, 272-275
252	09.14. V	Debrecen, min.	HK 100- 101		R 552, 90r-v
253	09.22. H	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 43v-45r

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
254	09.25. Cs	Debrecen, maj.	1Tim		R 552, 45v-47r
255	10.14. K	Debrecen, maj.			Kt. 264, 293-294
256	10.16. Cs	Debrecen, maj.	2Tim exeg.		R 552, 48r-49r
257	10.27. H	Debrecen, maj.	2Tim		R 552, 49v-51r
258	10.29. Sze	Debrecen, min.	HK 122		R 552, 91r-v
259	10.30. Cs	Debrecen, maj.	2Tim		R 552, 51v-54v
260	10.31. P	Debrecen, maj.		1Pét 5,8	Kt. 264, 295-298
261	11.16. V	Debrecen, min.			Kt. 264, 297-300
262	11.19. Sze	Debrecen, min.	Plb 6,16-19	Sermo 21.	Kt. 263, 276-278
263	11.20. Cs	Debrecen, min	2Tim		R 552, 55r-56r
264	11.21. P	Debrecen, min.	Plb 6,16-19	Sermo 22.	Kt. 263, 279-281, 284
265	11.23. V	Debrecen, min.	HK 127-129		Kt. 261, 91-93
266	11.30. V	Debrecen, maj.	Zsid 12,24	Úrvacsorára felkészítés	Kt. 264, 301-305
267	12.01. H	Debrecen, maj.	2Tim		R 552, 56v-57v
268	12.04. Cs	Debrecen, maj.	2Tim		R 552, 58r-59r
269	12.14. V	Promont. Szatm.			R 552, 119v-122v
270	12.27. Szo	Szatmár	Lk 1,67-69	Ad Exulant(em) Eccl(esi)am Szattmarens(em), in Promontorio Szattmariensi végig lat.	Kt. 264, 305-308

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
	1705 (54)				
271	01.25. V	Debrecen, min.	Ézs 6, 9-10	Sermo 27.	Kt. 263, 297-300
272	01.26. H	Debrecen, min	Titus exeg.		R 552, 59v-61r
273	01.28. Sze	Debrecen, min.	Zsolt 95,7	Sermo 24.	Kt. 263, 285-287
274	01.29. Cs	Debrecen, min	Titus	infirmatus ex tussi	R 552, 61r-62r
275	01.30. P	Debrecen, min.	Ez 36,26	Sermo 25.	Kt. 263, 289-290
276	02.01. V	Debrecen, min.	HK 20-23	Dom. 7.	Kt. 261, 94-96
277	02.08. V	Debrecen, maj.	Lk 3,8	Sermo 26.	Kt. 263, 291-295
278	02.09. H	Debrecen, maj.	Titus	infirmatus licet	R 552, 62v-63v
279	02.12. Cs	Debrecen, maj.	Titus		R 552, 64r-65v
280	02.28. Szo	Debrecen, maj.		infirmatus licet, Die janiarii	Kt. 264, 320-322
281	03.02. H	Debrecen, min	Titus		R 552, 66r-67r
282	03.05. Cs	Debrecen, min	Titus		R 552, 67v-69v
283	03.06. P	Debrecen, min.			Kt. 264, 323-324
284	03.15. V	Debrecen, maj.			Kt. 264, 325-328
285	03.16. H	Debrecen, maj.	Titus		R 552, 70r-71v; ??? Kt. 264, 329-331
286	03.19. Cs	Debrecen, maj.	Titus		R 552, 71v-72v

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
287	03.20. P	Debrecen, maj.	Titus		R 552, 73r-75v
288	03.22. V (év nélkül!)	Debrecen, maj.	HK 33-34	Dom. 13.	Kt. 261, 98-100
289	03.26. Cs	Debrecen, maj.	Titus		R 552, 76r-77v
290	04.06. H	Debrecen, min	Fil exeg.		R 552, 78r-79v
291	04.09. Cs	Debrecen, maj.			R 552, 79v-81r
292	04.14. V	Debrecen, maj.		HB. (vitéz Tarczali Mihály)	Kt. 264, 425-428
293	04.20. H	Debrecen, maj.	Zsid 1,3		Kt. 261, 11-14
294	04.22. Sze	Debrecen, maj.		inter infirmitatis	Kt. 264, 332-335
295	04.23. Cs	Debrecen, maj.	Zsid 1,3		Kt. 261, 15-19
296	05.14. Cs	Debrecen, min.	Zsid 1,11-12		Kt. 261, 20-25
297	05.17. V	Debrecen, min.	HK 49-50	Dom. 18.	Kt. 261, 101-104
298	05.25. H	Debrecen, maj.	Zsid 2,1		Kt. 261, 27-30
299	05.28. Cs	Debrecen, maj.	Zsid 2,2		Kt. 261, 31-35
300	06.15. H	Debrecen, min.	Zsid 2,7	Dixi, quàm gravisse ad guttur(alem) informatus	Kt. 261, 35-38
301	06.18. Cs	Debrecen, min.	Zsid 2,8	Dixi inter infirmitatis	Kt. 261, 39-41
302	06.18. Cs	Debrecen, min.	Zsid 2,8-18	Dixi una cu(m) p(er)cedentib(us) in Compendio infirmitatus Branchódés	Kt. 261, 42-45

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
303	06.29. H	Debrecen, maj.	Zsid 2,11-13		Kt. 261, 45-47
304	07.02. Cs	Debrecen, maj.	Zsid 2,11-13	impedient. infirmitatis	Kt. 261, 45-47
305	07.09. Cs de	Debrecen			R 552, 119v-122v
306	07.09. Cs du	Debrecen			R 552, 119v-122v
307	07.22. Sze	Debrecen, min.	Jer 4,19-26	Sermo 30., infirmat(us) (branchódás)	Kt. 263, 310-312
308	07.23. Cs	Debrecen, min.	Zsid 3,1-2		Kt. 261, 48-52
309	07.26. V	Debrecen, min.	HK 65-68	Dom. 25.	Kt. 261, 105-106
310	08.02. V	Debrecen, maj.	Zsid 3,4-5		Kt. 261, 53-56
311	08.06. Cs (6. Sextilis)	Debrecen, maj.	Zsid 3,6		Kt. 261, 56-58
312	08.23. V	Debrecen, min.	Lk 3,7	Examen ad conscientiam	Kt. 264, 336-338
313	08.24. H	Debrecen, min.	Zsid 3,15-16		Kt. 261, 59-61
314	08.26. Sze	Debrecen, min.		Examen ad conscientiam	Kt. 264, 342-345
315	08.27. Cs	Debrecen, min.	Zsid 3,17-19		Kt. 261, 62-65
316	08.28. P	Debrecen, min.		Examen ad conscientiam	Kt. 264, 338-341
317	08.30. V	Debrecen, min.	HK 80-82	Dom. 30.	Kt. 261, 107-109
318	09.07. H	Debrecen, maj.	Zsid 4,3		Kt. 261, 66-70
319	09.10. Cs	Debrecen, maj.	Zsid 4,4		Kt. 261, 71-74

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
320	10.01. Cs	Debrecen, min.	Zsid 4,11		Kt. 261, 75-78
321	10.04. V	Debrecen, min.	HK 94-95	Dom. 34.	Kt. 261, 111-113
322	10.11. V	Debrecen, maj.			Kt. 264, 355-358
323	10.12. H	Debrecen, maj.	Zsid 4,14		Kt. 261, 79-82
324	10.15. Cs	Debrecen, maj.	Zsid 4,15- 16		Kt. 261, 83-86
	1706 (3)				
325	11.21. V	T. Lisz- censi			Kt. 264, 346-350
326	12.12. V	Liszcae			Kt. 264, 359-364
327	12.25. Szo	T. Lisz- censi	Lk 1,70		Kt. 264, 365-367
	1707 (9)				
328	01.02. V	T. Lisz- censi	Zsolt 90,13- 15	Újév	Kt. 264, 368-371
329	03.27. V	Liszcae	Jn 21,15-19	Sermo 29.	Kt. 263, 304-309, 313-314
330	04.03. V	Liszcae			Kt. 264, 372-374
331	04.07. Cs	Liszcae	Gen 49,11	Dom. Palmarum	Kt. 264, 375-377
332	05.08. V	T. Lisz- censi			Kt. 264, 378-382
333	12.04. V	T. Lisz- censi	Lk 1,34	Advent 2. vasárnapja	Kt. 264, 383-387
334	12.11. V	T. Lisz- censi	Lk 1,35		Kt. 264, 387-390
335	12.18. V		Bír 13,8	Advent	Kt. 264, 323-325

Nr.	Dátum	hely	igehely	egyéb érdekesség	leltári helye
336	12.27. K	T. Liszcensi	Zsolt 72,6-7		Kt. 264, 391-395
	1708 (6)				
337	01.22. V	-			Kt. 264, 396-398
338	02.19. V	-			Kt. 264, 399-402
339	03.18. V	T. Liszcensi			Kt. 264, 403-406
340	05.20. V Die sexto nonarum Maji	Sárospatak	2Kir 20,1-3	HB. id. Csécsi János felett Ifj. Csécsi János kézírásával	Kt 205/6, 6 lap
341	05.29. K	T. Liszcensi		Szt. Lélek kitöltetése	Kt. 264, 407-410
342	09.02. V	Liszcae		infirmatus	Kt. 264, 411-412
	1709 (4)				
343	01.20. V	O. Liszcae			Kt. 264, 309-312
344	01.27. V	Liszcae			Kt. 264, 313-316
345	02.10. V	T. Liszcensi	Zsolt 37,25	Puer fui	Kt. 264, 413-418
346	04.07. V	Liszcae	Jn 20,24-29	Sermo 28.	Kt. 263, 300-304

Sieben Köpffe Martini Luthers
 Vom hochwürdigen Sacrament des Altars / Durch
 Doctor Jo. Cochleus.

16. századi német szatirikus rajz Luther ellen.

*Bolvári-Takács
Gábor*

ADATOK A PATAKI DIÁKOK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE DEBRECENI FIÓK- EGYESÜLETÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ (1930–1944)

I. A PATAKI ÖREGDIÁK-MOZGALOM KIBONTAKOZÁSA ÉS FEJLŐDÉSE

Az öregdiák-mozgalom az iskola társadalmi hatásmechanizmusának egyik fokmérője. Az oktatás és nevelés terén elért eredmények egy tanintézet számára ugyanis nem csak a végzett tanulók egyéni sorsának jobb vagy rosszabb alakulásában tükröződnek. Fontos mutató, s egyben visszacsatolást jelentő kapocs az egykori növendékek összetartó erejét bizonyító önszerveződés, az egymást váltó nemzedékek évtizedes távlatokban fennmaradó barátsága. Az erős öregdiákbazis befolyásolja az anyaintézmény társadalmi elfogadottságát, rangját, erősíti hírnevét. Az öregdiák-mozgalom nem csupán komoly kulturális értékmentő és -teremtő missziót teljesít, de jelentősen hozzájárul a civil társadalom alapértékeinek képviseléséhez is.¹

A mai értelemben vett öregdiák-mozgalomról Magyarországon csupán a 19. század végétől beszélhetünk. Ahhoz ugyanis, hogy a végzettek az iskolájukkal fenntartott egyéni kapcsolatok helyett felismerjék a közös fellépésben rejlő előnyöket, több olyan tényező együttes fennállására volt szükség, amelyek csak a polgári fejlődés meghatározott fokának elérésével jelentek meg.² A hagyomány szerint 1531-ben alapított Sárospataki Református Kollégium számára azonban fennállásának első három és fél évszázadában sem volt ismeretlen, hogy a végzett növendékek visszatérnek, és támogatják iskolájukat.³

¹ Vö: KOVÁTS Dániel: Gondolatok a régi diák hagyományok kutatásáról, in SZEKERES Melinda (szerk.): *Ifjúság Hajdú-Biharban III. Debrecen*, 1984; HEGYI József: A pataki öregdiákok barátsága, in DOBAY Béla (szerk.): *A sárospataki Rákóczi Gimnázium jubileumi évkönyve*, Sárospatak, 1981.

² Vö: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Módszertani szempontok a pataki öregdiák-mozgalom történetének kutatásához, in KÖDÖBÖCZ József (szerk.): *Comenius és a hazai művelődés*, Bibliotheca Comeniana IX. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2002.

³ Erről történeti összefüggéseiben lásd: DIENES Dénes–UGRAI János: *A Sárospataki Református*

Jelenlegi ismereteink szerint az első sárospataki öregdiák baráti társaság a kiegyezés után öt évvel kezdte meg a működését Budán. A „Sárospataki Kör” alapszabálya és a belügyminisztériumnak címzett, 1872. február 11.-ei keltezésű nyilvántartásba vételi kérelme a Magyar Országos Levéltárban fennmaradt.⁴

A pataki öregdiákok következő jelentős kezdeményezése a Sárospatakot Oltalmazó Liga megalakulása volt. A mozgalom 1916. április 30.-án a pataki községházán bontott zászlót, az alakuló közgyűlés május 28-án zajlott le Budapesten. A belügyminisztérium azonban nem hagyta jóvá a benyújtott alapszabályokat, mert a háború miatt csak hadi jótékonyági célokkal lehetett egyesületet szervezni.⁵

Finkey Ferenc volt sárospataki, majd pozsonyi jogakadémiai tanár 1916. június 23.-án tette közzé *Felhívás a volt pataki diákokhoz* című röpiratát, amelyben kérte, hogy a pataki diákok erkölcsileg és anyagilag támogassák a Sárospataki Református Főiskolát. Javasolta a Pataki Diákok Szövetsége megalakítását a Sárospatakot Oltalmazó Liga keretén belül.⁶ Finkey tervéhez többen csatlakoztak és a Pataki Diákok Országos Szövetsége megalakítását célzó értekezletét 1917. május 5.-én meg is tartották. Az alakuló közgyűlésre 1917. szeptember 23.-án került sor Budapesten. Valószínűsíthető, hogy a Szövetség hivatalos nyilvántartásba vételére – a Ligához hasonlóan – a fennálló egyesületalakítási tilalom, illetve a fokozódó háborús viszonyok miatt nem került sor.⁷

A pataki öregdiák-mozgalom következő eseménye a Pataki Diákok Szövetsége (PDSZ) 1921. március 12-én, Budapesten történt megalakulása volt. A döntést, Panka Károly országgyűlési könyvtárigazgató kezdeményezésére, 25 volt pataki diák hozta meg. A társaság alapszabály nélkül, baráti kör jelleggel jött létre, formális székhelyül az Országház szolgált. Évente több alkalommal társasvacsorát rendeztek, 1929-ig összesen harminc alkalommal, amelyeken mindig elhangzott valamilyen pataki vonatkozású előadás, amelyek később nyomtatásban is megjelentek. A csoport adományokat gyűjtött, iskolai ösztöndíjakat alapított, 1927-ben Panka Károly és Ko-

Kollégium története, Sárospatak, Hernád Kiadó, 2013. A jelen tanulmányban szereplő, öregdiák-mozgalommal kapcsolatos adatok lelőhelye (a továbbiakban külön hivatkozás nélkül is): BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: *A sárospataki öregdiák mozgalom 19–21. századi kronológiája*, *Intézménytörténet és közművelődési dimenziók* (elektronikus adattár, 2011): <http://patakidiak.hu/patakidiak/oldal/a-sarospataki-oregdiak-mozgalom-19-21-szazadi-kronologiaja>; továbbá: http://www.zemplenimuzsa.hu/oreg_diak_krono.htm.

⁴ A dokumentumokat közzétettem: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Sárospataki baráti kör Budán, 1872-ben, *Egyháztörténeti Szemle*, 6. évf., 2005/2, 143–146.

⁵ Vö: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Adatok a pataki öregdiák-mozgalom történetéhez, in KOVÁTS Dániel (szerk.): *Comenius és Kazinczy szellemében*, Bibliotheca Comeniana XIV., Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2009, 203–208.

⁶ Finkey röpirata önálló füzetben, továbbá a *Sárospataki Hírlap* I. évf. 1. számában jelent meg. A dokumentumot közzétettem: FINKEY Ferenc: *Felhívás a volt pataki diákokhoz*, 1916. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor, *Zempléni Múza*, III. évf. 4. szám, 2003. november, 63–70.

⁷ Az alapszabály-tervezetet közzétettem: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Kísérlet pataki diákszövetség létrehozására, 1917, *Zempléni Múza*, XIV. évf., 2014/2, 26–36.

máromi János szerkesztésében kiadták *A pataki diákvilág anekdotakincse* I. kötetét.⁸

A mozgalom legmagasabb szintű szerveződési formáját a Pataki Diákok Országos Szövetsége (PADOSZ) működésének időszaka jelentette. A szövetség alapszabállyal rendelkező, kulturális és érdekképviseleti fórumként 1928. október 6.-án jött létre Sárospatakon.⁹ Elnökévé Kazinczy Gábor ny. kúriai bírót, Kazinczy Ferenc dédunokáját választották meg, aki magánvagyonából is jelentősen támogatta a célok megvalósítását. Az 1920–30-as években a PDSZ, a PADOSZ és későbbi fiókegyesületei komoly anyagi erőforrásgyűjtő munkát végeztek, amelynek következtében a két világháború között Sárospatakon, illetve a Kollégiumban szobrok, emléktáblák létesültek, kiadványok jelentek meg, ösztöndíjas diákok tanulhattak. Mindez 1931-ben tetőzött, a Kollégium fennállásának negyszáz éves évfordulójára szervezett ünnepségeken. A szövetség élen járt az öregdiákok politikai érdekérvényesítő képességének kiaknázásában: a kollégiummal és az egyházkerülettel közös lobbizások jelentősen hozzájárultak az iskola harmincas évekbeli fellendüléséhez, az intézmény pedig számos épülettel és más beruházással gazdagodott (a Tanítóképző visszavétele, az Angol és a Humán Internátus felépítése stb.). A PADOSZ ténylegesen 1943-ig működött, de tevékenységének fénykora a harmincas évek közepén lezárult.¹⁰

A PADOSZ vidéki fiókegyesületei másfél éven belül színre léptek. Elsőként a budapesti PDSZ alakult át az országos szövetség Budapesti Egyesületévé (1929. november 8.), és maradt továbbra is a legaktívabb szervezet. Ezt követték az újonnan létrejövő debreceni (1930. február 3.), miskolci (1930. június 19.) és nyíregyházi (1930. június 14.) fiókegyesületek. Jelen közleményünkben levéltári dokumentumok alapján kíséreljük meg áttekinteni a PADOSZ Debreceni Egyesületének működését.¹¹

II. A PADOSZ DEBRECENI EGYESÜLETÉNEK MEGALKULÁSA ÉS ÖSSZETÉTELE

A debreceni fiók motorja, lelke Harsányi Gusztáv ny. kúriai bíró volt. Egyike azoknak, akik az országos szövetség megalakítását szorgalmazták. 1928 elején ő kérte Rácz Lajos professzort, hogy a főiskola tanári kara készítse elő egy országos pataki diákszövetség létrehozását. Ennek nyomán Elekes Imre igazgató a tanári karból bizottságot állított fel, és érintkezésbe lépett Panka Károllyal. 1928. április 30.-án Rácz Lajos kérésére Trócsányi József professzor megkapta a Debreceni Református Kollégiumi

⁸ Vö: PANKA Károly (szerk.): *Jelentés a Pataki Diákok Országos Szövetsége Budapesti Egyesületének működéséről, 1921–1933*, PADOSZ BE, Budapest, 1933.

⁹ Az alapszabályt közzétettem: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: A Pataki Diákok Országos Szövetségének megalakulása, 1928, in BARÁTH Béla Levente (szerk.): *Hittel és humorral, Tanulmánykötet a 60 éves Hörcsik Richárd születésnapjára*, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2015, 115–130. Lásd még: *Emléklapok 1928. okt. 6.-ról, A hősi halált halt sárospataki diákok második emléktáblájának leleplezési ünnepélyéről és a Pataki Diákok Országos Szövetségének megalakulásáról*. Összeállította: Novák Sándor. Kiadja a Pataki Diákok Országos Szövetsége, 1928.

¹⁰ Vö: BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor: Tények és tendenciák a pataki öregdiák-mozgalom történetében, in SZABÓ Csaba (szerk.): *Sárospataki Református Kollégium Alapítvány 1989–2009*, Jubileumi kiadvány, Sárospatak, 2009, 11–16.

¹¹ A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban fellelhető, összesen 42 db dokumentum jelzete: X.301.288. A fond címe: Pataki Diákok Országos Szövetsége 1930–1944.

Diákszövetség (DRKSZ) alapszabályát, amely mintaként szolgál a PADOSZ alapszabályához. A DRKSZ 1928. május 6.-án alakult meg, s később rendszeres kapcsolatot ápol a PADOSZ-szal, főleg Gulyás József pataki tanár, a DRKSZ választmányi tagja, illetve a Debrecenben élő Kazinczy Gábor, a PADOSZ elnöke révén.

A budapesti fiókegyesület létrejöttét követően, 1930. január 7-én Harsányi Gusztáv bejelentette a debreceni polgármesternek a PADOSZ Debreceni Egyesülete mint hazafias és közművelődési szervezet alakuló közgyűlésének megtartását. Január 11-én a polgármester 8060/718/1930. ügyszámon hozzájárult a szervezéséhez. Ennek alapján a PADOSZ debreceni fiókegyesülete 1930. február 3.-án, az Angol Királynő Szállodában, 16 fő jelenlétével alakuló közgyűlést tartott. Jelen voltak: Kazinczy Gábor ny. kúriai bíró, a PADOSZ elnöke; Harsányi Gusztáv ny. kúriai bíró; Dóczy Imre ref. gimnáziumi felügyelő; Dr. Perjéssy Mihály kir. ítélőtáblai tanácselnök; Dr. Várady Sándor kir. ítélőtáblai tanácselnök; Pavletits Béla ny. kúriai bíró; Dr. Mitrovics Gyula egyetemi tanár; Dr. Nagy Endre postafőigazgató; Szabó Lajos ny. ref. esperes; Sulyok József m. kir. dohánygyári igazgató; Dr. Fekesházy Endre postatanácsos; Stépán László postatanácsos; Kormány Béla postatanácsos; Plachy Károly postatitkár; Dr. Papp Ferenc tanítóképző int. igazgató; Kurdy Sándor városi gazdasági iskolai igazgató. Ugyanakkor a polgármesterhez utóbb beadott jegyzőkönyvhöz csatolt tagnévsorban további 23 aláírás szerepel, így a fentiekén kívül: Szépváry (?) Zoltán kir. ítélőtáblai elnök; Abaházy (?) József kir. ítélőtáblai bíró; ... Béla kir. ítélőtáblai bíró; Seress Barna kir. ítélőtáblai bíró; Szép László kir. ítélőtáblai bíró; Spitkó Ferenc kir. ítélőtáblai bíró; Szűk Ödön postaigazgató; Szitha Gyula posta főtiszt; Bényey Gyula ny. törvényszéki tanácselnök; Dr. Debreczeny Barna ügyvéd; Dr. Kallós Pál orvos; Fekete Lajos ny. MÁV felügyelő; Dr. Adonyi Dénes ügyvéd; Dr. Tervei Tamás ügyvéd; Dr. Gulyás István ipariskolai igazgató; Siposs Imre ref. lelkész; Dr. Fejér Ferenc ügyvéd; Koncz Sándor dohánybevéltő főfelügyelő; Dr. Szabó László siketnéma intézeti tanár; Szabó József ref. lelkész; Dienes János Dóczy-intézeti tanár; Pataky Lajos MÁV főmozdonyvezető; Illés István ny. állampénztári főtanácsos.

Az alakuló közgyűlés napirendje a következőképpen alakult. Először Kazinczy Gábor köszöntője hangzott el, majd Harsányi Gusztáv mint a fiókegyesület megalakulását előkészítő bizottság elnöke indítványozta a megalakulást. A jelenlevők ezt elfogadva határoztak a tisztikar megválasztásáról, az alábbiak szerint: elnök: Harsányi Gusztáv; alelnök: Perjéssy Mihály; titkár: Fekesházy Endre; pénztárnok: Papp Ferenc; ellenőr: Kormány Béla; választmányi tagok: Kallós Pál, Pavletits Béla, Szabó Lajos, Szűk Ödön, Tervei Tamás, Várady Sándor; számvizsgáló bizottság: Kurdy Sándor, Plachy Károly, Szitha Gyula. Elhatározták továbbá, hogy belépésre való felhívást tesznek közzé a volt pataki diákoknak, s az egyesületi összejöveteleket minden második hónap második szerdáján tartják az Angol Királynő Szálloda Zöld termében.

1930. március 5.-én a debreceni polgármester 6547/1930.Eln. sz. felhívása alapján Harsányi Gusztáv benyújtotta az egyesület tagnévsorát 26 aláírással, valamint a tisztségviselők névsorát. Március 20.-án a polgármester 8060/1930.Eln. sz. felhívása

alapján ismételten benyújtotta ugyanezeket, egyben kérte a fiókegyesület megalakulásának tudomásul vételét, valamint bejelentette a legközelebbi összejövetelt.

Március 26-án a polgármester kérte a rendőrségtől a fiókegyesület tisztikarának „politikai és erkölcsi ellenőrzését”. Április 8-án a debreceni rendőrkapitány jelezte a polgármesternek, hogy nincs kifogása az egyesület megalakulása ellen, majd április 28-án a debreceni rendőrparancsnok – az erre irányuló, április 9-én kelt nyomozati jelentés alapján – igazolta, hogy a tisztikarba megválasztott személyek politikai és erkölcsi kifogás alá nem esnek („forradalom, kommunista mozgalom, oláh megszállás”). Mindezek után, 1930. április 30.-án Debrecen város polgármestere az 1922. évi 44126/VII.a. B.M. rendelet alapján az 10128/30. ikt. számon nyilvántartásba vette a PADOSZ Debreceni Egyesületét.

Az alakuló közgyűlési névsorból látható, hogy az öregdiák-mozgalom szociológiai jellemzőit alapvetően meghatározta a pataki iskolából kibocsátott diákok összetétele. A két világháború között a jogászok és a teológusok domináltak. Az iskola regionális kisugárzása egyértelműen megmutatkozott a vidéki baráti körök tagsági összetételében is. A debreceni fiókegyesületben az alapító tagok között igazságszolgáltatási vezetőket (bírókat, ügyvédeket), egyházi vezetőket, egyetemi és más oktatási intézményi vezetőket, tanárokat, továbbá orvosokat, postai és vasúti tisztviselőket, gazdasági vezetőket találunk – kis túlzással összejött a város értelmiségi elitje. Hasonló volt a helyzet Miskolcon és Nyíregyházán is. Itt például a fiókegyesületek elnökei – pataki öregdiákként – a megyei főispánok lettek.

III. A PADOSZ DEBRECENI EGYESÜLETÉNEK MŰKÖDÉSE

A levéltári iratok lényegében a hatóságokkal folytatott levelezésben merülnek ki, így az alábbiakban a fiókegyesület működésének adminisztratív vonatkozásairól teszünk közzé adatokat. A tartalmi tevékenységről kevesebb szó esik, mégsem érezzük indokolatlannak az áttekintést, hiszen a két világháború közötti társadalmi-politikai viszonyokat, a rendészeti és állambiztonsági megfontolásokat jól szemléltetik a civil szervezetek számára előírt adatszolgáltatási és más hatósági események.

Az egyesület a megalakulás utáni első összejövetelét még a nyilvántartásba vétel előtt, 1930. április 9.-én tartotta. Június 14.-én a taglétszám 48 fő, a belépni szándékozók száma 25 fő volt. Az augusztus 1.-jén Budapesten megjelent *Vén Diákok Lapja* I. évf. 2. számában Harsányi Gusztáv beszámolt a PADOSZ Debreceni Egyesületéről. A következő összejövetelt szeptember 10.-én tartották.

Az 1931-es évből levéltári irat nem maradt fenn, ennek oka nyilván az, hogy ez az esztendő a Sárospataki Református Kollégium alapításának 400. évfordulója jegyében telt el, így a debreceni egyesület vezetői és tagjai elsősorban az ezzel összefüggő fővárosi és pataki eseményeken, rendezvényeken vettek részt.¹²

Az 1932. február 19.-én kelt, a debreceni fiókegyesület pénzügyi vizsgálatáról szóló városi számvevőszégi jelentés rögzítette, hogy 1931-ben a fióknak saját bevétele

¹² Vö: ELEKES Imre (szerk.): *Emlékkönyv a Sárospataki Ref. Főiskola fennállásának négyszázados ünnepéről 1931. szept. 30. és okt. 1., Sárospatak, 1932.*

és kiadása nem volt. A debreceni polgármesteri hivatal megállapította, hogy az egyesület pénzkezelése szabálytalan, mert nem tartják nyilván saját bevételeiket. Harsányi Gusztáv március 10-én bejelentette, hogy a fiók 50 tagú, ebből 10-12 tag aktív, majd március 11-én arról írt, hogy a tagdíjak közvetlenül a PADOSZ-nak folynak be, az összejöveleteket a tagok saját zsebükre rendezik. Erre válaszul május 9.-én a debreceni számvevőszék Kazinczy Gábor PADOSZ elnöknek írott, 9612/1932. Eln. sz. levelében kifogásolta, hogy a debreceni egyesület tagdíjai oda folynak be, így nincs pénzügyi feyelem, mert az alapszabály szerint a tagdíjak fele a fiókot illetné. A hatósági ügyektől függetlenül a debreceni fiókegyesület 1932. április 13.-án társas összejövetelt tartott, majd május 23-án adománygyűjtő felhívást bocsátott ki.

1933. július 3.-án a tisztikar a következő személyekből állt: elnök: Harsányi Gusztáv; alelnök: Perjéssy Mihály; titkár: Fekesházy Endre; pénztárnok: Stepán László; ellenőr: Kormány Béla; választmányi tagok: Kallós Pál, Pavletits Béla, Szabó Lajos, Szűk Ödön, Tervev Tamás, Várady Sándor; számvizsgáló bizottság: Kurdy Sándor, Plachy Károly, Szitha Gyula.

1933. július 4.-én közigazgatási és számvevőszéki ellenőrzés zajlott a debreceni fiókegyesületnél. A jegyzőkönyv szerint a pénzkezelést rendben találták, a taglétszám 51 fő. 1932-ben az egyesület bevétele 270 P, kiadása 261,84 P volt, ebből 259,26 P a PADOSZ-nak befizetve. A tagok évi 4 P tagdíja ugyanis a központba volt befizetendő.

A tisztikar összetétele 1936. június 9.-én: elnök: Harsányi Gusztáv; alelnök: Várady Sándor; titkár és pénztárnok: Fekesházy Endre; ellenőr: Kormány Béla; választmányi tagok: Kallós Pál, Pavletits Béla, Szabó Lajos, Szűk Ödön.

1938 februárjában ismét közigazgatási és számvevőszéki vizsgálat zajlott a debreceni fiókegyesületnél. A jegyzőkönyv szerint a taglétszám 75 fő, ebből 5 alapító és 70 rendes tag. Tagdíjfizetés van, de egyesületi élet, pénzkezelés, iratkezelés nincs.

1938. április 2.-án a belügyminiszter aláírta az egyesületek fokozottabb felügyeletéről és ellenőrzéséről szóló 1938. évi 181.000/1937.B.M. sz. körrendeletet (kihirdették április 30.-án, hatályos május 8-tól). Ez szigorította a jóváhagyás feltételeit (csatolni kellett az egyesületek vezetőségeinek névsorát, benne részletes személyes jellegű adatokkal: névváltoztatás, vallás stb.). A működő egyesületek harminc napon belül kötelesek voltak benyújtani a rendőrséghez a minden működési körülményükre vonatkozó részletes adatszolgáltatást, és a továbbiakban ezt évente folyamatosan biztosítani. Ha az egyesület egy éven át nem működik, fel kellett oszlatni. Ugyanezen a napon kezdték az újabb egyesületek alakításának korlátozásáról és a felesleges egyesületek megszüntetéséről szóló 1938. évi 181.001/1937.B.M. sz. körrendeletet, amelynek alapján az illetékes törvényhatóság köteles volt előterjesztést tenni a belügyminiszternek a nem működő egyesületek megszüntetéséről. A Pataki Diákok Országos Szövetsége lényegében vegetáló debreceni, miskolci és nyíregyházi fiókegyesületeit e rendeletek alapján immár komolyan fenyegette a feloszlás veszélye.

1938. április 15.-én a debreceni egyesület összejövetelén mindössze három fő jelent meg a 43 tagból. A fenti rendeletek nyomán az 1938. április 30.-án kelt, 19981/1938.Eln. számú I. fokú közigazgatási határozat arról rendelkezett, hogy a

debreceni fiókegyesület nem működik (pénzkezelés, egyesületi élet, tisztikar nincs), ezért a polgármester feloszlatast fog kérni a belügyminisztertől, de előbb bevárják a PADOSZ nyilatkozatát. Május 9.-ei levelében Harsányi Gusztáv azt kérte a polgármestertől, hogy az egyesület feloszlatast halassza el, mert a céljaik nemesek, és a hiányosságokat pótolni fogják. Május 17.-én a polgármester 25312/1938.Eln. számon határozott arról, hogy a feloszlatast elhalasztja, és május 27.-én levélben kérte a belügyminisztertől, hogy fogadják el Harsányi Gusztáv indoklását, és a debreceni egyesület megszüntetését halasszák el. Közben az egyesület május 19.-ei összejövetelen négy fő jelent meg. Május 28.-án Harsányi Gusztáv a polgármesternek írott levelében megint kérte a feloszlatast elhalasztását, mert „a nagy esőzések miatt” volt határozatképtelen a közgyűlés. Azonban a június 15.-ei összejövetelen ismét csupán négy fő jelent meg a 43-ból. Június 17.-én Harsányi újabb kérelmet írt – hivatkozva a polgármester 25312/1938.Eln. számú határozatára – a feloszlatast elhalasztásáról, mert „a nyári üdülések miatt” volt határozatképtelen a közgyűlés. Végül 1938. július 2-án a belügyminiszter jóváhagyta polgármester kérését a debreceni fiókegyesület feloszlatastának elhalasztásáról, de fokozott pénzügyi ellenőrzést írt elő, azzal, hogy a következő alapszabálysértést megtorolja. Az augusztus 19.-ei, 170.656/1938.VII.a. számú BM-leirat pedig felszólította az egyesületet, hogy tartsa be az ügykezelési szabályokat.

1938. szeptember 28.-án újfent eredménytelen volt a debreceniek közgyűlése, ismét mindössze négy fő volt jelen a 42 tagból. Október 3-án Harsányi Gusztáv – hivatkozva a polgármester 38004/1938.Eln. sz. határozatára – újabb levelet ír a polgármesternek, bejelentve, hogy a PADOSZ Debreceni Egyesülete „várakozási állásban van”. November 14.-én ugyancsak eredménytelen az összehívás. Végül december 13-án, a hatodik invitálásra megtarthatták a közgyűlést az Angol Királynő Szállodában. Jelen volt hét tag, valamint Kazinczy Gábor PADOSZ-elnök és három vendég. A tisztikar újraválasztása után az új vezetőség: elnök: Harsányi Gusztáv; alelnök: Váradny Sándor; ügyvezető elnök: Hegyaljai Kiss Géza; titkár: Siposs Imre; pénztárnok: Fekesházy Endre; választmányi tagok: Kallós Pál, Mitrovics Gyula, Pavletits Béla, Szabó Lajos, Szűk Ödön; számvizsgáló bizottság: Eördög László, Harsányi Béla, Kurdy Sándor, Plachy Károly. Ezt követően Hegyaljai tartott előadást Komáromi Jánosról.

Az ügyvezető elnöki tisztséget minden bizonnyal az idős Harsányi tehermentesítésére létesítették, s a poszt betöltője, Hegyaljai Kiss Géza református lelkész is csak ebben az évben érkezett a városba: azelőtt Böcsön szolgált.

1938. december 14.-én Harsányi megküldte a közgyűlési határozatokat a polgármesternek, aki 1939. január 13.-án, 2359/1939. Eln. számon nyilvántartásba vette a fiókegyesület új tisztikarát, és kérte a részletes adatszolgáltatást (az ún. „zsídótörvények” által előírt igazolási eljárás keretében). Január 19.-én Harsányi betérjesztette az egyesület tisztikarának részletes, a szülőkre is kiterjedő személyi adatait. Az egyesület az utolsó, dokumentált téli összejövetelét 1939. január–február folyamán tartotta meg.

IV. A PADOSZ DEBRECENI EGYESÜLETÉNEK MEGSZŰNÉSE

A második világháború alatt életbe lépő rendszabályok a társasági, egyesületi életet erősen korlátozták. Nem meglepő tehát, hogy a hatósági levelezésben ebből az időszakból már csak a debreceni fiókegyesület megszűnéséhez vezető út dokumentációja maradt fenn, bizonyítva, hogy a közigazgatási gépezet mindenkor – tehát a háború alatt is – olajozottan működött.

1943. június 8-án a debreceni polgármester a 181.000/1937. BM. rendelet alapján ismét adatokat kért a fiókegyesületről. Erre válaszolva augusztus 30-án Hegyaljai Kiss Géza ügyvezető elnök javasolta polgármesternek a PADOSZ Debreceni Egyesülete megszűnésének megállapítását, mert „Kazinczy Gábor országos elnök és Harsányi Gusztáv debreceni elnök egyaránt elhunytak, s az egyesület nem működik”. Október 8-án a polgármester határozatot hozott arról, hogy kéri a belügyminisztertől a megszüntetést. December 29-én a belügyminiszter 216.564/1943.VII.b. számon feloszlatta a Pataki Diákok Országos Szövetsége Debreceni Egyesületét, a határozatot Páskándy miniszteri tanácsos szignálta. Indoklás: több év óta nincs alapszabályszerű működés, szüneteltetést nem kért, vagyona, vezetősége és tagjai nincsenek. Ennek alapján 1944. január 24-én a debreceni polgármester törölte az egyesületet a nyilvántartásból, egyben 2956/1944.I. számon elrendelte vagyonának megállapítását és zár alá vételét. Március 3-án lezárult a közigazgatási hatósági vizsgálat arról, hogy az egyesületnek nincs vagyona. Végül március 21-én a polgármester a 10705/1944.I. sz. határozatában tudomásul vette, hogy az egyesületnek vagyona nem maradt, s az egyesületi iratokat Harsányi Gusztáv családja őrzi. A közigazgatás automatizmusaira jellemző módon 1944. június 8-án a debreceni polgármester még határozatot küldött Hegyaljai Kiss Gézának, amelyben rögzítette, hogy a PADOSZ Debreceni Egyesülete 1943-ban nem szolgáltatott adatot.

Sárospatakon a PADOSZ ügyvezető elnöke, Trócsányi József, 1944. július 20-án tette az utolsó bejegyzést a Pataki Diákok Országos Szövetsége postakönyvébe. A debreceni fiókegyesület tehát az anyaszervezettel egyidejűleg szenderült álomba.

Sándor Endre

A TEMETÉSI PRÉDIKÁCIÓKRÓL: CSIKESZ SÁNDOR ÉS DARÁNYI LAJOS IGEHIRDETÉSEI TÜKRÉBEN

Láng István írta: „Bátor legyen, ki koporsó mellé áll. Mondania kell valamit. Mindennek vége, nincs tovább semmi!” Vagy hirdetni mást: „Bízzatok emberek, van örökkévalóság.” Szólni azért merünk – és azért kell –, mert azt mondhatjuk: „Bízzatok emberek, van örökkévalóság” – írja Gyűrű Géza.¹

Ezért is lelkipásztori és igehirdetői szolgálatunk egyik legnehezebb területe a temetési igehirdetés, s ennek okait Fekete Károly professzor foglalja össze a legtömörebben: „A szituációk sokfélesége, a liturgiai szolgálat félelmetes nyitottsága környezete felé, a hallgatók sokszor kiflicamodott váradalmi, a halál kemény tényével szembeni tehetetlenségünk, az örökélet reménységében való szegénységünk és még sok, fel nem sorolt nyomorúság miatt van ez...” Ezeket a sorokat Költő Gyula kötete elé írta, majd így fejezi be: „Ezekben az igehirdetéseken benne van az Ige igazsága előtti meghajlás és a gyászoló ember felé való odahajlás.”²

Darányi Lajos³ szerint „[a]z igehirdetés területén a temetési prédikációkban találkozunk magyar református népünknel legjobban elromlott igénnyel és ízléssel. Ennek első oka az a pogányság, ami belőlünk a halottnál, a koporsónál és sírnál ütközik ki legőszintebben és legőszöntősebben. Másol is megvan, de keresztyén szín alatt. Nem mélyen, de elfedve. A másik ok pedig az, hogy a nem evangéliumi temetéseken pedig meg sem kísérlük ennek az igénynek a megtörését, hanem kiszolgálják... Az az igény, ami népünkben van

¹ GYÜRŰ Géza: *Istennek halunk meg*, Budapest, (Ecclesia), 1987, 5.

² DR. FEKETE Károly: *Előszó* in: Dr. KÖLTŐ Gyula: *Istenadta beszédek egymás vigasztalására (Temetési igehirdetések)*, Debrecen, 1993, 5.

³ DARÁNYI Lajos: *A temetési prédikáció, Sárospataki Igehirdető*, 1946, 6–7. sz., 5. Tiszáninneni Református Tudományos Gyűjtemények Kézirattára, Kt. D. 7536/9.

a temetési prédikációkkal szemben, így sorolható fel: Legyen a temetési prédikáció: **1. búcsúztató, 2. életrajz, 3. jellemrajz.**”

Ezeket az igényeket – többé-kevésbé – mindnyájan kiszolgáljuk... Hisz’ a temetési prédikáció a legszemélyesebb igehirdetés, tehát ott helye van a búcsú érzésének is, ott a földön befejezett élet kíván vagy hoz „igazságot”, és annak az életnek a legkifejezőbb, legjobban fénylő vagy árnyékként sötétlő vonása – bibliai gyökérre visszavivé – nem hallgatható el. Így *a temetési prédikáció alapigéje meghatározzatik a meghalt élete által, de ennek a már meghatározott Igének a magyarázása és hirdetése...* Mindazt, ami az igényekben nyersen, ösztönösen jelentkezik: megtisztítja, megszenteli, evangéliumi tartalommal tölti meg. És úgy felel az igényekre, úgy érvényesíti, úgy elégíti ki.

Nagyon kell ismerni az embereket, és nagyon kell ismerni az Írást. Szeretni kell az embereket, és szeretni kell Krisztust. Aki azért halt meg, hogy a kárhozatra méltó ember üdvözlhesen. *Szíve legyen az igehirdetőnek az emberek felé, és lelke a Szentháromság Isten Lelke felé.* Akkor megtalálja mindig azt, amit mondjon, valamint azt, hogyan mondja.

A temetési prédikáció az a legnagyobb háló, ami egy református lelkipásztor kezébe kerül. Temetéseken ott vannak a templomba nem járók is, ott vannak a más vallásúak is. Élni kell az alkalommal.”

Ugyancsak az előbb idézett írás kéziratában hívja fel a figyelmet arra, hogy van, aki a temetéseken is „csak az Igét akarja hirdetni. Szeretik és megbecsülik. De temetéseken végképp nincsenek vele megelégedve. Nem is nagyon lehetnek vele megelégedve, mert úgy beszél, mintha nem is koporsó mellett állna, mintha ott nem is nyert volna befejezést egy élet. Semmire se becsüli a halálnak ezt a konkrét esetét, a nyomában maradt gyászt és a befejezett élet meglátható igazságát.”

Hol van tehát a határ? Mi is a baja a temetési igehirdetéseinknek? Pásztor János szerint⁴ „az egyik probléma az, hogy *túlbecsüljük*: ennek az ellenpárja pedig annak *alábecsülése*. Túlbecsülik azok, akik azt hiszik, hogy meg van oldva az evangelizáció... Az alábecsülés abban mutatkozik meg, hogy nem készül a lelkész a temetésre még annyit sem, mint általában prédikációira.” Kárhoztatja a stóla-rendszert, ami befolyásolja az igehirdetést, és gyökeres átgondolásra, reformálásra van szükség a temetési gyakorlatunk esetében. „*A lelkipásztor az evangélium hirdetője az adott textus alapján, de nem az utolsó ítélet bírja.*”⁵

Ugyancsak nagyon lényeges megállapítás a református temetéssel kapcsolatban: „A halállal bezáródik az ajtó. Nincs lehetőség a változtatásra. *A temetési istentisztelet egyébként is élőknek van, és nem a holtakért.*”⁶ Ugyanezt a gondolatot mondja el más szavakkal Szenes László is: „*A hirdetett ige a hátramaradókhoz szól.*”⁷ A szolgálatunk viszont nem lehet sablon.

⁴ PÁSZTOR János: *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban*: Homiletika, Debrecen, 1986, 177.

⁵ Uo., 181.

⁶ Uo., 182.

⁷ SZENES László: *Temetés, hamvak elhelyezése, sírköavatás* in: *Hirdesd az Igét: Igehirdetők kézikönyve*, Bp., 1980, 261.

Elrettentő példaként idézi, hogy valaki úgy fogalmazott, hogy „édesanyja temetésén a lelkész egy sok más halottra ráillő beszédet mondott ’s bizony őt egyáltalában nem hatotta meg”. (Ref. *Lapja* XXI. 24).

„Az emberek nagy részét mindig nyomasztotta az életben elfoglalt szürke, egyforma és jelentéktelennek látszó helyük. Talán azért is kívánják azt, hogy legalább a temetésükön jobban kirajzolódjék földi életük *sajátos* arculata. A nagyvárosokban való tömörülés és az ezzel együttjáró elszíntelenedés csak fokozza manapság a megkülönböztető, egyedi vonások számontartásának igényét. Csüggesztő hatást gyakorol a szinte futószalagon végbemenő temetések sokasága is, nem tudnak belenyugodni abba, hogy szerettük halála csak egy a sok közül...”⁸ Luther Márton szerint is „[ö]rök tirannusként lép eléink a halál. Ennek a ténynek azonban vágyakozást kell ébresztenie az emberben egy olyan másik medicina iránt, amelyet az ember végső szükségében használhat. Isten tehát először megrettent bennünket, de nem azért, hogy elpusztítson. Azoknak, akik megrettentek, s elveszítették magabiztosságukat, vigasztalást ígér és lehetőséget nyújt arra, hogy új reménységet merítsenek” – idézi Bölcskei Gusztáv.⁹

Az első keresztyének a halál napját születésnapként ünnepelték, írja Gottfried Voigt¹⁰ a Zsid 4,1–11-re épített tanításában a temetéssel kapcsolatban. Szerinte a temetési igehirdetésekből meg kell láttatni azt, amire sokan „nem gondolnak, hogy úton vagyunk. S az úton létele azt jelenti, hogy az otthonunk előttünk van... Isten a mi vezetőnk.”

A temetési igehirdetésünk feladata nem lehet más, mint hogy az embereket, „akik nehezen vagy egyáltalán nem tudnak megbirkózni a helyzettel, lehetőleg ezen a szakaszon továbbsegítsük / átsegítsük ŐKET” olvassuk az egyik német temetési prédikációkat tartalmazó kötet első belső fülszövegében.¹¹ Manfred Seitz és Herbert Breit a készüléshez a következő rendet ajánlja: 1. A helyzet átvétele: a, esetábrázolás; b, hozzátartozók reakciója; c, lelkész általi feldolgozása. 2. Homiletikai reflexiók: a, textusválasztás; b, az exegézis tematikus összefüggése; c, a textus viszonya a szituációhoz. Ezt követi a prédikáció kidolgozása, lehetőleg imádsággal, s ilyen példákat nyújt a Calwer Predigthilfen *Beerdigung* című kötet.¹²

„A jó temetési igehirdetés – írja Fekete Károly¹³ – az Ige életszerűségének talán a legfényesebb bizonyítéka. Míg más prédikációs alkalmakon veritékezve kell keresni a példákat, addig itt adva van a család helyzete, az elhunyt életkörülményei. Az Ige fényében felmutathatók azok a lelki értékek, amelyek megvoltak az elhunyt életében.”

⁸ Uo., 262.

⁹ BÖLCSKEI Gusztáv: *A haldíon túl. Öt évezred filozófiai és teológiai válaszaiból*, Debrecen, 1991 (DRTA Etikai és Szociológiai Szemináriumának Füzetek, 1), 20.

¹⁰ VOIGT, Gottfried: *Taufe – Trauung – Beerdigung*, Erlangen, 1993 (*Lutherische Kirche in der Welt*, 40), 9–23. A szerző előadássorozatot 1991. október 22–24. közt hallgathattam Gallneukirchenben (Ausztria).

¹¹ NITSCHKE, Horst (hrsg.): *Worte am Grab heute gesagt*, Gütersloch, 1971.

¹² BREIT, Herbert – SEITZ, Manfred (hrsg.): *Calwer Predigthilfen: Beerdigung*, Stuttgart, 1974.

¹³ FEKETE Károly: *A temetési igehirdetés kérdései*, Debrecen, 1993, 24, 34–36 (ajánlott irodalom).

Figyelemre méltó, hogy mindezek a szempontok jelen voltak már Csikesz Sándor és Darányi Lajos temetési igehirdetéseiben is azzal a plusszal, hogy szemléletesen, egyedi módon hirdették az evangéliumot.

Darányi Lajos írja, hogy „a temetési igehirdetés akkor jó, ha felemeli tekintetünket. Ha addig nézünk a halott után, míg már nem is utána nézünk, hanem a visszatérő Jézus Krisztus elé. Jövel Urunk Jézus!

A temetés akkor »szép«, ha felszáradnak a könnyek, ha megbékélnek a szívek, ha mindenki azzal az elhatározással megy haza a temetőből, hogy még hátralévő életét jobban az Ige uralma alá helyezi, hogy szolgálja az Isten dicsőségét és az emberek javát. A temetési igehirdetés akkor jó, ha általa mindenki szentebb, szelídebb és emberibb lesz.”¹⁴

„Ha valahol nyilvánvaló, hogy igazán vigasztalni csak az Isten életet fakasztó, életre támasztó szeretetének örömhíre tud, akkor az a koporsó mellett nyilvánvaló. Ezt a megrendítő, valóban szívbemarkoló ténytet a temetési igehirdetésnek nem szabad semmiféle formában elkendőzni...” – írja Jánossy Imre.¹⁵

Az egész temetési igehirdetés hangulatát megváltoztatja Péntek Árpád megállapítása: „Nem hullát, a lélek »porhüvelyét« temetünk, hanem a Szentlélek templomát (1Kor 6,19), amelyet Istentől nyertünk. (vö. még 1Kor 3,16, 2Kor 6,16) Isten csodálatos teremtetését, amely az üdvösség eszköze volt (Zsolt 139,14).”¹⁶

Mindkét igehirdető a Szentírás alapján szól, s így nem „hideg csengésű »gyász-munka«”,¹⁷ amit végeznek, hanem valóban temetési istentisztelet. S, ha valahol, akkor a temetési igehirdetéseknél különbözik leginkább Darányi Lajos és Csikesz Sándor felfogása. Csikesz Sándor sokszor kemény a temetések alkalmával, amint látjuk ezt a Kun István koporsója felett elmondott beszédében. S arról is tudunk, hogy temetés után belöttek az ablakán Kiscsányoszróban, s más alkalommal sérűskertjét gyújtották fel. Később ez a hang melegebbé válik például a Knézy Gyula fölött elmondott beszédében. Ugyanakkor minden beszédében használ szemléltető anyagot, ahogy a Jn 9,1–9 alapján írt vázlatból is látjuk: „A gyermek a gyeplővel, mikor veszedelmes helyre kerülnek, odadobja apja kezébe... Miért tud a nő jobban imádkozni? Mert több bajon is ment át. A karambolnál az emberek, akik előbb még káromkodtak, trágárkodtak most Istenhez kiáltanak. Miért? ... Mért az utolsó menedék Isten? Mért nem az első?” És sorolja tovább a szemléltető anyagot. Valamikor áldott emlékü professzorom, Módis László azt mondta, hogy csupán egyetlen temetési beszéde maradt fenn Csikesz Sándornak. Nagy öröömre szolgál, hogy én ötöt találtam.¹⁸

Darányi Lajostól pedig, akinek dobozokat tölt meg a temetési beszédvázlata, csupán 29-ből idézek, melyek jelzik, hogy milyen szemléletesen temetett. Minden

¹⁴ DARÁNYI Lajos: *Emeljük Jézushoz Szemünk!* (1957), Tiszánineni Református Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára Kézirattára, Sárospatak, Kt. D. 7536/24.6.

¹⁵ JÁNOSY Imre: Ige-szolgálatunk koporsó mellett, *Református Egyház*, 1958. július 1. X. évf. 13. sz., 310–311.

¹⁶ PÉNTÉK Árpád: A temetési igehirdetés elvi szempontjai, *Református Szemle*, 1972, 1–2. sz., 78–85.

¹⁷ HENNIG, Kurt: *Isten igéje elkísér a halálban is*, Debrecen, 1992, 63.

¹⁸ CSIKESZ Sándor: *Jézusban van menedékünk*, kiad. SÁNDOR Endre, Budapest, 1995, 96–102.

alkalommal (a dobozokba zárt beszédeiben is) a „halált legyőző Krisztus, az élet fedelme” az igehirdetés középpontja, akire figyelnie kell a gyászoló gyülekezetnek.

Mesteri módon tudja kezdeni igehirdetését, amivel azonnal felkelti a hallgatóság figyelmét: „Lombhullató november eleji délutánon lehullott az élet fájáról immáron néhai... testvérünk” (1Thessz 4,13–14 alapján elmondott igehirdetésben). Vagy pedig: „Az egyik alapige mintha fényképe lenne a ti bánatotoknak... A másik alapige pedig ezt ragyogtatja fel, ami ezen a sötét képen túl van” (Sir 1,12 és Róm 8,28 alapján elmondott igehirdetésben).

Valóban, Darányi Lajos számára „[a] temetési prédikáció az a legnagyobb háló, ami egy református lelkipásztor kezébe kerül”. Bárcsak az lenne a mi kezünkben is!

Nagyon fontos az, amit mindkét igehirdetőnél érzékelhetünk, ahogyan Werner Schütz írja: „Van, aki átmegy az életen, mintha vak lenne, nem lát semmit a jelentőségéből, és a prédikációja absztrakt és nem szemléletes, a másik egy óra alatt olyan sok mindent lát, hogy nem is tud mindent megragadni és megtartani, és tele van történetekkel és élményekkel... Mindig új szempontból nézi az emberismeretet és a helyzetismeretet. Így állnak elő a rövid történetek, korábbi útmutatások, a saját megtapasztalás és saját élmény átadása, és az biztos, hogy magán hordozza az eredetiség bélyegét!”¹⁹ Tanuljuk meg ezt tőlük.

¹⁹ SCHÜTZ, Werner: *Probleme der Predigt*, Göttingen, 1981, 245.

Hans Baldung idősb. Lucas Cranach után készült metszete Lutherről.

A kép az *Acta et res gestae, d. Martini Lutheri, in comitiis principum Wormaciae* című kötetben jelent meg, 1521-ben. Úgy a kötet mint a metszet Luther legitimációját szolgálta.

RECENZÍÓ

BÁBA SZILVIA

The burning of vij.godly Martyrs in Smithfield.

Hét mártír máglyahalála Smithfieldben. John Fox egyháztörténetének egyik illusztrációja 1583-ból.

Bába Szilvia

REFORMÁTUS EGYHÁZAK A DIASZPÓRA SZOLGÁLATÁBAN: KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK

Kovács Lőrinc református lelkész Erdélyben született. A Kolozsvári Teológiai Egyetem után ösztöndíjjal az amerikai Pittsburghi Egyetemen szerzett magiszteri diplomát, 2015-ben a Selye János Egyetemen pedig doktori fokozatot. Mielőtt Ausztráliába került, szolgált a pittsburghi, homesteadi magyar gyülekezetben, valamint Erdélyben is. 2004 óta nemcsak szolgálja a brisbane-i és a Gold Coast-i magyar református közösséget, de fellendítette a kulturális életet is. Megalapította a Brisbane-i Magyar Színtársulatot, amelynek első, nagy sikert aratott darabja Móricz Zsigmond *Sári bíró* című vígjátéka volt. Az előadást jómagam is láthattam 2008-ban, Brisbane-ben: ekkor ismertem meg a nagytiszteletű urat. A lelkész gyűjtést kezdeményezett templomépítésre is, továbbá 2011-től Magyarország tiszteletbeli konzulja lett Ausztrália Queensland államában. Az ausztráliai diaszpóra közösségeiben végzett munkájáról tanulmánykötetének a végén olvashatunk.

Kovács Lőrinc Márai Sándor *Halotti beszéd* című versének néhány sorát választotta mottójául tanulmányának. „Szívverésünk titkos beszéd, álmunk zsiványoké / A gyereknek *Toldi*-t olvasod és azt feleli: *oké*. / A pap már spanyolul morogja koporsónk felett: / »A halál gyötrelmei körülvettek engemet!«... / Az ohioi bányában megbicsaklik kezed, / A csákány koppan és lehull nevedről az ékezet. / A tyrrheni tenger zúgni kezd s hallod Babits szavát, / Krúdy hárfája zengi át az ausztrál éjszakát. / Még szólnak és üzennek ők, mély szellemhangokon / A tested is emlékezik, mint távoli rokon. / Még felkiáltasz: »Az nem lehet, hogy oly szent akarát...« / De már tudod! Igen, lehet... És fejted a vasat...”¹ Az 1948-ban először Európába, majd az USA-ba emigrált íróval ellen-

¹ MÁRAI Sándor: *A delfin visszanézett, Válogatott versek (1919–1977)*, Budapest, Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1994, 217.

rétben Kovács Lőrinc mindvégig reménnyel teli, optimista az egyház jövőjét illetően. „Az indulatok rapszódiaja a mélység és magasság közt csapongva végül is egyetlen érzelmi egységbe, a földi világ fölé lendíti kérdésünk, és Isten gondviselő hatalmába helyezi át a mondanivalót. A végső válasz az olvasótól függ. Hogyan állunk a feltett kérdéshez? Továbbra is a régen tépő balsors ígérete határozza meg jövőképünk, vagy pedig jövőnket illetően tudunk kellő reménységben élni, és hiszünk egy újabb feltámadásban?” (13. o.) – teszi fel a kérdéseket a szerző a bevezetőben.

Kovács Lőrincet az egyházat érintő, a 21. század jóléti társadalmában megjelenő kihívások foglalkoztatják. Dolgozata a gyakorlati teológiát és az elméletet ötvözi. Célja egyrészt az, hogy értelmezési keretet adjon, másrészt a távolodók, főként a fiatalok gyülekezeti tagként való megtartása érdekében sürgesse a református egyház szervezeti és liturgiai megújulását. A szerző saját, széles körű tapasztalataira, valamint Ausztráliában megjelent történelmi és teológiai munkákra, levelekre, valomásokra, kéziratokra támaszkodik.

A kötet első fejezetében a jóléti társadalom fogalmát fejti ki, s mutatja be annak szerkezetét, valamint azt, hogy milyen intézmények és gyakorlati intézkedések tartoznak hozzá. Példaként részletesen tárgyalja Ausztrália államformáját és a jóléti világ vonzását, ami segít megérteni, hogy miért olyan vonzó ma is sokak számára az ötödik kontinens. Felhívja a figyelmet egy igen lényeges különbségre: a jóléti államban, így Ausztráliában (és az USA-ban, Kanadában...) a jóléti, civil és nonprofit szervezetek, továbbá az egyházak működése a közösségek támogatásától függ.

Az egyház és az állam Ausztráliában teljesen különváltan működött és működik ma is. Nincsen semmiféle egyházi adó vagy állami szubvenció. A hitközségek önfenntartóak. A római és görög katolikus, a református, a baptista, az ortodox stb. gyülekezetek tagjai rendszeres tagdíj fizetésére vállaltak és vállálnak kötelezettséget, továbbá adományokkal segítettek, segítenek. A diaszpóra magyar egyházközségei a hívek tagdíjából, adományai-ból, ahol pedig az infrastrukturális lehetőség adott, bérbeadásból (terem, apartman stb.) tartják fenn a templomot és a gyülekezetet. Ennek érdekében az egyházak napjainkban is nemcsak a szakrális és nemzeti ünnepeken szerveznek műsort, hanem például szilveszter, Valentin-nap, anyák napja, apák napja, szüret, farsang stb. alkalmából is. Pikniket, vacsorákat, támogató bálakat rendeznek, rétest sütnek, résztát gyúrnak, kolbászt töltenek.²

Ugyancsak az első fejezetben a szerző bemutatja a jóléti társadalom negatív tényezőit. A reklámot, a fogyasztásra való ösztönzést, a felsőbbrendűségi tudatot, a manipulációt veszélyként értékeli és ismerteti. Szól a szegénységről és gazdagságról, továbbá igen fontos kérdéseket fogalmaz itt meg: „Hogyan változtatja meg a gazdagság lehetőségének tudata, a gazdagság vagy a »hitelben való gazdagság« az egyén identitását? A függő lét, az önfeladás hogyan válhat kísértéssé vallási, nemzetiségi téren is, és miként fejti ki negatív hatását egyházi, hitéleti szempontból?” (33. o.) A választ a kötet harmadik fejezetében adja meg. Részletesen tárgyalja a gazdagság bibliai megítélését, továbbá a jóléti világ egyházképét is.

² BÁBA SZILVIA: *Az óperenciás tengeren túl, Magyar identitás a diaszpórában*, Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2015, 138, 157.

A második fejezetben ismerteti a kivándorlási hullámokat. A magyar diaszpóra történeti hátterének elemzése azért is szükséges, mert ezeknek a kivándorlási hullámoknak, okozati eltéréseknek nagyon komoly következményei vannak az asszimiláció, a magyarságtudat, az identitás és a Magyarországhoz való viszony dimenzióiban. Tehát sem az emigráció, sem a disszidensek csoportja nem homogén, és a sokszínűség az utódokra, a harmad-, negyed-, ötödgenerációra igencsak jellemző.³ Kovács Lőrinc történeti szakaszolásával a kivándorlási hullámokra vonatkozóan jómagam nem értek egyet. Ő első kivándorlóknak nevezi azokat, akik „a 20. század második felétől kezdődően az 1929-es gazdasági válságot megelőző időkben veszik birtokukba az új hazát.” (51. o.) Nyilvánvaló elírásról van szó, és 19. századot akart a szerző lejegyezni, hiszen a 20. század második fele az 1950-es évektől kezdődik. Ennél fontosabb azonban az, hogy 1867 után, tehát a kiegyezést követően indult meg a kivándorlás, és az 1880-as, 1890-es években vált tömeges méretűvé, illetve a századforduló utáni években, 1906–1907-ben érte el csúcspontját ez a hullám. Az I. világháborúval szinte véget ért. Ekkor elsősorban gazdasági, másodsorban társadalmi okok miatt döntően földnélküli zsellérek, szegény parasztok, néhány holddal rendelkező kisgazdák, kisiparosok, városi munkások és cselédek vándoroltak az USA-ba. Ám később az „Amerika-láz” elterjedt a módosabb parasztok, iparosok és kereskedők körében is.⁴ Ezt Kovács Lőrinc is helyesen állapítja meg.

Ugyancsak jól mutatja be, hogy Trianon után politikai, világnézeti és egzisztenciális okokból vándoroltak ki sokan, részben a polgári értelmiség (ügyvédek, orvosok, tudósok, mérnökök) és a művészek soraiból. A magyarországi zsidóság kis hányada – az 1930-as évek nemzetközi migrációs mélypontja után, főként az 1938-as törvények következtében –, valamint az utódállamok magyar földművesei, városi értelmiségiek és izraelita vallásúak emigráltak főként Kanadába és Latin-Amerikába.⁵

Ugyanakkor fontosnak tartom ennek a két hullámnak – a gazdasági „kitántorgónak” és a menekülteknek – a szétválasztását, hiszen társadalmi hátterük, a szülőföldjük elhagyásának okai mások, és a letelepedési célterületek is különbözőek. Itt jegyzem meg, hogy a kötet alcímében – „Gondolatok a református egyház szolgálatáról az emigrációban” – az emigráció helyett a diaszpóra szó használata szerencsésebb lett volna. Ugyanis annak ellenére, hogy az emigrál általánosan vándorlást, kivándorlást, kiköltözést, külföldre települést jelent, így vonatkozik a bármely okból történő elvándorlásra, a fogalmat szűken értelmezve az emigránsok politikai vagy vallási üldöztetés okán hagyják el hazájukat, mennek önként száműzetésbe. Tehát ez mindig kényszer alatt történik. Az angol nyelvterület irodalma az emigráció fogalom helyett a „refugee”, vagyis menekült kifejezést használja azokra, akik politikai meggyőződésből, üldöztetés vagy megtorlás elől hagyják el hazájukat. A diaszpóra szétszóratást jelent, amely – értelmezésemben – a leszármazottakat is magában foglalja.⁶

³ Uo., 35.

⁴ Uo., 37.

⁵ Uo., 47.

⁶ Uo., 26–27.

A szerző bemutatja a II. világháború után emigráltak, az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követően menekültek jellemzőit, továbbá az 1960-as évektől a rendszerváltásig, majd a napjainkban zajló kivándorlások sajátosságait. Kitekintő megjegyzéseket tesz a Franciaországba, Hollandiába, Angliába, Svédországba és Németországba, valamint Dél-Afrikába irányuló kivándorlással kapcsolatban is.

Részletesen tárgyalja az Észak-Amerikai Református Egyház születését, a templomépítések korszakát és az Ausztráliai Magyar Református Egyház létrejöttét. Megállapítja, hogy Ausztráliában az „egyházalapítók nagy hangsúlyt fektettek az egyház szociális szerepvállalására, ellenétben a Magyarországon divatozó barthi igeteológiával. Lelkiségüket nagymértékben meghatározta a trianoni trauma”. Ennek minden bizonnyal az is az oka, hogy az ausztráliai magyar református gyülekezeti élet megteremtői közül többen – Dr. Antal Ferenc, Becske Lajos, Adorján Ferenc – erdélyi származásúak voltak.

Gyakorló lelkészi tapasztalataira támaszkodva fontos megállapítást tesz napjaink kivándorló fiataljairól, a 21. századi társadalom és az egyház kapcsolatáról: „belevetik magukat a jóléti társadalom felszínes világába, kényszeresen erőltetik a gyors integrálódást. Nevüket angolosítják, hiányos nyelvtudással, helytelen akcentussal szólnak felnövekvő gyerekeikhez. Rövid időn belül azt vallják, hogy magyarul már csak hibásan tudnak, és sznobizmus határát súroló magatartásukkal megjártsszák az új életformát... távol tartják magukat a diaszpóra hagyományos magyar közösségeitől, közösségi oldalakon szerveződnek, kisebb-nagyobb baráti társaságokat alapítanak... Számukra a nemzeti keresztény identitás keresése vagy megélése nem elsődrendű igény, így gyerekeik számára sem átörökíteni való érték... világszemléletüket a társadalomra jellemző globalizmus határozta meg, a szekuláris fogyasztói kultúra és individualizmus jellemzi... A fiatalok nem járnak templomba, az öregek erőtlenségre hivatkoznak, a gazdagok tekintélyt igényelnek az egyház egyszerűség-tanítása helyett... a keresztény világ hitetlenné vált... Az emberi életet a közömbösség, a lelket az istentelenség, az érzelmeket az anyagiasság, a materializmus kívánásának és kiteljesedésének igénye határozza meg” (96–97. o.). A legfőbb jelenségnek és oknak a szekularizációt jelöli meg a tanulmány szerzője: „a globális eszme a mértéktelenséget és az Istentelenséget dicsőíti a szabadság nevében... A szekularizált társadalom alapvető sajátossága a kijelentéssel szembeni közöny... Istentől és a Jézus Krisztustól való függőség kapcsolatainak teljes megszűntetése... A szekularizált társadalmat az Istentől való elszakadás jellemzi” (100–101. o.).

A társadalmi folyamatok és a diaszpóra egyházai kapcsolatának jellemzőiről más, szintén Ausztráliában, továbbá az USA-ban és Kanadában szolgáló papok és lelkipásztorok is Kovács Lőrinczhez hasonlóan vélekednek.⁷ Az általános társadalmi jelenségek tehát a tengeren túli magyar egyházak vonatkozásában összekapcsolódnak a diaszpóra-lét jellemzőivel: az első generációs kivándorlók megöregednek, kihalnak, a másod- és harmadgenerációs leszármazottak nem beszélnek magyarul, és jó esetben

⁷ Uo.; KOLTAY Gábor: *Szeretlek, Kanada, Fejezetek a kanadai magyarság történetéből*, h. n., szerzői kiadás, 2014, 510.

magyar öntudattal, kettős vagy többes identitással rendelkeznek, az újonnan érkezők pedig már otthon sem voltak az egyházakkal kapcsolatban.

A szekularizáció, az erkölcsi hanyatlás, az Istentől való elfordulás, az anyagi javak elsődlegessége, a manipuláció, a tömegkommunikáció, az identitásnélküliség jelensége mellett Kovács Lőrinc felveti az egyház felelősségét is. „A nagy erkölcsi hanyatlás részben az egyház nem megfelelő szolgálatával is magyarázható. Az egyház – méltatlan szolgálai miatt – elveszítette a krisztusi szolgálat mértékadó zsinórját.” (102. o.) Példaként említi a pedofiliát, a hűtlenséget, az anyagiakkal való nyereszkeskedést, az egyneműek házasságának szentesítését, „a dogmákhoz és hagyományos liturgiákhoz való feltétlen ragaszkodást” (102. o.).

Ugyancsak a lelkipásztori szolgálatai során szerzett saját tapasztalatokra támaszkodva fogalmazza meg dilemmáit, nehézségeit: „A jóléti világ éppen divatozó szekuláris szertartásai hamar a magyar közösség igényévé válnak... A hagyományt megvető, az illem megkívánta értékeket feladó jóléti világ új emberének ara ez. Ilyen esetekben is ragaszkodjunk a formaságokhoz és az illemhez? Tagadjuk meg a szolgálatot? Vagy a szolgálat elvégzése során egyházunk tovább sodródjon az erkölcs nélküli világrend lejtőjén? ...miért engedünk az elidegenedett világ elvárásainak... Megnyerhetjük-e ezt a szekularizálódott világot az isteni küldetés és igény feladásával? Hogyan bírhatjuk a hozzátartozókat jobb belátásra, és miként tarthatjuk meg a szertartás irányítását?” (104–105. o.) A válasza sommás: „Az egyház szolgálata a Szentírás értékének a megvallásával kell történjen” (105. o.).

Kovács Lőrinc bemutatja a református egyház feladatát az emigrációban, az 1900-as évek elejétől napjainkig. A tengeren túli magyar egyházközsegek, templomok megalapításuk óta nemcsak vallási, hanem kulturális, társadalmi és magyar etnikai központok is. Az egyház feladatai közé sorolja a szerző a vallási különbségek-ből származó konfliktusok megoldását, a megbékélés segítségét, a család egészének jólétéért érzett felelősség felébredését, továbbá „feladata, hogy célként tűzze ki a vagyon egyenlőbb megosztásának előmozdítását, és hogy tiszteletben tartsa az olyan keresztény eszméken alapuló értékeket, mint a demokrácia, a szabadság, az emberi jogok... és az emberi méltóság”. (113. o.)

Külön alfejezetben tárgyalja az egyház helyét és szerepét a jóléti társadalmak-ban, és tulajdonképpen itt ad választ a bevezetőben feltett kérdésekre is. A krisztusi szeretet- és az igei szolgálat mellett a gyakorlati teológiában, a diakóniában látja a megoldást, valamint a diaszpóra egyházának legfőbb feladatát. „Anélkül, hogy a szekularizáció érdekeit kiszolgálánánk és az evangélium fontosságát feladnánk, a szeretetszolgálat lehetőségeit kell megtalálnunk... az egyháznak is gyakorlati lehetőségekkel kell előállnia... az alapoktól, a gyülekezetépítéstől kell elkezdenie újrászervezni életét... az élő hitben gyökerező, szereteten alapuló közösségi-gyülekezeti élet megszervezésével.” (117. o.) Arra is figyelmeztet, hogy ennek politikai meggyőződésektől mentesnek, semlegesnek kell lennie, és mindehhez rendelkezni kell egészséges nemzeti tudattal is.

Bemutatja a jóléti társadalomban végzett lelkeszi szolgálatot is. Fontosnak, a gyülekezetépítés pillérének tartja a pásztorációt, a családlátogatást, az idősek, betegek felkarolását, gondozását, a szeretetszolgálat gyakorlását és a nevelést. További alappillér szerinte „a mindennapi szeretetteljes lelkipásztori élet és az abból következő bizonyosgtétel mellett az evangélizációs jellegű, szívhez szóló igei szolgálat, azaz a prédikáció is. Nem engedhetjük meg azt a fényűzést, hogy üres szólamokkal, túlzottan tudományos, elvont teológiai kérdésekkel vagy elnyújtott kegyes beszédekkel tereljünk el a figyelmet a mai »jóléti« ember számára fontos, őt érintő, hozzá szóló üzenettől... Ezek a kérdések merőben más töltetűek, mint az otthoni, Kárpát-medencei magyarság egzisztenciájáért, a mindennapi kenyérért, a kisebbségi sors terheinek könnyítéséért könyörgő ember kérdései.” (121. o.) Kovács Lőrinc rámutat ezzel arra, hogy a diaszpóra és a Kárpát-medence magyarsága különbözik. Utóbbiak sorsát jellemzi Kányádi Sándor verssora: „Vagyunk, amíg lenni hagynak, se kint, se bent, mint az ablak.”⁸ Ám a nyugati, tengeren túli magyar közösségek problémája más.

Vizsgálja a református egyház jövőjét a diaszpórában. Egyetért Karl Rahner megállapításával: „a történelmi egyház helyébe a szórványegyház lép, a maga szórványkereszténységével és misztikus irányvonalával... Az öntudatos, felnőtt, érett hitéletnek olyan egyházi struktúrákra van szüksége, amelyekben kibontakozhatnak a sokféle karizmák.” (128. o.) A szerző következtetése, hogy „[a] jóléti társadalomban szolgáló egyháznak... újra kell fogalmazni a küldetését, szolgálatának tartalmát és módját... [A] református egyháznak a jóléti világban élő magyar diaszpóra számára meg kell találnia azt a hidat, mely a teológia hagyományos történelmi vonalán átvélve a 21. század emancipált, Istenkereső emberéhez vezet.” (127., 129. o.). A hidat szerinte az evangélium, a felebarát és az Isten szeretete jelenti.

Kovács Lőrinc tanulmánya időszerű kérdéseket vet fel. Figyelemre méltó saját személyes tapasztalatokkal, empirikus kutatásokkal rendelkezik, így közelről ismerve, hitelesen mutatja be a jóléti világ előnyeit, hátrányait, veszélyeit, továbbá az egyház helyét a jóléti társadalmakban, valamint a református egyház szolgálatát a diaszpórában. Hozzájárul az eddigi nézőpontok kibővítéséhez. Tanulmányának kiemelkedő érdeme, hogy összegezte és közreadta gyakorló lelkipásztori szolgálata során szerzett gazdag tapasztalatait, elért eredményeit, amelyekkel egyrészt árnyalttá teszi a diaszpóra egyházának, lelkeszeinek szerepét, feladatát, másrészt hozzájárul a megújuláshoz. További tudományos kutatásaihoz, lelkeszi szolgálataihoz, a magyar etnikai identitás megőrzése és kialakítása érdekében végzett közösségépítő és kulturális munkájához jó egészséget kívánok és Isten áldását kérem.

Kovács Lőrinc az általam is igen tisztelt Márai Sándor versrészletével indította tanulmányát, így én szintén az író idézve zárom recenzióm sorait, aki szemléletesen fogalmazta meg a diaszpóra-létet, a kettős kötődést: „Mert két hazád van, ne feledd el. Ez a te titkod... Olyan, mint egy illatszer neve... Két hazád van, egy téli és egy nyári, mint a nyugtalan madaraknak. ... Soha ne feledd el, hogy ez is haza, s nem

⁸ KÁNYÁDI Sándor: *Felemás őszi versek*, Pécs, Jelenkor Kiadó, 2002, 8.

tudsz nélküle élni. ... Nagyon boldog leszel. ... Vigyázz, hogy le ne essél útközben!... És ne szédülj, mikor lenézel, útközben! Akkor megtudod majd, hogy két évszak van, két haza és két világ, s örökké vándorolni kell, s mindkettő egyformán tud fájni és hiányozni.”⁹

Kovács Lőrinc: *Az egyház a jóléti világban. Gondolatok a református egyház szolgálatáról az emigrációban*, Marosvásárhely, szerzői kiadás, Master Druck Nyomda, 2015, 155 lap.

⁹ MÁRAI Sándor: *Zendülők. Féltékenyek, A Garrenek műve regényciklus első része*, Budapest, Akadémiai Kiadó, Helikon Kiadó, 1995, 280.

2017 JAN 19.

E számunk szerzői / Authors:

Egeresi Gábor

lelkész, kollégiumi titkár
Sárospataki Református Kollégium

Enghy Sándor

egyetemi tanár
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Bába Szilvia

Művészeti és Operatív igazgató
Duna Palota Nonprofit Kft.

Bolvári-Takács Gábor

egyetemi tanár
Magyar Táncművészeti Főiskola

Csorba Dávid

főiskolai docens
Sárospataki Református Teológiai Akadémia

Merényi-Metzger Gábor

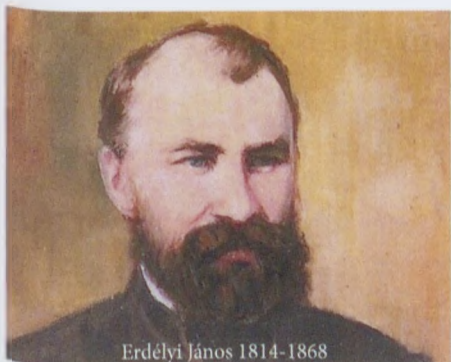
a történelemtudományok doktora
Budapest

Nagy Réka

magyar-néprajz szakos tanár, hittanoktató
Kazinczy Ferenc Református Általános Iskola, Tiszaújváros

Sándor Endre

ny. lelkész
Vámosújfalú

Erdélyi János 1814-1868

A SÁROSPATAKI FÜZETEKET
ALAPÍTOTTA: ERDÉLYI JÁNOS 1857-BEN

ÚJRAINDÍTOTTA: HORVÁTH CYRILL
1904-BEN

ISMÉT ÚTJÁRA BOCSÁTOTTA: A
SÁROSPATAKI REFORMÁTUS TEOLÓGIAI
AKADÉMIA 1997-BEN

